

Maximum možného?

25 rokov samostatnej českej a slovenskej zahraničnej politiky

25 let samostatné české a slovenské zahraniční politiky

Ed.: Vít Dostál, Grigorij Mesežnikov

Maximum možného?

25 rokov samostatnej českej a slovenskej zahraničnej politiky
25 let samostatné české a slovenské zahraniční politiky

Ed.: Vít Dostál, Grigorij Mesežnikov

Maximum možného?

25 rokov samostatnej českej a slovenského zahraničnej politiky

25 let samostatné české a slovenské zahraniční politiky

Editoři: Vít Dostál – Asociace pro mezinárodní otázky (AMO), česká část
Grigorij Mesežnikov – Inštitút pre verejné otázky (IVO), slovenská část

Jazyková korektura: Karolína Podobová (česká část), Zora Bútorová (slovenská část)
Sazba: Kateřina Kubánková

První vydání, prosinec 2017

Tato publikace podléhá licenci CC BY NC 4.0

Názory a stanoviska autorů a autorek esejí nevyjadřují názory editorů ani vydavatelů publikace.

ISBN: 978-80-906270-9-3 (tištěná verze), 978-80-907076-0-3 (digitální verze)
Heinrich-Böll-Stiftung e.V.

ISBN: 978-80-87092-53-8 (tištěná verze), 978-80-87092-54-5 (digitální verze)
Asociace pro mezinárodní otázky (AMO)

ISBN: 978-80-89345-67-0 (tištěná verze), 978-80-89345-68-7 (digitální verze)
Inštitút pre verejné otázky (IVO)

Spolufinancováno
v rámci programu
Evropské unie „Evropa
pro občany“

Evropská komise podporou vzniku této publikace nevyjadřuje souhlas s jejím obsahem, který odráží pouze názory autorů. Komise nemůže být považována za odpovědnou za jakékoliv využití informací obsažených v této publikaci.

OBSAH

PŘEDMLUVA	5
ÚVOD	7
Slovenská zahraničná politika po 25 rokoch: korene, dedičstvá, dilemy Martin Bútora	13
Česko v mezinárodních vztazích: Bezcílné bloudění ve vleku domácí politiky Tomáš Weiss	27
Spokojní v provincii: slovenská a česká zahraničná politika po roku 1989 Juraj Mesík	35
Zrazené dědictví české heretické geopolitiky Jakub Patočka	51
Štvrtstoročie slovenskej zahraničnej politiky Pavol Demeš	65
Ideje a praxe české zahraniční politiky Irena Kalhousová	75
Zahranická politika – šanca malej krajiny vyrásť Zuzana Gabrižová	85
Několik neoborných zahraničněpolitických pocitů Vladimír Kučera	95
Ako a prečo sme dobiehali Západ Zuzana Kepplová	103
O strategické důležitosti lidských práv Gabriela Svárovská	113
Slovensko v obnovenej EÚ: tri princípy našej európskej politiky Jazef Bátora	127
Může se česká politika obrátit jiným směrem? Kulturněsociologická sebereflexe jedné generace Anna P. Durnová	137
AUTOŘI A EDITOŘI Z ČESKÉ REPUBLIKY	144
AUTORI A EDITORI ZO SLOVENSKEJ REPUBLIKY	146

PŘEDMLUVA

V České i Slovenské republice už stihla vyrůst generace, pro niž pojmy „Československo“ nebo „československý“ zní spíš jako úryvky z učebnic dějepisu než jako součást vlastních kořenů. Pro ně je existence dvou samostatných, svrchovaných států s nadstandardními vzájemnými vztahy samozřejmostí. Jsme dobří sousedé, kteří si (stále ještě i jakžtakž jazykově) rozumí a kteří jsou navíc oba členy týchž klíčových mezinárodních organizací.

Soubor esejů se souhrným titulem „Maximum možného?“ nesrovnává, kdo si od (oproti jiným státům poklidného) rozchodu vedl lépe, nebo čí politici toho stihli udělat víc. Tato kniha nabízí jedinečný vhled do právě uplynulého českého a slovenského čtvrtstoletí z pohledu zahraniční politiky. Připomíná osoby či události, na něž uplynulá léta nakladla už příliš mnoho informačního prachu. Autorky a autoři zkoumají a kriticky komentují, na které myšlenky obě země při ustavování vlastní zahraničněpolitické identity navazovaly, kde se od nich odchýlily a kterou cestou se ubírají nyní. Díky pestrému složení příspěvkatelů tak přirozeně dochází k menším i větším názorovým rozdílům mezi autory, editory i vydavateli. Doufáme, že pro čtenáře budou obě části přínosné a že je budou inspirovat k vlastní reflexi uplynulých pětadvaceti let samostatného zahraničněpolitického směřování Česka a Slovenska.

Děkujeme autorům a autorkám za jejich příspěvky a všem, kteří se na přípravě této publikace podíleli, za jejich nasazení.

Vít Dostál
*Ředitel Výzkumného centra
Asociace pro mezinárodní otázky (AMO)*

Grigorij Mesežnikov
*Prezident
Inštitút pre verejné otázky (IVO)*

Eva van de Rakt
*Ředitelka pražské kanceláře
Heinrich-Böll-Stiftung e.V.*

ÚVOD

Kniha *Maximum možného? 25 let české a slovenské zahraniční politiky* obsahuje 12 esejů věnovaných působení obou států v mezinárodním prostředí. Autoři a autorky předkládají původní, kritické a normativní zamyšlení nad českou (čeští autoři) a slovenskou (slovenští přispěvatelé) zahraniční politikou. Ačkoli měli při psaní maximální volnost, požádali jsme o zamyšlení nad čtyřmi tématy.

Zprv se jedná o identifikaci kořenů české a slovenské zahraniční politiky. Když byla připravována poslední koncepce české zahraniční politiky, vzbudil nečekaně vášně spor o historický odkaz české zahraniční politiky. Původní zmínka o tom, že by se česká zahraniční politika měla inspirovat i myšlenkami „reformního komunismu“, byla upravena na méně vyhraněnou referenci o „demokratizačním proudu pražského jara“. Autory a autorky jsme proto požádali o hledání zlomových momentů, které podle nich formovaly českou a slovenskou společnost natolik, že ovlivnily i identitu zahraničních politik obou zemí.

Druhou oblastí, která byla ve středu našeho zájmu, byla zkušenost české a slovenské zahraniční politiky od roku 1989, tedy od momentu kdy nejdříve Československo, a poté oba samostatné státy měly možnost rozvíjet skutečně nezávislou zahraniční politiku. Obecně je dané období interpretováno jako výjimečně úspěšné: zbavili jsme se sovětské nadvlády, navázali výborné vztahy se sousedy, stali jsme se součástí euroatlantických integračních uskupení – v první řadě NATO a EU – a začali si postupně uvědomovat svoji zodpovědnost vůči světu, když jsme se přihlásili k ochraně lidských práv a zapojili se do rozvojové spolupráce. Je však tato pozitivní interpretace stále platná a kde je možné hledat neúspěchy našich zahraničních politik?

Zatřetí se příspěvky věnují dnešním dilematům české a slovenské zahraniční politiky. Mezinárodní prostředí utvořené po studené válce, ve kterém hrálo klíčovou roli transatlantické partnerství, se transformuje. Liberální mezinárodní řád eroduje pod tlakem revizionistických (Rusko) i vzestupujících (Čína) velmocí a liberální demokracie se pak musí vyrovnávat s fenomény jako Trump či brexit, které obnažují křehkost našeho institucionálního a společenského uspořádání. Prostředí, které České republice a Slovensku umožnilo více než čtvrtstoletí bezpečného rozvoje, se mění, zdá se, k horšímu. Jaké otázky bychom tedy měli české a slovenské zahraniční politice nyní předkládat?

Na to navazuje čtvrté téma – hledání odpovědí na tyto otázky. Pokud budeme považovat 25 let nezávislé české a slovenské zahraniční politiky za *maximum možného*, měli bychom hledat cesty, jak tento stav udržet. Pokud si na otázku položenou v titulu knihy odpovíme záporně, pokusme se současný stav vylepšit. Co by dnes tedy mělo být cílem české a slovenské zahraniční politiky?

Kniha samozřejmě není prvním pokusem reflektovat dosavadní vývoj české a slovenské zahraniční politiky.¹ Naší ambicí však bylo získat kritický pohled i od autorů a autorek, kteří zatím nepatřili mezi hlavní glosátory tohoto tématu, a shromáždit tak nové původní myšlenky. Otřesy na domácí scéně

---

1 Českým výzkumem zahraniční politiky se souborně zabývali v nedávno publikovaném článku Vít Beneš, Michal Kořan a Tomáš Weiss (2016). Za připomenutí stojí publikace *Česká zahraniční politika. Analýza ÚMV* vydávaná Ústavem mezinárodních vztahů každoročně od roku 2008 a kniha *Agenda pro českou zahraniční politiku* připravovaná Asociací pro mezinárodní otázky od roku 2007. Na Slovensku se bádání zahraniční politiky věnuje zejména Slovenská společnost pro zahraniční politiku (SPPA) a v letech 1997–2011 obsahovaly rozsáhlé analýzy zahraniční politiky SR *Súhrnné správy o stave spoločnosti*, vydávané bratislavským Institutem pro veřejné otázky (IVO).

i v zemích, ke kterým polistopadová politika někdy téměř nekriticky vzhlížela, totiž představují vhodný impuls pro nové ohlédnutí a hledání bílých míst na mapě našeho uvažování o zahraniční politice.

V debatě o české zahraniční politice lze, podle našeho názoru, více než na Slovensku pozorovat vnitřní neklid a nespokojenost s dosahovanými výsledky. Objevuje se teze, že česká zahraniční politika po naplnění klíčových polistopadových priorit – vstupu do EU a NATO – začala „zamrzat“, její priority se vyprazdňovaly a Česká republika se jednoduše obracela sama do sebe (srov. Dostál, 2016; Drulák, 2009; Kořan, 2016; Waisová, 2011). Velké „domácí“ úkoly, jako byla debata o výstavbě elementů americké protiraketové obrany, a zejména české předsednictví v Radě EU, jsme kvůli partikulárním stranickým zájmům nezvládli a – možná i proto – jsme si žádné nové velké úkoly nezdali.

Pestrý výběr autorů a autorek na české straně nabídl různorodé názory na 25 let české zahraniční politiky. Kolektiv zahrnoval jak výzkumníky a výzkumnice zabývající se touto materií (Tomáš Weiss a Irena Kalhousová), tak autory na tomto poli dosud méně přítomné. Patří mezi bývalá ředitelka Odboru lidských práv a transformační politiky Ministerstva zahraničních věcí ČR a dnes zástupkyně ředitele Pražského centra občanské společnosti Gabriela Svárovská, publicista Vladimír Kučera i dva kritičtí autoři – novinář a aktivista Jakub Patočka a socioložka Anna Durnová. Jedná se o kolektiv, jehož představitelé mají velmi odlišný výklad posledního čtvrtstoletí české zahraniční politiky, což je podle našeho názoru hlavní přínos české části. V době, kdy česká zahraniční politika zamrzá, je pluralitní a otevřená debata nesmírně potřebná.

Tomáš Weiss v příspěvku Česko v mezinárodních vztazích: Bezcílné bloudění ve vleku domácí politiky upozorňuje na nezáměr a vnitřní problémy, které ani při existenci ideálních vnějších podmínek neumožňují české zahraniční politice patřičný rozvoj.

Jakub Patočka píše, že disidentské ideály týkající se zahraniční politiky, jež byly formulovány zejména Jiřím Dienstbierem starším a Jaroslavem Šabatou, byly pozdějšími vykonavateli zahraniční politiky zrazeny. Nabízí tak ojediněle kritický pohled na polistopadovou zahraniční politiku.

Irena Kalhousová se obsáhleji věnuje prvorepublikovému dědictví české zahraniční politiky a poučením, která z této zkušenosti plynou. Dále připomíná zahraničněpolitické myšlenky Václava Havla a jeho odpůrců, přičemž zde vidí hlavní ideový střet o českou zahraniční politiku po roce 1989. Příhodně konstatuje, že jen pokud se v Česku „zbavíme strachu z cizího, který často maskujeme podivně hranou sebedůvěrou, a oprostíme se od zahleděnosti do sebe sama, možná přestaneme hrát pod své možnosti“, čímž trefně parafrázuje nedávný výrok trenéra německého národního fotbalového týmu Joachima Löwa o českém reprezentačním družstvu.

V podobném duchu píše i Vladimír Kučera, který uvádí řadu příkladů z moderních českých dějin, ve kterých čeští političtí představitelé při plnění zahraničněpolitických úkolů selhali. Pozoruhodná je na jeho postřezích i kritika některých momentů jinak v českém prostředí obecně opěvovaného prvorepublikového období.

Gabriela Svárovská se soustředí na význam obrany lidských práv ve světě. Ve svém textu vychází z masarykovské teze, že státy se udržují těmi idejemi, na kterých byly založeny. Lidská práva a demokratické principy jsou pak podle Svárovské součástí mezinárodního rámce, na jehož udržení má Česká republika životní zájem, neboť na tomto rámci stojí i české zájmy bezpečnostní a ekonomické.

Anna P. Durnová pak nabízí širší kulturněsociologickou reflexi zaměřenou zejména na 90. léta. Ač se nejedná o text výhradně se věnující zahraniční politice, zabývá se její příspěvek otázkou, jak a proč došlo v posledních letech v české společnosti k obratu „dovnitř“ a v čem byl tento proces dán právě specifickým vývojem v polistopadovém období.

Šest autorov zo Slovenska sa zameralo na východiskové pozície slovenskej zahraničnej politiky po rozdelení československého štátu, na väzby medzi zahraničnou politikou a ťažiskovými trendmi i dôležitými udalosťami vo vnútornom vývoji krajiny, na európsky rozmer zahraničnopolitickej agendy – v širšom sociokultúrnom, ako aj užšom inštitucionálno-integračnom zmysle.

Martin Bútor sa venuje pozoruhodnej skutočnosti, že na prahu storočnice od založenia ČSR a štvrtstoročia existencie Slovenskej republiky sa v politickom vedení štátu profiluje názor, podľa ktorého sa Slovensko stalo „proeurópskym ostrovom v strede Európy“, pričom túto svoju zahraničnopolitickú príslušnosť chce potvrdiť primknutím sa k budúcnému „európskemu jadru“. Všíma si dedičstvá, s akými Slovensko vstúpilo na európsku scénu ako samostatný štát, ako aj trvalejšie charakteristické črty zahraničnopolitickej orientácie krajiny.

Pavol Demeš prostredníctvom osobného svedectva približuje okolnosti zrodu slovenskej zahraničnej politiky – najprv v podobe rozvíjania činnosti Ministerstva medzinárodných vzťahov SR ako súčasť československej federácie, ktoré ako minister viedol, a neskôr v podobe formovania rezortu zahraničných vecí samostatného štátu v období po rozdelení ČSFR. Opisuje peripetie integračnej cesty Slovenska, venuje pozornosť dopadu zásadných zmien po voľbách 1998 na zahraničnopolitickú líniu štátu.

Jozef Bátor sa venuje perspektívam pozície SR v Európskej únii v podmienkach novovznikajúcej architektúry integračnej spolupráce. Načrtáva zdroje kríz, ktorým EÚ momentálne čelí, pričom uvažuje o viacvrstvovej kríze Únie ako o výzve a príležitosti. V tomto kontexte sa venuje dominantným víziám reforiem Únie, ktorými podľa neho sú Únia s jadrom a perifériou, novozaložená Únia, federalizovaná Únia, renacionalizovaná Únia a Únia ako diferencovaný priestor koordinácie politik. Kládne si otázku, aké sú implikácie črtajúcich sa zmien v EÚ pre európsku politiku Slovenska.

Zuzana Gabrižová v uvažuje o tom, do akej miery je oprávnené vnímať pôsobenie Slovenska na medzinárodnej scéne ako úspech. Všíma si, aké problémy sprevádzali Slovensko na ceste k medzinárodnému ukotveniu a ako by mala krajina pristupovať k súčasným výzvam. Na jednej strane Slovensko vďaka úsiliu najpokročilejšej časti politických elít dokázalo ako malá krajina prispieť v prvej polovici 20. storočia k vychýleniu medzinárodnej dynamiky pozitívnym smerom. Na druhej strane počas začleňovania sa samostatnej SR do medzinárodného systému po roku 1993 vtedajšia politická elita nenadviazala na tradície demokratickej a európskej otvorenosti.

Zuzana Kepplová sa zameriava na to, ako Slovensko prekonávalo (alebo sa snažilo prekonať) zaostávanie, ktoré je podľa viacerých pozorovateľov akýmsi definičným znakom krajiny. Ambíciu „dobeŕnúť a pridať sa“ považuje za zatiaľ celkom úspešnú (členstvo v OECD, NATO, EÚ, predsedníctvo v Rade Únie, deklarované smerovanie k hlbšej integrácii). Je však znepokojená nastavením časti politických elít stredoeurópskych štátov – vrátane Slovenska – na použitie formátu V4 ako dezintegračného nástroja v rámci EÚ.

Juraj Mesík porovnáva historické predpoklady formovania českej a slovenskej zahraničnej politiky, uvažuje o vplyve národnej mytológie Čechov a Slovákov na to, ako vnímajú politické elity i obyvateľstvo vonkajšie podmienky existencie štátu (v minulosti spoločného československého, v súčasnosti samostatného českého a slovenského) a jeho vzťahy so susedmi. V duchu v súčasnosti čoraz populárnejšieho žánra „alternatívnych dejín“ načrtáva scenáre možných, no nerealizovaných variantov vývoja, týkajúce sa vzniku a ďalšieho osudu Československa i iných štátov, s ktorými by Československo vstúpilo do interakcie.

Česko a Slovensko, dve bývalé súčasťi spoločného československého štátu a jeho terajší právní nástupcovia, začínali v roku 1993 svoju existenciu ako samostatné štáty formálne z rovnakej štartovacej čiary. Po dvoch rokoch od pádu komunizmu, zavedení demokratického systému a naštartovaní liberálnych reforiem v ekonomike sa vládne reprezentácie, ktoré vzišli z druhých slobodných volieb v lete 1992 v Česku a na Slovensku, dohodli, že obe republiky sa osamostatnia. Zástupcovia dvoch novovzniknutých štátov deklarovali zámer pokračovať v základnom smerovaní zahraničnopolitickej línie ponovembrového Československa – v regionálnej spolupráci vo formáte Vyšehrada, ktorý sa medzitým rozšíril z V3 na V4, v zapojení sa do integračných procesov v Európe prostredníctvom renegociácií dohôd o pridruženom členstve v Európskom spoločenstve, v získaní bezpečnostných záruk od západných (euroatlantických) obranných zoskupení (NATO, WEU). Realita v nasledujúcich rokoch však bola oveľa pestrejšia a menej jednoznačná.

Dnes, dvadsať päť rokov po rozdelení spoločného československého štátu, sú ČR a SR členmi tých istých integračných, medzinárodných a regionálnych zoskupení (EÚ, NATO, OECD, V-4) a sú si také blízke, ako sa len dá byť v podmienkach plnoformátovej štátnej samostatnosti. K tejto pozoruhodnej blízkosti však obidve krajiny viedla pomerne zložitá, priam dramatická cesta. Jej peripetie pritom súviseli ani nie tak so vzájomnými vzťahmi dvoch nových štátov, ako s ich vnútorným vývojom a interakciami s vonkajšími aktérmi.

Česko a Slovensko tvorili spoločný štát takmer tri štvrtstoročia. Dlhodobé spolužitie v jednom štáte zanechala na Čechoch, Slovákoch (ako aj príslušníkoch národnostných menšín žijúcich v Československu) nezmazateľnú stopu, ktorá sa okrem iného dá identifikovať prierezovo aj v postojoch súčasnej politickej elity. Česi a Slováci zároveň priniesli do spoločného zväzku aj mnohé špecifické prvky, sformované v obdobiach pred vznikom československej štátnosti – napríklad tradície vlastnej štátnosti (resp. ich absenciu), kultúrne vzorce, národnú mytológiu, geopolitické nastavenie. Reflexia historických skúseností v kontexte zahraničnopolitického uvažovania a praktického výkonu zahraničnej politiky preto nemôže chýbať v textoch autorov z obidvoch krajín.

V príspevkoch slovenských autorov sa na viacerých miestach dajú nájsť pokusy o interpretáciu súvislostí medzi trajektóriou vnútropolitického vývoja krajiny a podmienkami na dosahovanie národných záujmov vo vonkajšom prostredí (európska integrácia, vzťahy so susednými štátmi, regionálna spolupráca, bezpečnostná politika). Prístup politických elít k zahraničnej politike sa tu posudzuje optikou sociokultúrnych preferencií, orientácie na „národné“ alebo „internacionálne“ hodnoty, otvorenosti voči okolitému svetu alebo uzavretosti pred vonkajšími vplyvmi, optikou uprednostňovania etnicky alebo hodnotovo definovaných princípov (napríklad naratívu o slovanskej, resp. proruskej solidarite alebo naratívu o prozápadnej orientácii založenej na univerzálnych hodnotách slobody, demokracie a ľudských práv).

Motív nevyhnutnej previazanosti úspechov v zahraničnopolitickej oblasti s pokračovaním procesov vnútorných reforiem je teda u slovenských autorov knihy viac ako zrejímavý. Do značnej miery odráža skúsenosti, ktoré krajina naakumulovala po roku 1993. Zreteľne zaznieva aj ich volanie po prekonaní provinčnosti, „malosti“, súvisiacej ani nie tak s fyzickou veľkosťou krajiny, ako skôr s nastavením na pasívne reagovanie namiesto proaktívneho postoja.

Českí autori sa podrobnejšie venujú otázke historických koreňov českej zahraničnej politiky. Je to vcelku pochopiteľné vzhľadom na tradície českej štátnosti a ich bohatú reflexiu v odbornom a verejnom diskurze. Západ verus Východ, vzťahy s Nemeckom, Ruskom, Amerikou a Európou – zo zorného uhla nie sú vynechané ani tieto kontexty súčasnej zahraničnej politiky ČR.

V príspevkoch výraznejšie zaznieva motív zachovania alebo posilnenia hodnotového rámca zahraničnej politiky českého štátu. Autori poukazujú na odkaz Václava Havla o prioritě ľudských práv, podpore demokracie a slobody, väčšina z nich sa pozastavuje nad pokusmi tento odkaz spochybniť alebo zrelativizovať. Občianska angažovanosť autorov v tejto otázke vôbec nepôsobí rušivým dojmom, naopak, dodáva ich príspevkom potrebné hodnotové ukotvenie. Vyzdvihujú aj dôležitosť konsenzu politických elít v chápaní priorit politiky ČR na medzinárodnej scéne, pretože takýto konsenzus považujú za predpoklad úspechu pri dosahovaní stanovených zahraničnopolitických cieľov.

Vít Dostál – Grigorij Mesežnikov
Editori

LITERATURA

- Beneš, Vít – Kořan, Michal – Weiss, Tomáš (2016): *Hledání českého místa ve světě na stránkách Mezinárodních vztahů* in: *Mezinárodní vztahy*, 51, 1, p. 83–101.
- Dostál, Vít (2016): *Marné hledání strategického rozměru: česká zahraniční politika v roce 2015* in: Dostál, Vít (ed.): *Agenda pro českou zahraniční politiku 2016*. Praha: Asociace pro mezinárodní otázky, pp. 17–22.
- Drulák, Petr (2009): *Česká zahraniční politika v době počínajícího politického rozkladu* in: Kořan, Michal (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2008: Analýza ÚMV*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Kořan, Michal (2016): *Politický kontext české zahraniční politiky* in: Kořan, Michal (ed.): *Aktéři a tvorba české zahraniční politiky*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury a Masarykova univerzita, p. 12–31.
- Waisová, Šárka (2011): *Tíha volby: Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.

Slovenská zahraničná politika po 25 rokoch: korene, dedičtvá, dilemy

MARTIN BÚTORA

Historické dedičtvá a „stopy“

Keď historik Dušan Kováč uvažoval o tom, v akých „zahraničnopolitických siločiarach“ sa nachádzala slovenská kultúrna a politická elita v časoch rakúsko-uhorského dualizmu, poukázal na menej známu skutočnosť: slovenskí predstavitelia už pred prvou svetovou vojnou venovali zahraničnopolitickým otázkam značnú pozornosť. Keďže v realite nemali nijakú možnosť ovplyvňovať zahraničnú politiku monarchie (celkom ojedinelým úkazom bola Hodžova účasť v okruhu poradcov následníka trónu Františka Ferdinanda, kde sa uvažovalo o reforme a eventuálnej federalizácii monarchie), robili to najmä „virtuálne“, v článkoch a diskusiách v nepočetnej slovensky písanej tlači, od *Národných novín* v Martine cez noviny vychádzajúce v Budapešti, od provládnych *Slovenských novín* či *Pešťbudínskych vedomostí* až po Hodžov *Slovenský denník* a *Slovenský týždenník*.

Naplnenie slovenského politického programu hľadali autori v rôznych zahraničnopolitických konšteláciách. Z toho sa potom odvíjali „tri základné konštanty v zahraničnopolitickej orientácii slovenskej elity“. Prvou bola orientácia na slovanské Rusko. Druhou bol dlhodobejšie založený program zápasu za „národné oslobodenie“ podložený „politickým nacionalizmom vychádzajúcim z idey národného štátu“. Treťou bolo presvedčenie, že slovenskú otázku bude možné riešiť iba v „rámci medzinárodného, celoeurópskeho konfliktu“. Keď sa ešte pred vojnou začali formovať vojensko-politické zoskupenia, slovenské zahraničnopolitické koncepcie sa „jednoznačne prikláňali k dohodovému bloku“, čo bolo v rozpore so zahraničnou politikou monarchie. Československá republika, píše Kováč, potom tieto zahraničnopolitické predstavy naplnila, pričom neprítomnosť orientácie na Rusko bola spôsobená aj tým, že po vzniku Česko-Slovenska, v ktorom sa Česi aj Slováci stali štátotvornými národmi, už slovanská veľmoc na naplnenie ich ambícií nebola potrebná, a navyše, absencia Ruska sa nepociťovala „ako výrazný nedostatok hlavne kvôli premene Ruska na boľševický štát“ (Kováč, 2010, s. 11–22).

Prinajmenšom dve z konštant vyznačených Kováčom sa neskôr v rôznych obmenách vynárali v slovenskom zahraničnopolitickom myslení i konaní. Na jednej strane to bol „západný vektor“ stelesnený pôvodne príklonom k víťazným štátom Dohody, ako aj k Spojeným štátom, uplatňovaný počas prvej ČSR a oživený ako kľúčový pilier po Novembri 1989. Na druhej strane to bola húževnato sa udržiavajúca orientácia ruská, resp. slovanská, posilnená výsledkami druhej svetovej vojny,² ktorá bola po

---

2 V rozprave k expozé ministra zahraničia Jana Masaryka v Národnom zhromaždení v marci 1946 o základných pilieroch československej zahraničnej politiky sa jej dostalo uznania nielen od komunistických poslancov, ale aj od českých lidovcov či slovenských demokratov. Za slovenských komunistov ju Ladislav Novomeský vyjadril konštatovaním, že v súčasnosti je „slovanstvo v Európe solídnym mocenským činiteľom. Nie je to už len básnický sen, filozofická predstava, ale vojenskopolitický faktor reprezentovaný víťaznou Červenou armádou.“ Na základe toho, pokračoval, môžeme republiku obnovovať ako slovanský národný štát: „Vysťahovávanie Nemcov a práve začatá akcia smerujúca k výmene maďarského obyvateľstva z južného Slovenska za slovanské obyvateľstvo z Maďarska sú predovšetkým priamym dôsledkom víťazstva slovenskej idey“ a pri tomto počínaní „môžeme počítať s podporou slovanských národov Sovietskeho sväzu.“ (*Rozprava o prohlášení ministra ...*, 1946).

februári 1948 postupne pretransformovaná na sovietsku dominanciu.³ Pokus vyviazať sa zo sovietskeho diktátu zmarila okupácia v auguste 1968. A tak paradoxne jediné obdobie, keď československé komunistické vedenie odmietalo preberať sovietske vzory, bolo koncom 80. rokov, keď sa bránilo perestrojke. Po vzniku samostatného Slovenska sa ruský sentiment vynáral v rôznych politických konfiguráciách, pričom ako určitý kultúrny kód má dodnes spolu s predstavou Slovenska ako „mostu“ medzi Západom a Východom ohlas v nemalej časti verejnosti.

Samozrejme, okrem toho sa v zahraničnej politike uplatňovali aj ďalšie línie. Bola medzi nimi napríklad „americká stopa“, ktorá vďaka politicky vyspelej krajanskej komunite v USA i vďaka priazni prezidenta Woodrowa Wilsona a jeho okolia získanej Masarykovým politickým úsilím a Štefánikovým nasadením pri organizácii česko-slovenských légií prispela k zrodu Československa. Po osemdesiatich rokoch znovu vystúpila do popredia, a to po voľbách v roku 1998, keď podpora zo strany oficiálneho Washingtonu, ale aj širšieho amerického establišmentu v akademických, mimovládnych, podnikateľských, mediálnych i krajanských⁴ kruhoch, ktoré reagovali na aktívnu slovenskú diplomaciu, pomohla Slovensku pri dobíhaní v integrácii do NATO a EÚ.

Bola to pochopiteľne tiež stredoeurópska spolupráca, ktorá síce nikdy nenadobudla charakter Milanom Hodžom koncipovanej federácie, ktorá však v podobe vyšehradskej skupiny najmä v prvých rokoch jej pôsobenia prispela k začleňovaniu Slovenska do európskeho demokratického spoločenstva a aj potom ostala jedným z pilierov slovenskej zahraničnej politiky. Jej súčasťou boli osobitne dobré vzťahy s Českou republikou.

Svoju úlohu mal aj nemecký pilier, ktorý sa po zmene režimu stal stabilným a nielen ekonomicky významným činiteľom v strategickom koncepte európskej budúcnosti Slovenska.

Trvalou črtou slovenskej zahraničnej politiky bola advokátska rola, akú Slovensko, síce malý, no v tomto ohľade vplyvný hráč na európskej scéne, zohralo a dodnes hrá pri podpore európskej budúcnosti krajín západného Balkánu.

Slovenské zahraničnopolitické pôsobenie má aj svoju ukrajinskú dimenziu. Pomoc a podpora Ukrajiny už síce priniesla svoje ovocie, no vzhľadom na jej význam ako suseda i ako veľkej európskej krajiny, ktorá je nielen v informačnej, ale žiaľ aj v reálnej vojne s Ruskom, by sme mohli aj mali urobiť viac.

A napokon tam má svoje miesto vektor, ktorý sa stáva čoraz dôležitejší a pre budúcnosť rozhodujúci: európsky rozmer slovenskej zahraničnej politiky, náš príspevok do nového dizajnu európskeho integračného projektu, a to tak koncepcný, ako aj diplomatický. A vlastne aj vnútropolitický.

Ten nepriamo naznačil iný slovenský historik, Ľubomír Lipták. „V dejinách Slovenska v dvadsiatom storočí,“ písal na jeho sklonku, „zatiaľ vedú nedemokratické, autoritatívne a diktátorské režimy nad demokratickými vysokým skóre 3:1.“⁵ Vo svojej štúdii vymenúva ekonomické, sociálne, politické i psychologické faktory, ktoré v rôznych obdobiach popri vonkajších tlakoch uľahčili prechod „od jedného hegemonizmu k druhému“: otrásenie súkromného vlastníctva; rozbitie a diskreditácia systému parlamentnej demokracie; narušenie štruktúr občianskej spoločnosti; posilnenie funkcií štátu a rozšírenie sféry jeho zásahov; radikalizácia politického myslenia a konania; oslabenie stredných vrstiev; kompromitácia tradičných politických zoskupení (Lipták, 1999, s. 213). Dnes sme v situácii, že pomer skôr nedemokratických a skôr demokratických etáp v našich dejinách sa zmenil, začali prevažovať demokratickejšie, slobodnejšie režimy nad autoritárskymi či totalitnými. To prinieslo viac skúseností nielen s demokraciou ako takou, ale aj s jej obranou v prípade ohrozenia. Keďže zároveň

---

3 Poslanec KSČ Václav David načrtnol, ako sa pri dosahovaní tohto cieľa bude pokračovať: „Spojenectví se Sovětským svazem je pro nás otázkou národního života. Musíme proto rozhodně odmítnout jakýkoliv pokus o ožívání politiky mostu a sezení na dvou židlích, s nichž jsme již jednou spadli. Chraňme toto přátelství, pranýřujme útoky jako nejbídnější vlastizradu. Vyvozujeme z toho tvrdé důsledky. Kdo sahá na přátelství k Sovětskému svazu, sahá na život republiky, na život každého z nás. Sovětskému svazu, svému zachránci, zůstaneme věrni a nikdy se s ním nerozejdeme.“ Jeho predpoveď sa naplnila: po februári 1948 ôsmi zo štrnástich diskutujúcich poslancov skončili vo väzení alebo v emigrácii (*Rozprava o prohlášení ministra ...*, 1946).

4 Okrem slovenských a českých krajanov to bola aj podpora poľských, maďarských a ďalších krajanských organizácií. Keďže išlo o amerických občanov, ich hlasom museli tamojší politici načúvať.

platí, že žijeme v období, keď liberárna demokracia vo viacerých krajinách euroatlantického priestoru eroduje, slovenský vklad do európskeho projektu by mohol spočívať v udržiavaní a kultivovaní liberálnej demokracie.

Hrboľatá, no úspešná cesta k integrácii

O dekádu neskôr po brilantnom Liptákovi stručne zhrnul dosiahnutý pokrok v uplynulej epoche historik Roman Holec, keď vývoj Slovenska označil za úspešný príbeh „s rozprávkovým koncom“: „Slováci začali od nuly, získali samostatný štát, a potom sa stali členmi Európskej únie a NATO“ (pozri: Terenzani, 2010).

Túto cestu možno rozdeliť zhruba do desiatich etáp. Prvá z nich, od vzniku samostatného Slovenska do jari 1994, predstavovala hľadanie podoby budúceho zahraničnopolitického a bezpečnostného ukotvenia. Ešte v rámci spoločného štátu sa odohralo niekoľko udalostí, ktoré poskytovali orientáciu pre takéto ukotvenie: odchod sovietskych vojsk, koniec Varšavskej zmluvy, vstup do Rady Európy, ako aj podpis Asociačnej dohody medzi ČSFR a Európskymi spoločenstvami. V prvej koncepcii zahraničnej politiky SR vytvorenej koncom roku 1992 (pripravoval ju mladý analytik Svetoslav Bombík pod vedením budúceho ministra zahraničných vecí Milana Kňažka) sa okrem zapojenia do európskych štruktúr hovorilo aj o orientácii na členstvo v NATO, voči čomu pôvodne panovala vo vedení HZDS určitá zdržanlivosť. Popri vyšehradskom formáte začali vládni predstavitelia spolupracovať so Svetovou bankou, s MMF a ďalšími medzinárodnými telesami. Vďaka „zamatovému rozvodu“ Slovensko postupne prijali do pestrej siete medzinárodných inštitúcií. V prejave pred bruselským štáбом NATO koncom roku 1993 prezident SR Michal Kováč potvrdil, že kooperácia s NATO a s Európskou úniou sú dnes „želaním všetkých parlamentných a takmer všetkých mimoparlamentných strán“. V januári 1994 dostalo Slovensko pozvanie do Prahy na stretnutie prezidenta USA Billa Clintona s predstaviteľmi Poľska, Maďarska, Českej republiky a SR.

A keď po odvolaní Vladimíra Mečiara v marci 1994 nastúpila koaličná vláda Jozefa Moravčíka, jej proreformná ekonomická politika, neautoritársky štýl vládnutia i ústretové kroky voči maďarskej národnostnej menšine reputáciu Slovenska ešte zlepšili. Parlament prijal *Obrannú doktrínu SR*, ktorá si položila za cieľ „získanie plnohodnotného členstva v NATO“. V tejto druhej etape Slovensko nastúpilo cestu k euroatlantickej integrácii. Tento pokrok priaznivo zaregistrovali aj mienkotvorné zahraničné médiá.

O to výraznejšie vynikol prepád, aký spôsobili parlamentné voľby na jeseň 1994, po ktorých nastúpila garnitúra Vladimíra Mečiara a začala v širokom rozsahu uplatňovať autoritárske spôsoby vládnutia. Demarše z Európskej únie ani USA neodklonili víťazné HZDS od porušovania princípov právneho štátu, okliešťovania možností opozície i menšín ovplyvňovať politiku a kontrolovať vládu, od potláčania slobody prejavu, snahy exekutívy narušiť deľbu moci v štáte. Politická konfrontácia na všetkých úrovniach spoločnosti sa stupňovala, spory medzi premiérom a prezidentom sa vyhrocovali. Slovensko sa síce stále formálne hlásilo ako kandidát na integráciu, avšak „valcovanie opozície“, znásilňovanie ústavnosti vrátane vládou zmareného referendum o priamej voľbe prezidenta a napokon politický gangsterizmus v podobe únosu prezidentovho syna vyústili do toho, že táto tretia etapa znamenala ohrozenie liberálneho konštitucionalizmu a zmarenie, resp. odloženie šancí na začlenenie do demokratického Západu.

To sa potvrdilo v krátkotrvajúcej štvrtej etape, ktorú odštartoval „prepád“ na kľúčovej medzinárodnej scéne: na summite NATO v júli 1997 Slovensko nedostalo pozvánku a bolo tiež zaradené iba do druhej skupiny kandidátov na vstupné rozhovory o členstve v EÚ. Vládna garnitúra tento neúspech zľahčovala, kamuflovala, mystifikovala výrokmi o „pohrdaní Slovenskom“, o podceňovaní pripravenosti našej armády, o „sprisahaní“ voči nemu a pod. Oficiálna zahraničná politika štátu bola v tejto fáze pre partnerov v EÚ a NATO nepresvedčivá – to iba ruský prezident Boris Jelcin po oficiálnom stretnutí v Moskve v máji 1998 Vladimírovi Mečiarovi doslova povedal, že ruská strana „chce, veľmi,

veľmi chce, aby ste vyhrali voľby“ (*Slovenská opozícia kritizuje ...*, 1998). Opozíciu to iba zomklo a povzbudilo, aby sa naplno vložila do rozhodujúceho súboja v nadchádzajúcich parlamentných voľbách

Masovou občianskou mobilizáciou, zjednotením demokratických síl a obratom vo voľbách na jeseň 1998 odštartovala piata etapa – „návrat strateného syna“ a maximálne nasadenie v integračnom dobíhaní za úspešnejšími susedmi, v prekonávaní medzinárodnej izolácie.

Po voľbách v roku 2002 si krajina vďaka sérii reforiem vyslúžila imidž reformného „tatranského tigra“, o ktorom s uznaním hovorili predstavitelia medzinárodných finančných a ekonomických inštitúcií. Slovensko sa v tejto šiestej etape stalo zaujímavé reformnou dynamikou doma, aktivizmom v zahraničí i ochotou deliť sa o svoje skúsenosti s inými štátmi, ktoré tiež prekonávali náročné obdobie spoločenskej a ekonomickej transformácie. Metaforicky sa tento úsek ponovembrových dejín dal označiť ako vyžarovanie „soft power“, „mäkkej sily“ do širšieho okolia.

Nasledujúca siedma etapa na jednej strane znamenala zavŕšenie integračných procesov vstupom do schengenskej zóny a prijatím spoločnej európskej meny. Plnenie záväzkov vyplývajúcich z členstva v NATO sa najvýraznejšie odrazilo v našej účasti na vojenských operáciách v Afganistane. Slovensko podporovalo integračné aspirácie krajín západného Balkánu. Kontinuitou sa vyznačovala tiež spolupráca medzi štátmi Vyšehradskej štvorky. Zatiaľ čo v praktických krokoch i v kľúčových rozhodnutiach sa Slovensko správalo v rámci NATO a EÚ ako v zásade stabilný spojenec, premiér Robert Fico začal hlásať politiku „štyroch azimutov“ a podporoval rozvoj dobrých vzťahov s čoraz menej demokratickým Ruskom. Do zahraničnej politiky sa premietali vnútropolitické okolnosti, objavovali sa populistické tóny, vírus radikálneho nacionalizmu zanášaný do politického života Slovenskou národnou stranou spôsobil krízu v slovensko-maďarských vzťahoch. Slovenská republika sa zo štátu, ktorý bol príkladom vcelku úspešného spoložitia slovenskej väčšiny a maďarskej menšiny, stala krajinou, kde ani ten najvyšší stupeň euroatlantickej integrácie nezaručoval rast kvality demokracie.

Počas ôsmej etapy spojenej s krátko trvajúcou vládou Ivety Radičovej sa Slovenská republika svojimi krokmi súvisiacimi s krízou eurozóny – či už ide o odmietnutie pôžičky pre Grécko, o súhlas s ochranným valom alebo o dôraz na zodpovednosť a sprísnenie fiškálnej disciplíny členov eurozóny – ocitla rovno uprostred strategického rozhodovania o budúcnosti nie iba samotnej eurozóny, ale aj Európskej únie. Slovensko tak pri tvorbe európskych politík začalo písať vlastnú históriu. Odmietnutím pôžičky pre Grécko sme si pozíciu i imidž v Únii spočiatku skomplikovali; neskorším aktívnym prístupom k formovaniu eurovalu sme sa však zapojili do riešenia problémov.

V nasledujúcej deviatej etape sa začala aj v medzinárodnom prostredí výraznejšie prejavovať charakteristická črta, ktorou sa zhruba od porážky Mečiara vyznačovali aj predchádzajúce obdobia: do formovania zahraničnej politiky, ale aj do širšieho verejného povedomia vstupovala domáca zahraničnopolitická a bezpečnostná komunita. Zahrňá bývalých diplomatov, expertov z akademickej, pedagogickej oblasti, profesionálov z vojenského a bezpečnostného prostredia, komentátorov z médií i občianskych aktivistov, ako aj postupne sa rozrastajúci okruh študentov a širšej zainteresovanej verejnosti i mimo hlavného mesta. Na pôde Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku (SFPA) i ďalších organizácií a think-tankov sa ustanovil samostatný výskum, kde sa profilovala generácia nezávislých analytikov. Komunita sa postupne vrstvila a segmentovala cez jednotlivé projekty a zosieťované iniciatívy, cez neformálne aktivity malých skupín i osobný vklad lídrov, často aj s účasťou či aktívnou pomocou vysokopostavených štátnych úradníkov. Vizitkou jej úspechu sa stala každoročná bratislavská konferencia Globsec, ktorá bola dielom najmä mladšej generácie presvedčenej o tom, že aj Slovensko ako malá krajina môže uplatniť svoj hlas v Únii. Organizátori Globsecu spolupracujú s ministerstvami zahraničia i obrany, s medzinárodnými inštitúciami i so súkromným sektorom a už roky sa im darí priťahovať vrcholných politikov nielen vyšehradského, ale širšieho európskeho i globálneho prostredia, ako aj popredných svetových bezpečnostných expertov.

Desiata etapa znamenala kvalitatívny zlom nielen pre slovenskú zahraničnú a bezpečnostnú politiku. Tá sa totiž má uplatňovať v situácii, keď je liberálna demokracia vo viacerých krajinách sveta v ohrození. Je to nielen obdobie „tekutej modernity“, ktoré takto pomenoval sociológ Zygmunt Bauman, ale aj tekutého hnevu, tekutého strachu, tekutého poklesu dôvery, ktorý sa rozlieva do všet-

kých štruktúr ako vírus, hubí spojivá, tkanivo, tmel občianskej spoločnosti. Hrozby dneška sú iné ako v časech nástupu nacizmu či v období studenej vojny, keď boli nebezpečenstvá zreteľnejšie a jasnejšie pomenované. Dnes majú rôzne ťažkosti a problematické javy viacdimeziálnu podobu, civilizačnú i politickú, niekedy sú ťažko uchopiteľné, premenlivé, sú akoby „roztrúsené“, „rozptýlené“ do rôznych foriem, rôznych obmedzení pre dôstojný život. Prejavy ekonomickej krízy; migračné pohyby; terorizmu; klimatické zmeny; oživenie nacionalizmu a protekcionizmu; antiglobalizmu; prenikanie populizmu do mainstreamovej politiky; pokles dôvery voči demokratickým inštitúciám a mechanizmom; úspechy extrémistov i antisystémových alternatívnych hnutí a lídrov; nástup „postfaktickej éry“, oslabovanie pozície štandardných mienkotvorných médií a rozšírenie konšpiračných webov; neistoty vyvolané Brexitom, voľbou a správaním prezidenta USA Donalda Trumpa i čiastočným ústupom Ameriky zo svetovej scény, novou asertívnosťou Číny, ruskou protizápadnou propagandou, informačnou vojnou i celkovou snahou Ruska štiepiť jednotu Západu a EÚ; nedostatok príťažlivých, presvedčivých vízií a naratívov hodnotovo ukotvených v západnej civilizácii – to všetko ovplyvňuje osudy liberálnej demokracie. Zahraničná politika krajiny ako Slovensko, ale aj zahraničná politika EÚ sa ocitli v situácii, keď boli vystavené viacerým výzvam naraz; stanoviť si priority, dohodnúť sa na spoločnom postupe a získať pre to verejnosť sa občas javí ako ťažko zvládnuteľná úloha.

Druhá fáza tejto etapy sa odohráva práve teraz. Začala sa odvíjať zhruba v čase, keď zástancov liberálneho konštitucionalizmu a odporcov autoritárskeho či nacionálneho populizmu povzbudili výsledky volieb v Rakúsku, Holandsku a najmä Francúzsku a keď napriek oddialeniu razantnejších európskych odpovedí na súčasnú krízu spôsobenému náročným vyjednávaním o budúcej vláde v povolebnom Nemecku sa obnovuje určitá nádej, že zdravé demokratické sily v Európe dokážu postupne nájsť riešenia, ktoré umožnia vymaniť sa z obruče bezmocnosti. Brexit i zvolenie Trumpa paradoxne kľúčovým členom Únie pomohli, aby sa vložili do zápasu o jej novú podobu.

Vo viacerých štátoch vrátane Slovenska sa rozbehli aktivity zdola zacielené proti masovému prílivu hoaxov šírených najmä ruskou propagandou; niekde sa k tomu pridávajú sice oneskorené, ale potenciálne účinné kroky na úrovni vlád a medzinárodných organizácií.

Priebeh tejto etapy už bude s odstupom času hodnotiť iný historik. Azda mu uľáčime prácu, ak sa pristavíme pri niektorých ďalších detailoch súčasného diania.

Nové tóny zo Slovenska?

Na prahu stého výročia založenia Česko-Slovenska a 25. výročia vzniku Slovenskej republiky sa v oblasti zahraničnej politiky stretávame so zaujímavým úkazom. Slovensko, najmenšia z krajín Vyšehradskej skupiny, sa v posledných mesiacoch pred týmto jubileom začalo profilovať ako krajina, ktorá opakovane deklaruje svoju vernosť a príslušnosť k euroatlantickému spoločenstvu. Doterajším vyvrcholením tejto línie bolo spoločné vyhlásenie najvyšších predstaviteľov štátu, prezidenta Andreja Kisku, predsedu parlamentu Andreja Danka a predsedu vlády Roberta Fica z konca októbra 2017: „Európska únia je pre Slovensko a jeho občanov životným a hodnotovým priestorom, ktorý nemá alternatívu. Preto sa Slovensko vydalo cestou čo najhlbšej spolupráce v EÚ. Z pohľadu Slovenska uprednostňujeme spoločný postup všetkých členských krajín únie. Zároveň však sme pripravení, v prípade ak bude skupina krajín postupovať v určitých oblastiach rýchlejšie, byť súčasťou takéhoto procesu“ (*Vyhlásenie ústavných činiteľov ...*, 2017). Premiér Fico k tomu vyhláseniu ešte dodal, že „Slovensko je krajina, ktorá má v otázkach zahranično-politickej orientácie jasno. Stávame sa akýmsi proeurópskym ostrovom v strede Európy“ (*Robert Fico: Slovensko sa stáva proeurópskym ostrovom ...*, 2017).

Pravda, takéto jednoznačné smerovanie bolo krátko nato spochybnené cestou Danka do Moskvy a jeho vystúpením v ruskej Štátnej dume 15. novembra 2017, kde oproti európskej a atlantickej orientácii vyzdvihol skôr orientáciu „slovanskú“, so silným Ruskom ako „pilierom svetovej bezpečnosti“, bez ktorého nie je možný mier. Slovanské národy východnej Európy musia byť podľa šéfa parlamentu „mostom na komunikáciu a zlepšovanie vzťahov v celej Európe.“

Andrej Danko predniesol prejav zhodou okolností v ten istý deň, keď sa prezident Andrej Kiska v Európskom parlamente nielen prihlásil k tomu, že Slovensko si prostredníctvom Európskej únie splnilo svoj životný sen – stať sa súčasťou Západu –, ale vyzval poslancov k ambicióznejšej zahraničnej a bezpečnostnej politike EÚ, ktorá by spoločne čelila „hroziacej a nebezpečnej hrozbe“ – ruskej propagande a informačnej vojne: „Musíme sa brániť. Slovmi a skutkami.“ Vyjadril sa tiež proti zrušeniu sankcií, ktoré by viedlo „k tichému akceptovaniu Putinovho režimu“: „Ak zrušíme sankcie bez toho, aby sme donútili Kremľ rešpektovať medzinárodné právo a zásady, potom sme ochotní obchodovať s vlastnou dlhodobou bezpečnosťou a stabilitou kvôli pochybným individuálnym krátkodobým ziskom a záujmom“ (*Prezident Kiska vystúpil s príhovorom ...*, 2017).

Dankovo vystúpenie zožalo kritiku opozície a väčšiny médií (až na alternatívne proruské servery, resp. médiá blízke SNS), ako aj vládneho koaličného partnera Mostu-Híd⁵ – zatiaľ sa však nezdá, že by táto udalosť mala zvrátiť strategický trend nastúpený slovenským premiérom. Predseda parlamentu sa pokúšal obhajovať tvrdením, že Slovensko by malo využiť svoju kultúrnu a geografickú blízkosť k Rusku, ktoré považuje za strategického partnera Slovenska aj EÚ. Na nepriamu kritiku spoločného vyhlásenia s Kiskom a Ficom využil skutočnosť, že Slovensko neuspelo v prípade Európskej liekovej agentúry, ktorá sa z Británie presťahuje do Holandska. Podľa neho boli pri výbere porušené dohodnuté pravidlá presunu a Slovensko dostalo „diplomatickú facu“: „Spoločnú deklaráciu vnímam ako záväznú, hoci pre liekovú agentúru si nie som istý, že je aj Slovensko pre EÚ rovnocenným partnerom,“ vyhlásil (*Danko si stojí za svojimi vyhláseniami ...*, 2017). Kritické slová zazneli aj od premiéra Fica (v prípade liekovej agentúry si podľa neho „veľkí hráči urobili s malými, čo chceli“) – no predbežne sa z toho nedá vyvodiť, že by svoje zásadné postoje menil. Naopak, tento neúspech sa môže stať jedným z argumentov pre to, aby Slovensko členstvom v jadre EÚ výraznejšie ovplyvňovalo rozhodovanie o celom rade dôležitých otázok, na ktoré má svoj vlastný názor.⁶

Stanoviská Roberta Fica neboli, prinajmenšom na domácej scéne, až takým prekvapením. Výrazne kladný postoj k Európskej únii je súčasťou rétoriky premiéra približne od druhej polovice roku 2016, keď SR mala rotujúce predsedníctvo v Rade EÚ. V marci 2017 na slávnostnom výročnom summite EÚ v Ríme povedal: „Nevidím iný životný priestor pre Slovensko, ako je Európska únia. A je veľmi nebezpečné, ak niekto hlava-nehlava útočí na európske inštitúcie. Nikto netvrdí, že sú dokonalé, ale nič dokonalejšie nemáme.“ (*Fico: Pre Slovensko nevidím ...*, 2017).

Počas návštevy Nemecka pri príležitosti 25. výročia podpisu nemecko-česko-slovenskej zmluvy o dobrom susedstve a priateľskej spolupráci v apríli 2017 premiér Fico konštatoval, že Vyšehradská skupina nie je pre Slovensko alternatívou k Európskej únii: „Náš životný priestor je v Európskej únii,“ zdôraznil. Uviedol tiež, že mu záleží na regionálnej spolupráci štyroch stredo európskych krajín, to však „nie je alternatívou k európskej integrácii a prípadnému vzniku viacrýchlostnej Únie“. Slovensko robí všetko pre to, aby bolo pripravené na mechanizmus posilnenej spolupráce (*Fico: V4 nie je pre Slovensko ...*, 2017).

V letných mesiacoch k premiérovej argumentácii čoraz častejšie pribúdala koncept eventuálneho budúceho „jadra Európskej únie“, kde by rád videl aj Slovenskú republiku. Na tlačovej konferencii v Bratislave 15. augusta 2017 na pôde ministerstva zahraničných vecí vyhlásil, že je v životnom záujme Slovenska zostať v jadre Európskej únie: Slovensko sa musí držať francúzsko-nemeckého motora a robiť európske rozhodnutia. Keďže niektoré procesy sa už v Únii rozbehli, ministra zahraničných vecí a európskych záležitostí Miroslava Lajčáka požiadal, aby jeho ministerstvo koordinovalo aktivity, ktoré sa týkajú európskych tém: „Nebudú môcť naši ministri v niektorých oblastiach postupovať rezortne, nebudú môcť prihliadať iba na rezortné záujmy, prípadne záujmy politických strán, ktoré

5 Podľa predsedu zahraničného výboru NR SR Františka Šebeja bol jeho prejav „mimo línie našej zahraničnej politiky“ a už len samotná návšteva Ruska bola chybou.

6 Spomeňme za všetky príklady spor o vybudovanie plynovodu Nord Stream 2: „Všetci hovoríme, že treba pomôcť Ukrajine, na druhej strane západné krajiny podporujú Nord Stream 2, ktorý poškodzuje Ukrajinu aj Slovensko, lebo plyn by šiel inou trasou“ (*Fico: EÚ na summite Východného partnerstva ...*, 2017).

reprezentujú. Budú musieť prijímať rozhodnutia, ktoré majú európsky charakter.“ Zopakoval tiež svoj názor na pozíciu Slovenska vo Vyšehradskej štvorke: „Nerobme konflikt medzi V4 a EÚ. Ja mám veľký rešpekt k mojim partnerom vo V4, je to dôležitý nástroj na presadzovanie regionálnych záujmov. Ale poviem to veľmi jasne – veľmi mi záleží na spolupráci vo V4, ale životný priestor Slovenska je EÚ,“ odpovedal premiér (*Slovensko bude podľa Fica ...*, 2017).

Odlišné tóny od susedov

Opakované výroky slovenského premiéra sa výrazne odlišovali od tvrdení maďarského premiéra Viktora Orbána. Jeden z jeho kľúčových prejavov odznel v polovici júla 2017 v rumunskom Băile Tușnad. Už pred tromi rokmi tam vyhlásil, že éra liberálnej demokracie sa končí a maďarský štát sa musí inšpirovať krajinami ako Singapur, Čína, India, Rusko či Turecko. Teraz k tomu dodal, že zásadný zápas dneška sa odohráva medzi nadnárodným kapitálom a politikmi, ktorí chránia národné záujmy. Podľa neho sa treba postaviť proti plánom Georga Sorosa, ktorý chce priviesť do Európy milión migrantov: „V Bruseli existuje spojenectvo medzi bruselskými byrokratmi, ich politickou elitou a systémom, ktorý možno opísať ako Sorosovo impérium. Je to spojenectvo proti záujmom európskych národov. Aby Európa prežila a ostala Európou, musí Európska únia získať späť svoju suverenitu od Sorosovho impéria. Kým sa tak nestane, nemáme šancu udržať Európu pre Európanov.“ Pred dvadsiatimi siedmimi rokmi, ukončil svoju reč, „sme tu v strede Európy verili, že našou budúcnosťou je Európa; dnes cítime, že budúcnosťou Európy sme my sami“ (*Viktor Orbán's speech ...*, 2017).

Ficove výroky kontrastujúce s takýmto pohľadom si všimli aj u susedov. Niektorí maďarskí komentátori ich pochopili tak, že je to vlastne kritika protieurópskych tendencií v Maďarsku či Poľsku. Spravodajský server napi.hu uviedol, že dôležitý spojenec maďarského premiéra Viktora Orbána nečakane vycúval z niekdajšej euroskeptickej pozície a dištancoval sa od vlád stredoeurópskych krajín, akými sú Maďarsko či Poľsko. Ako napísala TASR, ďalšie titulky maďarských spravodajských serverov zneli: „Orbán, či Európa, Fico sa už rozhodol“, či „Kvôli Ficovi sa Orbán môže vzdať vízie rebelantskej V4“ (*Maďarské médiá: Orbánov dôležitý spojenec ...*, 2017).

Tieto tóny sa ešte zintenzívnili po schôdzke šéfov vlád Slovenska, Česka a Rakúska s francúzskym prezidentom Macronom v Salzburgu 23. 8. 2017. Maďarské i poľské opozičné médiá využili vývoj udalostí na kritiku domácej politiky: „Macron obišiel Maďarov a Poliakov pri hľadaní spojencov“, „Macron rokoval o novej európskej integrácii so slakovskou trojkou“ (*Maďari hromžia: Macron uprednostil Fica ...*, 2017).

Vysvetlenie tohto obratu ponúkol Tomasz Maćkowiak z ľavicového portálu Polityka.pl. Podľa neho tento kedysi „nebezpečný populista“ otočil, keď si uvedomil, že rýchla integrácia európskeho jadra je šancou. Takmer desať rokov ho mali za „regionálneho strašiaka“, ktorý „prebudil démonov nacionalizmu, strpčoval život Maďarom i Rómom, predtým vstúpil do koalície s extrémistami“. To sa teraz zmenilo, po zvolení Macrona usúdil, že Západ dokáže prižmúriť oči nad jeho minulosťou, lebo na pozadí Kaczynského Poľska a Orbánovho Maďarska ho nikto kritizovať nebude. Ak sa teda Slovensko bude musieť rozhodovať medzi nevypočítateľnými antieurópskymi populistami z Varšavy či Budapešti a medzi Bruselom, Berlínom či Parížom, slovenský premiér podľa poľského novinára jednoznačne odpovedal, ako sa zachová (Maćkowiak, 2017).

Svoje stanovisko Robert Fico o pár dní neskôr deklaroval aj na besede s českým predsedom vlády Bohuslavom Sobotkom k rozdeleniu Československa v spravodajskej televízii ČT 24, kde zdôraznil, že po 25 rokoch existencie samostatných štátov pred nimi existujú vážne výzvy týkajúce sa budúcnosti EÚ a ich postavenia v tomto spoločenstve. „Chce byť Slovenská republika súčasťou jadra v eurozóne? Som za to, aby Slovensko nezmeškalo tento vlak. Ak sa budeme viac integrovať v oblasti sociálnych systémov, daňovej oblasti a tak ďalej, môžeme za rok prijať opatrenia a kroky, ktoré nás o desať rokov môžu priblížiť k priemernej životnej úrovni Európskej únie,“ uviedol (*Fico: Delenie ČSFR pred 25 rokmi ...*, 2017).

Pokračujúce diskusie

Debata o jadre pokračovala na Slovensku aj na jeseň 2017. Vláda i väčšina opozície sa v zásade zhodovali na tom, že Slovensko by malo byť už od začiatku súčasťou debaty o budúcej podobe Európskej únie. To však neznamenalo zhodu o „jadre“, teda o tom, ako by mala vyzeráť užšia integrácia, či už ide o oblasť zamestnanosti a sociálnych vecí, o dohodu na spoločných sociálnych normách vrátane napríklad minimálnej mzdy, o daňové otázky, o koordináciu finančných politík, o rozpočet pre eurozónu, o témy súvisiace so štvrtou priemyselnou revolúciou, o spoločnú obranu, o azylovú politiku, o účinnejšiu ochranu vonkajších hraníc Schengenu vrátane založenia Európskej pohraničnej a pobrežnej stráže alebo napríklad o zriadenie inštitútu európskeho prokurátora.

V prospech jadra sa vyslovili niektorí slovenskí diplomati. „Ak budú nejaké spoločné európske projekty, na ktorých sa budú môcť zúčastniť iba niektoré štáty, je správne byť ambicióznym a hovoriť, že chceme hrať prvú ligu. Slovensko má na to, aby sedelo pri stole, keď sa budú prijímať rozhodnutia,“ vyslovil sa na tému jadra Eduard Kukan, niekdajší trojnásobný minister zahraničia (*Eduard Kukan: Musíme sa podieľať ...*, 2017). „Termín jadro je skôr miestna terminológia, ale to, že sa teraz bude intenzívne debatovať o budúcnosti Európy, je rozhodne pravda,“ konštatovala zástupkyňa generálneho riaditeľa pre susedské vzťahy a rozširovanie v Európskej komisii Katarína Matheriová. „Som hlboko presvedčená, že je v životnom záujme Slovenska, aby bolo čo najužšie integrované s Úniou, na všetkých možných úrovniach. Aj vzhľadom na to, že vo všetkých integračných zoskupeniach už Slovensko je“ (Šimečka, 2017).

Na európskej úrovni politická diskusia o reformách EÚ dočasne utíchla vzhľadom na nemecké voľby, ktoré neprinesli jasno o podobe budúcej vládnej koalície. Ambiciózne francúzske predstavy sformulované prezidentom Emmanuelom Macronom a konkretizované Brunom Le Maire o reforme Únie museli čakať na priebeh ďalších vyjednávaní o vládne v Nemecku. Pravda, to neznamená, že by sa línia systematicky vykresľovaná premiérom Ficcom takmer po celý rok 2017 zo slovenskej scény vytratila.

Do istej miery ju udržiavala príbuzná agenda – užšia integrácia Európskej únie v oblasti obrany, ktorá nadobudla konkrétnejšie podoby v novembri 2017. Robert Fico „naštartovanie procesu posilnenej obrannej spolupráce“ podporil a jeho zmysel priblížil štátny tajomník rezortu obrany za Most-Híd Róbert Ondrejcsák: „PESCO je Stála štruktúrovaná spolupráca niektorých členských štátov únie.“ Nehovoríme o vytvorení tzv. európskej armády, dodal, „hovoríme však o zásadnom posilnení spolupráce medzi európskymi štátmi v oblasti bezpečnosti, o užšej koordinácii obranného plánovania, spoločnom vývoji spôsobilostí, o lepšom využití kapacít a spôsobilostí, ktoré máme na európskej úrovni. Toto je reálne.“

Ondrejcsák dal tieto kroky aj do širšieho kontextu. „Slovensko je menší štát a je pre nás životne dôležité, aby sme boli súčasťou tých najlepších spoločenstiev. Obrana a bezpečnosť budú s eurozónou kľúčové pre tvorbu jadra. Vždy, keď zažívame nejaké geopoliticky turbulentnejšie obdobie, tak musíme získavať spojencov. Vidím preto PESCO na strategickej úrovni. Nie je to len o tom, či vyvineme s niekým nejaký zbraňový systém“ (Matišák, 2017).

V čase 25. výročia svojho vzniku sa tak Slovenská republika vo svojich európskych vyhlídkach ocitla v rámci vyšehradskej skupiny v špecifickom postavení. Domáce politické pomery v Maďarsku a Poľsku spôsobili, že užšie primknutie k Európskej únii neprichádza v najbližšom období do úvahy. Naopak, obe krajiny sa s „Bruselom“ v celom rade otázok sporia a Európsky parlament i Európska rada ich už dlhší čas kritizujú za porušovanie princípov právneho štátu. Určité otázky vznikli po parlamentných voľbách a nástupe Andreja Babiša aj nad vnútropolitickým vývojom v Českej republike. Pravda, Česká republika teší dlhodobej tradícii silných nezávislých inštitúcií zapojených do delby moci (menujme za všetky Ústavný súd alebo Senát), a tak nejaký čas potrvá, kým sa vyjasnia kontúry spôsobu vládnutia pre nasledujúce obdobie. Hlbšia integrácia do EÚ a jej presadzovanie vo verejnom diskurze nie je súčasťou strategických vízií viacerých kľúčových hráčov na českej politickej scéne. Situáciu tiež komplikuje jeden hlavolam: prieskumy verejnej mienky ukazujú, že občania by si želali, aby

sa Česko udržalo v centre európskeho diania – zároveň však, rovnako ako väčšina politických strán, odmietajú euro.⁷ Aj Slovensko sa zasadzuje za to, aby krajiny, ktoré neplatia eurom, mohli byť súčasťou rokovaní jadra eurozóny ako pozorovatelia. Česká republika by podľa premiéra Fica nemala pri formovaní jadra EÚ chybať (*Fico: Delenie ČSFR ...*, 2017).

Kontinuita a diskontinuita

Neraz sa stáva, že politici sa počas svojej dráhy vyvíjajú a menia názory. V tejto súvislosti je žiaduce upozorniť, že dnešná deklarovaná jednoznačná proeurópska orientácia Roberta Fica je v celej histórii smeru určitou novinkou.

Pred nástupom jeho vlády v roku 2006 sa už zahraničná politika Slovenskej republiky sformovala do ucelenej podoby. Opierala sa o tri piliere, ktorými boli integrácia do EÚ, transatlantické spojenectvo vyjadrené aj v smerovaní do NATO a dobré vzťahy so susednými štátmi. K týmto trom pilierom bolo možné pridať tri akcenty týkajúce sa bilaterálnych a regionálnych vzťahov.

Prvým bol dôraz na vyšehradskú spoluprácu, ktorá mala pre Slovensko osobitnú dôležitosť: podpora Českej republiky, Poľska a Maďarska – politická, symbolická i vecná, praktická – prispela k úspešnej integrácii SR do EÚ a NATO. Druhým bol väčší dôraz na spoluprácu s Ukrajinou, čo vychádzalo i z prehodnotenia vzťahov Slovenska s Ruskom, kde sa na prelome storočí skončila etapa neprimerane „nadštandardných vzťahov“, ktoré mali predstavovať alternatívu k integrácii do západných štruktúr. Tretí akcent sa týkal záujmu o Balkán, osobitne o región západného Balkánu, kde Slovensko dokázalo, že mu záleží na jeho demokratizácii, ekonomickom rozvoji a integrácii do EÚ.

Okrem spomínaných troch pilierov a troch akcentov sa slovenská zahraničná politika postupne vyprofilovala aj troma špecifickými črtami. Prvou bola jej predvídateľnosť a čitateľnosť, spojenecká spoľahlivosť a konzistentné konanie na medzinárodnej scéne. Druhou špecifickou črtou bol aktivizmus. Slovensko bolo zreteľným zástancam ďalšieho rozširovania EÚ (prijatie Bulharska a Rumunska; podpora Chorvátska; porozumenie pre aspirácie Srbska), naučilo sa „exportovať“ skúsenosti z vlastnej transformácie i z procesu „dobiehania“ v integračnom procese a ochotne sa o ne delilo s partnermi. Slovenská republika preukázala spoluzodpovednosť za vývoj v susedných regiónoch: jej diplomati sa angažovali pri príprave a konaní referenda o nezávislosti Čiernej Hory, pričom si za svoju profesionálnu prácu vyslúžili rešpekt od predstaviteľov Čiernej Hory i Srbska, ako aj Európskej únie. Slovensko zvolili za nestáleho člena Bezpečnostnej rady OSN, kde úspešne pôsobilo ako štát hlásiaci sa k hodnotám EÚ a NATO, angažujúci sa v prospech mieru a stability, a zároveň ako krajina bez veľmocenských záujmov a priameho zainteresovania v regionálnych konfliktoch. Napokon treťou vlastnosťou bola spolupráca oficiálnej diplomacie a štátnych štruktúr s občianskou diplomaciou, mimovládnyimi neziskovými organizáciami (MNO) a think-tankmi. Priaznivo pôsobila aj účasť slovenských MNO pri poskytovaní demokratizačnej pomoci v zahraničí.

V niektorých aspektoch sa Slovensko pohlo ďalej aj počas obdobia prvej vlády Roberta Fica (2006–2010): spomeňme vstup do Schengenu; prijatie eura; zrušenie vízovej povinnosti s Kanadou a USA; pôsobenie Miroslava Lajčáka ako vysokého predstaviteľa medzinárodného spoločenstva a EÚ pre Bosnu a Hercegovinu, ako aj zvláštneho poverenca EÚ pre osamostatnenie Čiernej Hory, kde mu s organizáciou referenda pomáhal skúsený slovenský diplomat František Lipka; vymenovanie Maroša Šefčoviča do dôležitej pozície podpredsedu Európskej komisie a komisára pre administratívu a inštitucionálne vzťahy.

---

7 „Češi vnímajú euro ako nástroj národného útlaku,“ konštatoval sociológ a riaditeľ agentúry STEM Jan Hartl. Politici majú problémy s vysvetľovaním toho, ako si budúcnosť Európskej únie predstavujú hlavní hráči, Francúzsko a Nemecko. Z ekonomického hľadiska sa podľa odborníkov nedá povedať, že rýchle prijatie eura by pre českú ekonomiku bolo v súčasnosti prínosom. Z politického hľadiska sa však prijatie eura javí ako nutná podmienka ukotvenia Česka na Západe v čase, keď časť domácich politikoch ťahá krajinu na Východ. Podľa bývalého českého veľvyslana v Rusku Luboša Dobrovského by odmietnutie eura mohlo viesť k postupnej závislosti od ekonomiky Číny a Ruska (Rousek – Neprašová, 2017).

Za jediný nedostatok považovali vládni predstavitelia problémy v slovensko-maďarských vzťahoch (prítomnosť Slovenskej národnej strany vo vládnej koalícii označovali neskôr, po voľbách 2010, za „železnú guľu priviazanú k nohe.“⁸ V krajine opäť zaznievali nacionalistické tóny, SNS svojím politickým štýlom, radikálne protimaďarským zameraním, konfliktnosťou a vulgarizáciou jazyka predstavovala hneď od začiatku zabudovanú systémovú poruchu, podkopávala dosahovanie konsenzu o prioritách slovenskej zahraničnej politiky a občas zatieňovala jej inak štandardný výkon. Nešlo však iba o SNS. Ficova vládna koalícia nevytvárala podmienky na spoluúčasť maďarskej menšiny na riadení štátu, a tento vývoj pokračoval až do júna 2010. Hoci Ján Slota bol vo verejnosti najkrikľavejším nositeľom oživeného radikálneho nacionalizmu, mentálny kód nacionálneho populizmu, dôraz na národný štát, na obhajobu „národnoštátnych záujmov“, neochota dominantnej etnickej väčšiny k ústretovjšiemu prístupu k požiadavkám maďarskej komunity a nedôvera voči jej politickým predstaviteľom – tieto charakteristiky hegemonistickej nacionálnej politiky sa vzťahovali aj na R. Fica.⁹

Oponenti premiéra Fica a jeho spôsobu vládnutia videli v jeho zahraničnopolitickom pôsobení aj ďalšie negatívne črty. Medzi ne patrilo už spomínané Ficovo hlásanie politiky „štyroch azimutov“, ktorá mala odkloniť krajinu od údajnej „jednostrannej orientácie“ predchádzajúceho kabinetu Mikuláša Dzurindu na USA; posilňovanie orientácie na Rusko;¹⁰ kritika, resp. ignorovanie Spojených štátov ako významného partnera Slovenskej republiky; ostentatívne priateľské gestá voči autoritárskym režimom; zužovanie bohatstva zahraničnopolitických dimenzií a stykov na pragmatický a ekonomický rozmer; konfrontačný, resp. zahranigický politický štýl umŕtvujúci domácu verejnú diskusiu; „čftanie“ globálnych výziev iba cez kategórie záujmov, ziskov a strát; absencia strategického uvažovania o zahraničnej politike v mocenskom centre i dialógu o týchto otázkach s verejnosťou.

Pravda, pripomenutie premiérových postojov v minulosti nemusí znamenať, že by sa jeho názory nevyvíjali. Pri kľúčových aktéroch je však dobré poznať ich politickú dráhu v jej celistvosti.

Dilemy a otázky okolo „jadra“

Debata okolo jadra vyvolala viacero otáznikov. Panuje zhoda na tom, že jeho podoba je konceptuálne nejasnená a zatiaľ nemá nijaký právny základ v európskych zmluvách. Podľa správy iniciatívnej skupiny New Pact for Europe z novembra 2017, ktorá je výsledkom päťročnej práce reflektujúcej 120 národných i nadnárodných diskusií o podobe Únie, je koncept „jadra“ neželateľný, lebo môže podkopať politickú súdržnosť medzi všetkými 27 členmi. Navyše je aj „politicky nereálny“. Krajiny, ktoré by mohli takéto jadro tvoriť (napríklad 6 zakladajúcich členov Únie alebo 19 členov eurozóny), sú veľmi heterogénne a majú odlišné názory na budúcnosť Únie (*Re-energising Europe*, 2017).

-
- 8 „V zahraničnej politike so SNS vo vláde nemôžete vyhrať, môžete maximálne remizovať, a aj to stojí veľmi veľa úsilia“ (*M. Lajčák: Mať vo vláde SNS ...*, 2010).
  - 9 Pre objektivnosť pripomeňme, že súbežne s takýmto vývojom na Slovensku sa aj v susednom Maďarsku šírili nacionalistické prejavy. Okrem vystupovania ultrapravicovej nacionalistickej strany Jobbik medzi ne patrili aktivity extrémistickej polovojenskej Maďarskej gardy, ktorá sa zapísala do povedomia demonstráciami pred slovenským veľvyslanectvom v Budapešti i pokusom zablokovať slovensko-maďarské hranice. Nacionalistickú rétoriku pritvrdzovala v tomto období aj najsilnejšia opozičná strana Fidesz, víťaz budúcich volieb.
  - 10 V odpovedi na otázku na pôde Národnej rady Slovenskej republiky 9. apríla 2008 R. Fico zdôraznil: „Slovensko nemôže byť iba jednostranne orientované na Západ. Budeme aktivizovať vzťahy s Ruskou federáciou, s krajinou, ktorá je strategickým partnerom Európskej únie a určite musí byť aj významným partnerom pre Slovenskú republiku.“ V rozhovore pre ruskú agentúru ITAR-TASS v marci 2009, necelý mesiac pred jubilejným summitom NATO, o. i. povedal: „Zahraničná politika Slovenska za predchádzajúcich vlád bola orientovaná na západné krajiny a predovšetkým na USA. Akoby sme zabudli, že svet má štyri svetové strany. Za prezidentovania Putina a teraz Medvedeva Rusko dosiahlo obrovský pokrok a je znovu na svetovej aréne. Zo strany malého, a ešte k tomu slovanského Slovenska by bolo kolosálnou chybou pokračovať v politike jednostrannej orientácie na Západ. V budúcnosti preto vyvineme všetko úsilie na to, aby sme rozvíjali dobré vzťahy s Ruskom.“

Povolebné Nemecko s pokračujúcou kancelárkou Angelou Merkelovou sa na rozdiel od povolebného Francúzska s novým prezidentom Emmanuelom Macronom ku konceptu viacrýchlostnej Európy, resp. ku konceptu jadra neprikláňa a aj viaceré iné členské štáty Únie z rôznych dôvodov preferujú skôr „flexibilnú“ či „diferencovanú“ integráciu, pre ktorú by bola charakteristická intenzívnejšia spolupráca v niektorých oblastiach.

Medzi potenciálne nezamýšľané dôsledky patrí obdoba toho, čo Anne Appelbaumová svojho času pomenovala ako „Populistickú Internacionálu“ – ako odvetu voči „jadru“ by sa mohla ustanoviť a zmobilizovať „euroskeptická internacionála“, resp. združenie tých členských štátov, ktoré sú naopak za obmedzenie kompetencií európskych inštitúcií a návrat k rozhodovaniu na národnej úrovni. Je tiež otázne, či by Únia tvorená „jadrom“ a perifériou bola v konečnom dôsledku silnejšia, efektívnejšia, prosperujúcejšia. Bola by rešpektovanejšia partnermi, ako sú USA, Británia, Japonsko, Austrália či južná Kórea, resp. inými dôležitými hráčmi, ako je Rusko, Čína, Turecko, Brazília?

Pokiaľ ide o Slovensko, v premiérovej argumentácii bolo doteraz počť najmä ekonomické argumenty o tom, ako sme na vstup do jadra pripravení. No „jadro“, resp. vytváranie užšie kooperujúceho bloku krajín s „federalistickými sklonmi“, resp. štátov usilujúcich sa zintenzívniť spoluprácu vo viacerých oblastiach – to nie je iba technokraticko-logistický nástroj na dosiahnutie takejto spolupráce. Cesta k zblížovaniu obsahuje aj sériu „zamlčaných predpokladov“ ako je liberálny konštitucionalizmus; právny štát; deľba moci s dôrazom na súdne inštitúcie; zúčtovateľnosť a postihovanie korupcie; garantovaný priestor pre slobodné médiá a verejnú rozpravu, úcta k menšinám a rešpektovanie ich práv. V ideálnom „jadre“ sa skrýva solidarita, od začiatku zapísaná do rodného listu Únie, a to tak vzájomná (napríklad voči členským štátom, ktoré na rozdiel od krajín V4 znášajú bremeno migrácie), ale aj voči „tým druhým“, ktorí ju potrebujú. Je v ňom aj určitý ťažšie definovateľný „duch európanstva“, sofistickovaný súbor postupov a praktík, ktorých „mäkká sila“ robí Úniu príťažlivou. A napokon, účasť v takomto jadre by si vyžiadala aj plne oddané a kvalifikované modernizačné strategické elity, ktoré by museli mať priestor na to, aby sa presadili. Niektoré prvky z takéhoto „balíka“ v súčasnosti Slovensku chýbajú.

Nadmerné akcentovanie slovenskej ambície začleniť sa do jadra by mohlo zvýrazniť už aj tak prírodné oslabenie vyšehradskej spolupráce: komplikuje sa formulovanie a dosahovanie spoločných záujmov; sťaží, resp. znemožní sa podpora V4 pre pozície Slovenska v súťaži na úrovni EÚ.

Možným paradoxným sprievodným javom by tiež bola skutočnosť, že na Slovensku by si súčasné naplnenie spomínaných „zamlčaných predpokladov“ vyžiadalo také korekcie vo vnútornej politike, ktoré by viedli k výmene súčasnej vládnej garnitúry. To by však mohlo znamenať nástup takej vlády, ktorá by bola menej naklonená voči začleňovaniu SR do jadra, resp. by bola voči tomu v opozícii. Najmä pokiaľ by sa dovtedy politicky nepresadili dva nové črtajúce sa politické subjekty s výraznou proeurópskou orientáciou – Progressívne Slovensko a strana Spolu – občianska demokracia.

Existuje teda celý rad otázok spätých s terénom, na ktorý so svojimi predstavami o jadre a o postavení Slovenska v ňom vstúpil slovenský premiér. Pravda, ak by sme si jeho strategickú líniu interpretovali nie iba ako pragmatický krok v ústrety silnejším hráčom, ale ako jednoznačný príklon k proeurópskej, proatlantickej budúcnosti Slovenska, potom by v takomto základnom, principiálnom prozápadnom smerovaní Slovenska mohol nájsť spojencov.

Výzva pre potomkov Československa

V súčasnosti sa tiež nedá odhadnúť, aký dopad by preštruktúrovanie EÚ v podobe utvorenia jadra malo na česko-slovenské vzťahy. Niektorí analytici usudzujú, že angažovanie SR v projekte jadra vytvoreného na báze eurozóny by pravdepodobne znamenalo určité oddelenie dvoch až doposiaľ mimoriadne blízky štátov, ktoré túto blízkosť v podobe ekonomických vzťahov, rodinných a medziľudských a ďalších prepojení udržiavajú bez ohľadu na stranícko-politické zloženie vlád. Význam tejto blízkosti sa posilnil odlišným vývojom v Maďarsku a Poľsku, resp. čiastočne i v Rakúsku. V roku výročí, akým je rok

2018, sa tak vynárajú asociácie nielen na rok 1993, teda na zánik Československa, ale aj na jeho vznik v roku 1918. Na jeho vtedajší zmysel, na jeho prínos pre oba národy v dobových podmienkach medzi dvoma vojnami i na jeho rolu vo vtedajšom európskom priestore.

Uchovávať, kultivovať a rozvíjať najkľúčovejšiu vlastnosť a najdôležitejší odkaz najmä prvej, masarykovskej republiky – totiž jej demokratický charakter – sa v súčasnej ére narastania neliberálnych tendencií stáva výzvou pre oboch potomkov Československa. Iste, o mnohých kardinálnych krokoch sa, aj s našou spoluúčasťou, rozhoduje v Bruseli. No zároveň platí, že o tvári Európskej únie sa rozhoduje aj na Slovensku i v Česku.

LITERATURA

- Danko si stojí za svojimi vyhláseniami v ruskej Štátnej dume.* SITA, 26. 11. 2017.
- Eduard Kukan: Musíme sa podieľať na riešení európskych otázok.* 30. 10. 2017 in: *Denník N*. Dostupné na: <http://zahranicnapolitika.dennikn.sk/eduard-kukan-musime-sa-podielat-na-rieseni-europських-otazok>
- Fico: Delenie ČSFR pred 25 rokmi patrí minulosti, dnes je dôležité jadro EÚ.* TASR, 26. 8. 2017.
- Fico: EÚ na summite Východného partnerstva urobila kus dobrej roboty.* TASR, 24. 11. 2017.
- Fico: Pre Slovensko nevidím iný životný priestor, ako Európsku úniu.* www.aktuality.sk, 25. 3. 2017.
- Fico: V4 nie je pre Slovensko alternatívou k Európskej únii.* TASR, 3. 4. 2017.
- Kováč, Dušan (2010): *Slováci v zahraničnopolitických siločiarach pred prvou svetovou vojnou a po nej* in: Petruf, Pavol a kol.: *Slovensko a Československo v XX. storočí*. Bratislava: Historický ústav SAV 2010.
- Lipták, Lubomír (1999): *Storočie dlhšie ako sto rokov*. Bratislava: Kalligram.
- Maćkowiak, Tomasz (2017): *Robert Fico, kiedys niebezpieczny populistą, stał się wzorowym Europejczykiem. A to dzięki Kaczyńskiemu.* 17. 8. 2017. Dostupné na: <https://www.polityka.pl/tygodnikpolityka/swiat/1716402,1,robert-fico-kiedys-niebezpieczny-populista-stal-sie-wzorowym-europejczykiem-a-to-dzieki-kaczynskiemu.read>
- Maďari hromžia: Macron uprednostil Fica, vynechal Orbána.* Aktuality.sk, 24. 8. 2017.
- Maďarské médiá: Orbánov dôležitý spojenec Fico nečakane vycúval.* TASR, 18. 8. 2017.
- Matišák, Andrej (2017): *Do jadra aj cez obranu* in: *Pravda*, 9. 11. 2017.
- M. Lajčák: Mať vo vláde SNS, to je ako mať železnú guľu priviazanú k nohe.* TASR, 3. 10. 2010.
- Prezident Kiska vystúpil s príhovorom v Európskom parlamente.* 15. 11. 2017. Dostupné na: <https://www.prezident.sk/article/prezident-kiska-vystupil-s-prihovorom-v-europskom-parlamente/>
- Re-energising Europe. A package deal for the EU27.* Brussels: King Baudouin Foundation, Bertelsmann Stiftung, Open Society Initiative for Europe and European Policy Centre, November 2017.
- Robert Fico: Slovensko sa stáva proeurópskym ostrovom v strede Európy.* 23. 10. 2017. Dostupné na: http://www.vlada.gov.sk/robert-fico-slovensko-sa-stava-proeurópskym-ostrovom-v-strede-euro-py/?day=2017-09-01&art_datum_od=2017-10-23&art_datum_do=2017-10-23
- Rousek, Leoš – Neprašová, Veronika (2017): *Přežije česko bez eura?* In: *Hospodářské noviny*, 10. 10. 2017.
- Rozprava o prohlášení ministra zahraničí Jana Masaryka*, 39. schůze, 8. března 1946, Společná česko-slovenská digitální parlamentní knihovna. Dostupné na: <http://www.psp.cz/eknih/1945pns/stenprot/039schuz/s039001.htm>
- Slovenská opozícia kritizuje Jel'cinovu agitáciu.* SITA, 29. 5. 1998.
- Slovensko bude podľa Fica robiť zodpovedné európske rozhodnutia.* SITA a *Pravda*, 15. 8. 2017.
- Šimečka, Martin M. (2017): *Najvyššie postavená Slovenka v európskej diplomacii: Bud' prvá liga v EÚ, alebo cesta na východ* in: *Denník N*, 15. 3. 2017.
- Terenzani, Michaela (2010): *A Common but Contentious History* in: *The Slovak Spectator*, December 13–19, 2010.

Česko v mezinárodních vztazích: Bezcílné bloudění ve vleku domácí politiky

TOMÁŠ WEISS

Úvod

Česká zahraniční politika je nebývale úspěšná. To musí být závěr kohokoli jen trošku obeznámeného s českou minulostí a vším, čemu české země musely a obvykle nedokázaly v uplynulých staletích čelit. Česko je dnes bezpečné, prosperující, má pozoruhodně dobré vztahy se všemi nejbližšími sousedy, stabilní hranice a je členem (přímo nebo skrze své členství v Evropské unii) nejdůležitějších a nejsilnějších mezinárodních organizací. Na následujících stránkách se pokusím poukázat na to, že ačkoli vše výše uvedené je nepochybně pravda, česká zahraniční politika bohužel není v tak dobrém stavu, jak by se mohlo předpokládat. Žije z úspěchů let minulých a z příznivé mezinárodní situace, nedokáže ale využít příležitostí, které se jí nabízejí.¹¹

Obrazy minulosti a obrazy z minulosti

Každá politika vychází z historických zkušeností populace daného státu, jeho struktury obyvatel nebo ekonomické situace. U zahraniční politiky tomu nemůže být jinak. Na rozdíl od daní nebo zdravotní péče ale občané mají se zahraniční politikou mizivé osobní zkušenosti. Role symbolů v komunikaci mezi tvůrci zahraniční politiky a elektorátem je tak možná důležitější než u ostatních politik. Proto se v české zahraniční a evropské politice tak často operuje s pojmy jako „Mnichov“, „husité“, „Bílá hora“ nebo „RVHP“ (Rada vzájemné hospodářské pomoci).

Zároveň je však nutno říci, že u těchto konceptů nejde o kořeny zahraniční politiky, ale jen o obraz takových kořenů. Často nemusejí mít s realitou moc společného, a to ani s realitou historickou, ani s realitou současnou. Podstatné je proto zjistit, co je v kolektivní paměti udržováno, jak jsou daná událost nebo stav interpretovány a co naopak z paměti vymizelo nebo není připomínáno. Do první kategorie patří například husitství, které je často pojímáno jako doba, kdy stateční a morálně nadřazení Češi předběhli zbytek Evropy, byli po statečném boji potlačeni, ale historie jim dala za pravdu, protože o pár desítek let později přejala jejich názory reformace. Z kolektivní paměti vymizelo, že se na v jádru nejspíš pozitivní myšlenku nabalila celá řada radikálů, extremistů a zločinců, že Čechy vyšly z husitských válek značně poškozeny a že šlo především o rozkol uvnitř státu, mezi skupinami jeho obyvatel. V sou-

---

11 Tento text je pokusem o osobní reflexi české zahraniční politiky bez snahy o maximální objektivitu a dokládání všech závěrů primárními zdroji nebo literaturou. Vychází z dílčích výzkumů, které jsem prováděl v posledních letech na téma české a evropské zahraniční a bezpečnostní politiky, a desítek formálních i neformálních konzultací s lidmi, kteří českou zahraniční politiku vytvářejí, studují a komentují. Z toho také vyplývá, že se text nesnaží pojmout českou zahraniční politiku v její plné šíři. Vybírá si dílčí témata, která považuji za důležitá, a dochází k závěrům, k nimž je na základě těchto témat možné dojít. Nejprve krátce diskutuji kořeny české zahraniční politiky, vypočítávám hlavní zkušenosti z období od roku 1989, identifikuji hlavní dilemata a témata současné české zahraniční politiky a nakonec se pokusím nastínit cíle, které by česká zahraniční politika měla sledovat. Ačkoli nabízím některé substantivní cíle, které by podle mého názoru v české politice neměly chybět, věnuji zvláštní pozornost procesu jejího vytváření, protože zde vidím hlavní slabinu současného stavu.

časnosti ale může jednostranně interpretovaný obraz husitů sloužit jako emocionální argument pro odpor vůči „Bruselu“. Hrozí, že bude evokovat morální nadřazenost nad skutečnými nebo domnělými zpátečnickými a eticky nepřijatelnými modely chování západoevropských států, která bude časem potvrzena.

Jako příklad druhé kategorie může sloužit zcela opomíjená podpora západoevropských států, především Rakouska, uprchlíkům z komunistického Československa nebo přijetí českého exilu v zahraničí během druhé světové války. V současné debatě o uprchlících a migraci zcela zapadá, že Češi byli sami před nedávnou dobou příjemci solidarity a že při hledání analogií k českému odporu proti přijímání žadatelů o azyl se blížíme (se vším omezením takového srovnání) příkladu nepouštění Židů do Švýcarska za druhé světové války.

Míjení se s realitou neznamena, že leckteré obrazy minulosti a obrazy z minulosti nemají překvapivě silný vliv na současnou politiku. To se týká především obrazů některých aktérů mezinárodních vztahů, zejména zemí, které jsou a byly s českou minulostí silně provázané. Příkladem může být pozice Ruska v české veřejné debatě, jejíž část se svými odkazy na panslavismus jako by zamrzla v polovině 19. století. Podobně se i obraz Německa v české debatě někdy vykresluje tak, jako by nás náš západní soused chtěl ovládat. Tvůrci české zahraniční politiky ovšem nemohou tyto obrazy ignorovat jako zastaralé nebo neodpovídající realitě, protože jejich kroky vůči Rusku, Německu nebo dalším aktérům jsou perspektivou těchto obrazů hodnoceny. Podobný vliv mají i obrazy a konotace některých zahraničněpolitických konceptů a nástrojů. Obraz „Mnichova“ značně ovlivňuje český postoj k aliancím a uním, protože zvyšuje snahu spoléhat se jen na sebe sama a ostrážitost vůči závislosti na ostatních. Ukazuje to snaha udržet si autonomní vševojskovou armádu v době, kdy je zřejmé, že bez pomoci spojenců bychom nebyli schopni bránit své území, a racionální by proto bylo provázat své ozbrojené síly úžeji s armádami spojenců i za cenu snížení vlastní autonomie.

Jak ovšem chci v dalších částech tohoto textu poukázat, české zahraniční politice dlouhodobě chybí koncepce a společenský konsenzus. Skupina osob, která se zajímá o zahraniční politiku, je extrémně malá. Výsledná politika je tak závislá na jednotlivcích a jejich představách o kořenech, případně dokonce na jejich osobních kořenech a zkušenostech. I proto mají obrazy partnerů a nástrojů rozšířené ve společnosti možná menší vliv na politiku, než by mít mohly, respektive pro odhodlané hráče není nemožné je překonat. Příkladem takové síly jednotlivců může být klíčová role bývalých disidentů a lidí s nimi spojených při formulaci priorit zahraniční politiky ČR v devadesátých letech. Osobní zkušenost lidí perzekvovaných komunistickým režimem (Havel, Dienstbier, Vondra, Schwarzenberg, Palouš, Dobrovský, Kovanda) se promítla do pozornosti, kterou česká zahraniční politika věnovala lidským právům a jejich obhájcům ve světě, především ve vybraných postkomunistických zemích východní Evropy (srov. Waisová, 2011). Nedávná, mediálně značně sledovaná debata o vhodnosti a výhodnosti důrazu na lidská práva a obecněji o tom, co přesně by Česko mělo ve světě podporovat, může být svým způsobem spojena s postupným odchodem velké části bývalých disidentů do důchodu nebo opozice, což vedlo k poklesu zájmu o politiku podpory lidských práv v nejvyšších patrech politické i diplomatické sféry.

Úspěchy a neúspěchy uplynulých let

Zřejmě nejdůležitější zkušeností uplynulých dekád je poznání, že Česká republika dokáže dosáhnout v zahraniční politice úspěchů, když jde dlouhodobě za jedním cílem. Dva z hlavních takových úspěchů byly vstup do Severoatlantické aliance a vstup do Evropské unie. Šlo o cíle, na nichž se shodla naprostá většina politických stran. Politikům se sice tak docela nedařilo o svých prioritách přesvědčit i tomu odpovídající část veřejnosti, ale členství v obou organizacích má (pořád ještě) většinovou podporu a nejsem si vědom jediného hlasu mezi experty, který by přínos těchto rozhodnutí zpochybňoval. Do značné míry těžila česká zahraniční politika z toho, že se otevřelo historické okno příležitosti, především při rozšiřování NATO, a že souběh geopolitických faktorů a personálních obsazení některých

funkcí naše přibližování transatlantickým institucím značně usnadnil. Z perspektivy ČR je ale důležité, že se příležitosti podařilo využít a že mezi politickými stranami existovala široká shoda na prioritách. Ostatní úspěchy české zahraniční politiky před rokem 2004, tedy především uzavření česko-německé deklarace a udržení Slovenska v první vlně rozšíření EU, lze koneckonců do značné míry interpretovat i jako dílčí kroky podřízené snaze vstoupit do Aliance a do Unie, kdy bezproblémové, či dokonce dobré vztahy s Německem byly prospěšné a souběžný vstup se Slovenskem výhodný.

Období po roce 2004 je naopak možné chápat jako zkušenost negativní, tedy lekci o tom, co nefunguje a čemu by bylo záhodno se vyhnout. Česká zahraniční politika jako by po vstupu do EU přestala existovat. Zmizela z politických debat, z politických programů, ale i z agendy vlády. Koncepce zahraniční politiky ČR z roku 2003 čekala na aktualizaci plných osm let. Čtyři premiéři pěti vlád necítili potřebu nebo nenašli čas klíčový dokument své zahraniční politiky sepsat. Domácí debaty naznačily, že v politických stranách chybějí lidé, kteří by se o zahraniční politiku zajímali, měli hlubší znalosti a dokázali formulovat preference. Zahraniční politika nepřinášela vnitrostranický vliv a personálně již tak slabé strany nedokázaly přilákat dost expertů, aby připravily koherentní program zasazený do mezinárodního kontextu a vysvětlily svoji ucelenou představu o roli a postavení ČR ve světě. Převzetí ministerstva zahraničí sociální demokracií v roce 2013 tuto situaci odhalilo více než zřetelně. Na vrcholné posty nastoupili lidé zvenčí strany a straníci bez relevantní zkušenosti.

Důsledkem chybějící veřejné a politické debaty o zahraniční politice je neexistence konsenzu o českých prioritách, nebo alespoň základního rámce pro prosazování dílčích preferencí. Zahraničněpolitické postoje stran se řídí téměř výhradně logikou okamžité domácí politiky bez ohledu na dlouhodobější zájem České republiky nebo i stran samotných. Příklady takových selhání bylo v posledních letech bezpočet. Změna postoje ČSSD k umístění části americké, později alianční obrany proti balistickým střelám nepochybně nevycházela z analýz stávajících a předpokládaných hrozeb nebo ze zvážení dopadu postoje na české vztahy s USA a s dalšími aktéry. Jistě nebyly brány v úvahu výhody a nevýhody přítomnosti amerických jednotek na území ČR ohledně postavení země v alianci či jiných mezinárodních organizacích. Přínejmenším se žádné takto podložené argumenty v debatě neobjevily. Místo toho stál za rozhodnutím postavit se proti brdskému radaru zřejmě pokus svézt se na vlně veřejné nedůvěry a odporu a krátkodobě přilákat víc voličských hlasů. Podobně i odpor k unijnímu mechanismu krátkodobého přerozdělení žadatelů o azyl v roce 2015 a zejména teatrální gesta v letech následujících (například rozhodnutí vlády, že ČR přestane na beztak téměř nefunkčním systému participovat) zcela ignorovaly dopad na dlouhodobou pozici Česka v Evropské unii, jeho kredibilitu a na schopnost prosadit své priority v jiných politikách, včetně politiky kohezní, nebo v některých otázkách vnitřního trhu, které jsou pro českou ekonomiku extrémně důležité.

Přehmatů se ovšem dopouštěly i ostatní politické strany. Rozhodnutí občanských demokratů vstoupit z politické skupiny Evropské lidové strany a společně s britskými a polskými konzervativci založit novou frakci v Evropském parlamentu možná uspokojilo ambice některých jednotlivců, z hlediska vlivu ČR (nebo ODS samotné) ovšem nešlo ani v té době, ani s odstupem hodnotit tento čin jako výhodný nebo prozíravý. Zástupce ODS, která o rok později znovu obsadila post premiéra, se dobrovolně vyřadil z neformálních setkání evropských lidovců před Evropskou radou, na nichž by se jinak setkával, kromě jiných, i s německou kancléřkou nebo polským premiérem, tedy důležitými českými spojenci v EU. Poslanci ODS v Evropském parlamentu sice projeví viditelným gestem svoji nespokojenost se směřováním evropské integrace, ale zároveň omezili svůj vliv na rozhodování parlamentu, čímž snížili svoji schopnost toto směřování jakkoli ovlivnit. Samostatnou kapitolou jsou potom politické strany, které v podstatě úplně rezignovaly na jakýkoli zahraničněpolitický program a své preference zcela řídí okamžitým veřejným míněním, jako je například ANO 2011.

Neexistence debaty a jasně definovaných priorit na nejvyšší úrovni nutně neznamená, že by Česko v poslední dekádě zcela přebíralo vnější agendu a nedokázalo své postoje, tam kde jsou jasně formulované, prosadit na mezinárodní scéně. Ačkoli jde vesměs o dílčí otázky, ukazuje se, že partneři českému hlasu naslouchají, pokud je podložen relevantními informacemi, legitimními argumenty a expertizou založenou na vlastních investicích (srov. Weiss, 2017). Státní správa se přes počáteční kompetenční spory dokázala dobře zorganizovat a zorientovat v nejdůležitějších mezinárodních organizacích,

jejichž prostřednictvím ČR může provádět zahraniční politiku, tedy v Evropské unii a v Severoatlantické alianci. Existuje-li jasné politické zadání nebo neplete-li se politická úroveň úředníkům do cesty, dokáže Česko jednání na mezinárodní úrovni ovlivnit. Jako příklad lze uvést budování vedoucí role v obraně proti chemickým, biologickým a radiologickým zbraním v rámci Aliance nebo silnou českou stopu v unijní debatě o volebních pozorovatelských misích.

Naopak se ukázalo, že nám partneri nerozumějí, když se česká pozice odpoutá od reality a staví na vnitřní, idiosynkratické debatě. Ta se často opírá právě o obrazy minulosti a obrazy z minulosti, které nemají se současností moc společného, ale svazují slabým a neinformovaným politikům ruce. Evropská agenda je takových případů plná, ať už jde o mnohaměsíční neschopnost ratifikovat Lisabonskou smlouvu, doprovázenou později opuštěným požadavkem na opt-out, o celou otázku tzv. migrační krize od roku 2015 nebo v poslední době o téma poloautomatických zbraní. V takových případech Česko nedokáže povětšinou nic prosadit a výsledkem je jen snížená důvěra občanů ve vlastní politiky i v Evropskou unii.

Najít správnou míru

Česká zahraniční politika řeší jen minimum vlastních specifických dilemat. Většina výzev, které musí řešit, se nijak neliší od problémů jiných států. Jedním z nejdůležitějších je nepochybně otázka vztahu hodnot a zájmů, která se do značné míry promítla do veřejné debaty o roli lidských práv při přípravě poslední koncepce zahraniční politiky během roku 2014 (srov. Katzenstein, 1996). Neexistuje správné nastavení poměru zájmů a hodnot, které by zahraniční politika měla obhajovat a na nichž by měla stavět. A jasný není ani vztah mezi nimi – jsou zájmy funkcí hodnot, nebo hodnoty zástěrkou pro prosazování zájmů? V české debatě téma pravidelně vyvstává v souvislosti se vztahem k Číně, kde má Česko a jeho firmy potenciálně mnoho zájmů, spolupráce ale vyvolává hodnotové pochybnosti. Objevuje se ale pochopitelně i na úrovni organizací, jejichž politiku Česká republika spoluvytváří, jako například ve vztahu Evropské unie a Ruska nebo v přístupu EU k autoritářským režimům států jižního sousedství. Explicitně to koneckonců přiznala i unijní zahraničněpolitická strategie z roku 2016, která podřizuje vnější činnost Unie „zásadovému pragmatismu“ (Evropská rada, 2016, p. 12).

S otázkou hodnot a zájmů souvisí i dilema dvojího metru nebo dvojích standardů. Každý stát se chová jinak ke svým sousedům než k zemím, s nimiž ho nic nespojuje nebo na nichž není závislý. A je očekávatelné, že česká zahraniční politika bude například silněji kritizovat problémy právního státu v Moldavsku než v Maďarsku. Problém je najít správnou míru, kdy se aktér angažuje jen tam, kde to dokáže a potřebuje, ale současně se nestane nevěrohodným.

Konečně Česká republika musí uvažovat o své odpovědnosti za vývoj ve světě. Samotné Česko má relativně omezené prostředky, aby dokázalo vyvolat větší změnu. To ovšem neznamená, že by se nemělo ve světě angažovat a neinvestovat do globálních veřejných statků. Prozatím nic nenasvědčuje tomu, že by si čeští představitelé uvědomovali svůj díl odpovědnosti, alespoň soudě podle výše české rozvojové pomoci nebo přístupu k vnitroevropskému i globálnímu dialogu o klimatických změnách. Česko, ač jeden z nejbohatších států ve světovém měřítku, se stále zřejmě cítí jako chudý příbuzný, který očekává solidaritu a asistenci od ostatních místo toho, aby ji sám nabízel.

Česká republika musí také řešit dilema společné pro všechny země srovnatelné velikosti a postavení. Musí se rozhodnout, jestli chce mít vlastní zahraniční politiku a aktivně ovlivňovat dění kolem sebe, nebo jestli na vlastní iniciativu rezignuje a akceptuje, že bude ve vleku událostí a rozhodování ostatních států. Ačkoli by obrazy z české minulosti měly české politiky spíše tlačit do aktivního přístupu (aby předcházeli rozhodování „o nás bez nás“), v praxi je zatím česká zahraniční politika hodně reaktivní. Podle dlouhodobého hodnocení autorů sdružených kolem Ústavu mezinárodních vztahů se ČR dokonce „obecně chová jako černý pasažér, který využívá všech výhod evropského, popř. globálního multilaterálního, ale k jeho kultivaci dlouhodobě nepřispívá, neboť [její] aktivismus, pokud k němu již dojde, je často konfliktního charakteru“ (Kořan, 2016, p. 22).

Zahraniční politika se musí vedle dilemat, která komplikují rozhodování, především vyrovnávat s otázkami mezinárodních vztahů a zajišťovat přežití a zájmy státu v měnícím se globálním a regionálním prostředí. Současnost je takových otázek plná a česká zahraniční politika se jim pochopitelně, ať už sama nebo v rámci společných evropských či aliančních pozic, nemůže vyhnout. Z široké škály globálních témat je zde prostor jen na několik nejdůležitějších. Z pohledu ČR jím je nepochybně rozpad dosavadního světového řádu a oslabování jeho institucí a režimů, růst vlivu nezápadních aktérů a také aktérů nestátních.

V posledních letech jsme byli svědky neschopnosti globálních a regionálních institucí věrohodným způsobem reagovat na ruskou agresi na Ukrajině, zhroucení státu v Libyi a v Sýrii nebo rozvoj severokorejského jaderného programu. Globální jednání o další liberalizaci obchodu uvízla na nepřekonatelných rozporech zúčastněných států a sílu nabírá snaha zvrátit to, čeho již bylo v mezinárodním obchodu dosaženo. Vyvážení se z mezinárodně-právních závazků se stává běžným – jako příklad zmiňme Mezinárodní trestní soud nebo Smlouvu o konvenčních ozbrojených silách v Evropě. Opět se objevily pochybnosti o věrohodnosti aliančních závazků a historicky první stát se rozhodl vyvázat se z evropské integrace. Česká republika, coby globálně malý a regionálně středně velký stát, je na fungujících mezinárodních institucích životně závislá. Tam, kde větší státy mohou mezinárodní instituce považovat za jednu z několika možných cest k dosažení svých zájmů, se pro menší státy jedná o jediný účinný nástroj, který mají k dispozici, aby chování a rozhodování větších a silnějších států ovlivnily. Jejich selhání by menší státy odkázalo do pasivní role příjemců rozhodnutí silnějších aktérů bez možnosti určovat svůj vlastní osud.

S oslabováním západního řádu úzce souvisí růst vlivu „ostatních“, tedy přechod od bipolarity a dočasné unipolarity k multipolárnímu světu (srov. Zakaria, 2008; Peterson et al., 2012). Západ, jehož je Česko součástí, bude mít stále menší vliv na světové dění a bude se muset stále častěji vyrovnávat se situacemi, kdy nedokáže prosadit své zájmy a své hodnoty. To bude představovat problémy pro tvůrce a aktéry zahraniční politiky, protože budou muset jinak formulovat své cíle a hledat nové způsoby, jak jich dosáhnout. Obtížnější bude i vnitřní debata, protože poroste pocit ohrožení a atraktivita populistických návodů, jak se před stále nepochopitelnějším světem bránit. Neexistence dlouhodobé debaty o mezinárodních vztazích a zahraniční politice a neexistence základního konsenzu mezi hlavními politickými aktéry činí Českou republiku v tomto ohledu obzvláště zranitelnou. Neschopnost Západu, tj. především Evropské unie a NATO, řešit akutní problémy zahraniční politiky bude snižovat jejich věrohodnost v očích české veřejnosti bez ohledu na to, že tato selhání budou nevyhnutelná a nebudou nic měnit na tom, že obě organizace jsou a nejspíš i zůstanou těmi neúčinnějšími nástroji, které ČR pro prosazování svých zájmů má.

Věrohodnost státu a mezistátních organizací jako aktérů mezinárodních vztahů nesnižuje pouze oslabování stávajících režimů a přesun významu a vlivu mezi regiony a zeměmi. Mezinárodní vztahy jsou stále více ovlivněny i činností různých typů nestátních aktérů, jako jsou nevládní neziskové organizace, nadnárodní společnosti nebo skupiny využívající k prosazení svých cílů teroristických metod (srov. Langhorne, 2005). Jejich vliv a aktivity snižují schopnost států a jejich nástrojů usměrňovat dění podle svých představ a svých preferencí. Některé jevy nemají pod kontrolou, jiné, například v oblasti hospodářské, značně zužují volnost jejich jednání. Tato ztráta kontroly se týká všech států, ale menší země jsou nárůstem vlivu nestátních aktérů zasaženy více, protože jsou, například z pohledu nadnárodních firem, méně důležité a mají často k dispozici i méně prostředků. Je zapotřebí přizpůsobit tomu dosavadní praxi zahraniční politiky, zahrnout do svého uvažování i tyto nové aktéry, umět s nimi případně jednat a umět je využít pro své cíle při vědomí vlastních omezení.

Česká zahraniční politika má navíc dlouhodobý problém s čitelností. Nízká politická kultura a neustávené ústavní tradice v posledních letech přispívaly k tomu, že Česko svým partnerům vysílalo smíšené signály. Ačkoli legislativně se situace může zdát poměrně jasná – o zahraniční politice rozhoduje vláda a ta za ni také nese odpovědnost; v praxi kombinace silných prezidentů, slabých premiérů a ministrů (i mimo resort zahraničí) sledujících vlastní agendu způsobila, že Česko mluví na mezinárodní scéně mnoha, navzájem často protichůdnými hlasy. Místo toho, aby si jednotliví aktéři vyjasnili své postoje ve vnitřní diskusi a navenek prezentovali jednotné národní stanovisko, oslabuje chybějící domácí debata a nevyjasněná odpovědnost českou politiku i její schopnost prosadit své cíle, jakkoli vágně definované.

České zahraničněpolitické zájmy

Koncepce zahraniční politiky České republiky z roku 2015 vypočítává následující cíle české zahraniční politiky: bezpečnost, prosperitu a udržitelný rozvoj, lidskou důstojnost včetně ochrany lidských práv, službu občanům a dobré jméno v zahraničí (Vláda České republiky, 2015b, p. 3). Se všemi těmito obecnými cíli se lze samozřejmě ztotožnit. Jen velmi těžko z nich ovšem lze odvodit, co přesně chce Česká republika v zahraniční politice prosazovat, a především jakým způsobem. Více naznačí východiska, kterými jsou podle koncepce dodržování mezinárodního práva, udržování dobrých sousedských vztahů a jednotná a strategicky fungující Společná zahraniční a bezpečnostní politika EU. Koncepce navíc poznamenává, že Evropská unie představuje „základní rámec pro uskutečňování české zahraniční politiky“ (Vláda České republiky, 2015b, p. 2). Podobně i Bezpečnostní strategie České republiky ze stejného roku přikládá politické a hospodářské stabilitě EU „klíčový význam“ a systém kolektivní obrany NATO, spolupráci v rámci EU při zvládnutí krizí a spolupráci s partnerskými zeměmi považuje za „základní východiska pro zajištění obrany a bezpečnosti ČR“ (Vláda České republiky, 2015a, p. 6). Tyto body považují za nejdůležitější pro budoucí českou zahraniční politiku i já, a proto se od nich budou odvíjet i následující odstavce.

Primárním cílem Česka by měla být podpora globálního i regionálního vládnutí a režimů. I když někdy nepracují, jak by se očekávalo, pro menší státy jsou mezinárodní instituce a jejich pravidla podstatnou zárukou přežití a prosperity (srov. Hey, 2003). Pochopitelně to znamená, že se někdy ČR musí přizpůsobit rozhodnutím a pravidlům, s nimiž zcela nesouhlasí nebo je nepovažuje za správná. I tak ale z dlouhodobého hlediska získává skrze mezinárodní instituce daleko větší vliv na své okolí i na rámec své existence, než by mohla mít za jakýchkoli jiných okolností. Některé poslední výroky českých politiků, především v kontextu migrace a následné reakce EU, naznačovaly, že přijetí rozhodnutí, s nímž ČR nesouhlasila, podle nich delegitimizuje celý systém a českou účast v něm. To je zásadní nepochopení pozice ČR v Evropě i ve světě a velmi krátkozraká politika z perspektivy českých zájmů. Čeští politici by se nepochybně měli pokoušet zvyšovat český vliv na rozhodování mezinárodních institucí, jichž jsme členy, ale především by měli jasně deklarovat, že samotná existence pravidel a institucí je tou nejdůležitější přidanou hodnotou, která jakékoli dílčí prohry dalece převyšuje.

Vzhledem k charakteru české společnosti, politického systému a hospodářství potřebuje Česko navíc do mezinárodních pravidel a institucí prosadit některé základní normy, které mu nebudou komplikovat zapojení do mezinárodních vztahů. Těmi jsou především podpora liberalizace obchodu, na němž stojí a v nejbližších letech i jistě bude stát česká ekonomika. Pro české firmy a evropské firmy, s nimiž české společnosti obchodují, jsou ale při působení v zahraničí vedle různých typů kvantitativních a nekvantitativních omezení hlavními riziky nestabilita a slabá vymahatelnost práva. Proto by právní stát a dobré vládnutí měly být jednou z nejdůležitějších hodnot, které se česká zahraniční politika bude snažit prosazovat. S dobrým vládnutím souvisí i další hodnoty, bez nichž je obtížné právní stát udržovat, především ochrana lidských práv a dělba moci, včetně systému tzv. brzd a protivah. To vše při vědomí, že je nad rámec schopností Česka či jeho nejbližších partnerů prosadit tyto normy všude a hned, ale s vyhlídkou, že jejich postupné prosazování je žádoucí.

Mezinárodní instituce jsou zásadní, ale samy o sobě ještě nezaručují, že se Česku bude dařit prosazovat své zájmy. Zapotřebí je schopnost jejich rozhodování ovlivňovat a směřovat podle svých preferencí. Aby to čeští zástupci dokázali, musejí na všech úrovních, tedy od nejnižšího úředníka po vrcholného politika, v první řadě rozumět tomu, jak daná instituce funguje a podle jakých formálních i neformálních pravidel se její rozhodování řídí. Česká evropská politika je opakovanou ukázkou nepochopení a šlápnutí vedle. Česko má k dispozici funkční systém koordinace a umí naformulovat své preference, ale chybí mu, především na nejvyšší úrovni, znalost kontextu, obecnějších neformálních pravidel chování i odhadu hranic možného. Aby Česká republika dokázala lépe ovlivňovat rozhodování mezinárodních institucí, musí lépe porozumět jejich každodenní praxi, lépe využívat své kontakty uvnitř těchto institucí, lépe formulovat své priority v jazyce, kterému ostatní státy a zástupci těchto institucí budou rozumět, a hledat překryvy svých a obecných zájmů. Její postoje by měly být co nejtěsnější, nejpochopitelnější zvnějšku i zevnitř a koherentní napříč bilaterálními vztahy a tématy.

Nejdůležitější deficit je v tomto smyslu na úrovni politických představitelů. Česká zahraniční politika musí být vystavěna na co nejširším nadstranickém konsenzu, protože jinak nebude koherentní, nebude dlouhodobá a nebude věrohodná. V ideálním případě by měl na domácí scéně probíhat spor o způsob, ale nikoli o cíl samotný. Že je něco takového možné, dokázal vývoj z první poloviny roku 2017: Zástupci hlavních politických stran se dokázali sejít a definovat společný český postoj před zahájením jednání s Británií o jejím vystoupení z Evropské unie. České politické strany ovšem potřebují víc expertů na zahraniční politiku a to, aby spolu tito lidé navzájem komunikovali. Jen ze soustavného dialogu může vzejít nějaká společná pozice a společná definice českých zájmů a priorit. A v neposlední řadě je nutné shodnout se na tom, že zahraniční politika nesmí být nástrojem politiky domácí, protože výsledkem je oslabení ČR jako celku.

Závěr

Česká zahraniční politika je v paradoxní situaci. Má pro svůj rozvoj a úspěch asi nejlepší podmínky v historii, ale nedokáže jich kvůli nezájmu a vnitřním problémům naplno využít. Má k dispozici rámec mezinárodních organizací, jichž je členem (především Evropskou unii), a to jí umožňuje nebyvalým způsobem ovlivňovat chování regionálních velmocí i politiku na mezinárodní úrovni. Místo toho, aby tvarovali mezinárodní prostředí a prosazovali své zájmy, skrývají čeští politici svoji neschopnost definovat a obhajovat české zájmy za údajnou nevýhodnost stávajícího uspořádání, a tím svůj nejsilnější zahraničněpolitický nástroj soustavně delegitimizují v očích vlastního obyvatelstva.

Obraz minulosti a obrazy z minulosti nabízejí schematické chápání současného světa a jeho nejdůležitějších aktérů. Veřejná debata se vede v těchto usazených konturách, ačkoli dávno neodpovídá realitě světa kolem nás, což ale neznalým českým politikům nijak nevádí. Slabý tisk, který nemá prostředky a často ani znalosti na hlubší pokrytí zahraniční politiky, nedokáže na nedostatky politické debaty upozorňovat a podfinancovaný společenskovědní výzkum na univerzitách a v think-tancích, který stále ještě nepřekonal ztrátu expertízy a prestiže z období před rokem 1989, na tom není o moc lépe.

To vše neznamená, že by česká zahraniční politika byla zcela nefunkční. Vytváří se v relativně stabilním a pevném institucionálním rámci a v některých dílčích oblastech i dokáže využít příležitostí, které se jí nabízejí. Minulost ukázala, že objeví-li se zárodek politického konsenzu, Česko má schopnost svých cílů dosáhnout a na mezinárodní úrovni se prosadit. Ačkoli to zhusta není česká zásluha, Česká republika prochází jedním z nejstabilnějších a nejbezpečnějších období svých dějin. Nehrozí jí žádné bezprostřední a nevládnutelné nebezpečí, nepočítáme-li globální hrozby typu jaderných konfliktů nebo následků klimatických změn, a má povšechně dobré, nebo dokonce výborné vztahy se svými sousedy. Jestli takové šťastné období bude trvat i dál, bude také jen částečně záležet na snahách a úspěších české zahraniční politiky. Ta se ale v každém případě potřebuje konsolidovat, zprůhlednit a stát se autonomní oblastí politiky, která není ve vleku partikulárních domácích politických sporů a osobních animozit.

LITERATURA

- Evropská rada (2016): *Sdílená vize, společný postup: silnější Evropa. Globální strategie zahraniční a bezpečnostní politiky Evropské unie*. Brusel.
- Hey, Jeanne A. K. (ed.) (2003): *Small States in World Politics: Explaining Foreign Policy Behavior*. Boulder: Lynne Rienner Publishers.
- Katzenstein, Peter J. (ed.) (1996): *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*. New York: Columbia University Press.
- Kořan, Michal (2016): *Úvod – konceptuální rámec, mezinárodní a vnitropolitický kontext české zahraniční politiky v roce 2015* in: Kořan, Michal (ed.): *Česká zahraniční politika v roce 2015*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů, p. 11–23.
- Langhorne, Richard (2005): *The Diplomacy of Non-State Actors* in: *Diplomacy & Statecraft*, 16, 2, p. 331–339.
- Peterson, John – Tocci, Nathalie – Alcaro, Riccardo (2012): *Multipolarity and Transatlantic Relations*. TRANSWORLD Working Paper 1. Dostupné na: http://www.transworld-fp7.eu/wp-content/uploads/2012/10/TW_WP_01.pdf (accessed 21 August 2017).
- Vláda České republiky (2015a): *Bezpečnostní strategie České republiky*. Praha.
- Vláda České republiky (2015b): *Koncepce zahraniční politiky České republiky*. Praha.
- Waisová, Šárka (2011): *Tíha volby. Česká zahraniční politika mezi principy a zájmy*. Praha: Ústav mezinárodních vztahů.
- Weiss, Tomáš (2017): *Promoting National Priorities in EU Foreign Policy: The Czech Republic's Foreign Policy in the EU*. London and New York: Routledge.
- Zakaria, Fareed (2008): *The Post-American World*. New York: W. W. Norton.

Spokojní v provincii: slovenská a česká zahraniční politika po roku 1989

JURAJ MESÍK

Motto: *The price of greatness is responsibility*
Winston Churchill

Definícia zahraničnej politiky

Encyclopedia Britannica vysvetľuje termín „zahraničná politika“ takto: (ide o...) „všeobecné ciele, ktorými sa riadia aktivity a vzťahy jedného štátu v interakciách s inými štátmi. Vývoj zahraničnej politiky je ovplyvnený domácimi okolnosťami (considerations), politikami alebo správaním iných štátov, alebo plánmi na presadzovanie špecifických geopolitických predstáv. Leopold von Ranke zdôrazňoval pri formovaní zahraničnej politiky primárnu úlohu geografie a vonkajších hrozieb, ale neskorší autori zdôrazňovali väčšmi domáce faktory. Diplomacia je nástrojom zahraničnej politiky, a vojny, spojenectvá a medzinárodný obchod môžu byť jej prejavom“ (*Encyclopedia...*).

Jednoduchšia definícia hovorí, že je to „politika realizovaná národom v interakciách s inými národmi, v záujme dosiahnutia národných cieľov“ (*Dictionary...*).

Prológ

O tom, že by sa Československo, moja vlasť, mohlo rozpadnúť, som počul prvýkrát hovoriť niekedy v marci či apríli 1990 pri obede v jedálni Federálneho zhromaždenia môjho spolustolovníka Miloša Zemana. Vtedy prognostik stredného veku túto, pre mňa nepredstaviteľnú, možnosť načrtol v kontexte prebiehajúcej „pomlčkovej vojny“. Argumentoval – a čas mu dal rýchlo za pravdu –, že pokiaľ budú Slováci parlamentnými obštrukciami spomaľovať tempo reforiem, vznikne medzi českými politickými elitami a verejnosťou pocit, že bude lepšie nechať Slovákov ísť si svojou cestou. Krátko nato vyšla 3. mája 1990 v *Lidových novinách* Vaculíkova esej *Naše slovenská otázka* (Vaculík, 1990), ktorá sformulovala mnohé „proti“ aj „za“ rozpad Československa a posunula dovedy nepredstaviteľné o krok bližšie k skutočnosti.

Voľby v roku 1992 rozpad republiky spečatili: dvaja egocentrickí premiéri, ktorí z nich vzišli, nedokázali, či skôr nemali záujem racionálne sklbiť svoje predstavy o budúcnosti krajiny vybudovanej úsilím generácií. Spoločný menovateľ našli v nevyslovenej, ale o to dôslednejšie realizovanej perverznej transformácii starého Masarykovho hesla, ktoré k svojmu obrazu premenili na „Nebát se nakradnout“. K tomu, aby sa dali bez strachu a komplikácií rozkradnúť stovky miliárd korún verejného majetku, potrebovali obaja hrobári vlasti eliminovať inštitúcie, ktoré by v pokračujúcom Československu ani jeden nemal pod svojou úplnou kontrolou – federálny vyšetrovací a súdny aparát. Tie sa nedali zničiť bez toho, aby nebola odstránená federácia ako celok.

Samozrejme, všetko to prebehlo pod maskou rétoriky o národnom sebaurčení (Slovensko) a o nevyhnutných, ale Slováckmi ohrozených, trhových reformách (Česko). Pomerne mnohí – aj keď zďaleka nie väčšina – týmto argumentom uverili a mnohí im veria aj dnes, štvrtstoročie „po skutku“.

Prvého januára 1993 sa moja vlasť scvrkla o dve tretiny – jej západné dve tretiny sa stali „zahraničím“, na Morave vyrástla hranica, ktorú si neželala ani väčšina Slovákov, ani väčšina Čechov, ale nedokázali sa zmobilizovať, aby rozbitiu svojej vlasti dokázali zabrániť.

Pre Slovensko začala šesťročná drsná jazda, v ktorej bola ďalšia zahranično-politická orientácia a zakotvenie Slovenska tou úplne najzásadnejšou otázkou. Rozbitie Československa mohlo veľmi ľahko Slovensko vrhnúť na trajektóriu vývoja, po ktorej vykročili a dodnes sa na nej potácajú krajiny ako Srbsko, Bielorusko, Moldavsko a donedávna aj Ukrajina. Riziko, ktoré Slovensku hrozilo, jasne artikuloval v apríli 1995 vtedajší autoritársky vodca: „Ak nás nebudú chcieť na Západe, obrátíme sa na Východ“. Túto civilizačnú hrozbu sa občanom Slovenska podarilo zvrátiť vo voľbách v roku 1998. Nasledovalo obdobie dobiehania susedov. V marci 2004 – päť rokov po Česku, Maďarsku a Poľsku – bolo Slovensko spolu so šiestimi ďalšími krajinami prijaté do NATO. Prvého mája toho istého roku sa spolu s nimi stalo aj súčasťou Európskej únie.

Integráciou do NATO a EÚ sa úspešne dovŕšil slovenský príbeh 20. storočia. V zásade je to príbeh veľkého úspechu. Malý stredoeurópsky národ, ktorý na prahu storočia stál na hrane etnického zániku, nielen že prežil, ale prešiel aj rýchlou industrializáciou, modernizáciou, rastom populácie aj jej vzdelanosti, budovaním širokého diapazónu inštitúcií vrátane štátnych. V druhej dekáde 21. storočia sa zdá byť pomerne pevne ukotvený v najvýznamnejších bezpečnostných a integračných zoskupeniach dnešného sveta – v NATO, v EÚ – a na rozdiel od našich českých priateľov aj v eurozóne.

Mohlo to dopadnúť aj lepšie? Dosiahla naša zahraničná politika skutočne maximum, alebo mohlo Slovensko dosiahnuť aj viac? Domnievam sa že mohlo. Ale možno sa mýlim – možno je to, čo sme dosiahli, pre obyvateľov Slovenska naozaj to maximum možného.

„Proti všem“ verzus „tisícročný útlak“: mýty a realizmus malých a menších

Hovoriť o historických koreňoch slovenskej zahraničnej politiky si netrúfam. Bolo by odo mňa príliš odvážne pokúšať sa hodnotiť, kedy medzi tenučkou slovenskou národnou elitou vzniklo poznanie, že prežitie a rozvoj malého stredoeurópskeho národa je – a vždy bude –v rozhodujúcej miere závisieť od schopnosti identifikovať a vytvárať spojenectvá so silnejšími regionálnymi a dnes predovšetkým globálnymi hráčmi. Trúfam si však vysloviť predpoklad, že takéto poznanie, alebo aspoň tušenie, vzniklo medzi predkami dnešných Slovákov veľmi skoro a organicky vyplynulo z reality. Veď čím iným ako aktom zahraničnopolitického realizmu bolo pred tisícročím odvrhnutie starého dobrého Perúna, Živy, Lady a celého pestrého panteónu božstiev našich predkov a ich nahradenie niekým takým nepravdepodobným, ako je Boh, ktorý sa dal ukrižovať? Realizmus was the name of the game.

Dejiny českej zahraničnej politiky sú samozrejme vďaka stáročiam českej štátnosti podstatne bohatšie a košatejšie: českí králi ašpirovali na post cisára Svätej ríše rímskej národa nemeckého a Karolovi IV. sa v 14. storočí tento post aj podarilo ako prvému dosiahnuť. Približne o sto rokov neskôr kráľ Jiří z Poděbrad artikuloval svoju predstavu o vytvorení únie *katolíckych* štátov v Európe a v záujme tohto projektu vyslal k panovníkom krajín západnej a strednej Európy diplomatické posolstvo (*Ministerstvo...*). Hoci o únii katolíckych štátov hovorí aj webová stránka českého MZV, asi správnejšia interpretácia je, že Jiřímu z Poděbrad išlo o prijatie zmluvy o vytvorení *všeobecnej* mierovej organizácie, a nie organizácie „katolíckych“ štátov v dnešnom zmysle slova.¹²

Nech už výraz „catholicus“ interpretujeme akokoľvek, únia navrhovaná kráľom Jiříkom mala mať viaceré demokratické črty a inštitúcie, napríklad spoločný legislatívny orgán, spoločný zmierovací súd a tiež spoločnú pokladňu na hradenie kolektívnej obrany pred vonkajšou hrozbou. Tú vtedy predsta-

¹² Latinský výraz „catholicus“ znamená všeobecný, univerzálny, nie katolícky v súčasnom, resp. poreformačnom zmysle tohto slova.

vovali Osmani expandujúci na Balkán a – ako ukázal čas – onedlho aj do srdca Európy. Jej ústredným poslaním však malo byť zabezpečiť mier v Európe – poslanie, ktoré sa takmer ďalších päť storočí v Európe nepodarilo naplniť, ale ktoré dnes, po vyše 70 rokoch mieru vo väčšine Európy, paradoxne pokladáme za také samozrejmé, že sú dnes mnohí súčasní Európania ochotní s mierom hazardovať.

Rozdielny historický vývoj Slovákov a Čechov viedol v 19. storočí okrem iného aj k zakoreneniu veľmi rozdielnych formatívnych „zahraničnopolitických mýtov“ v národnej psyché oboch národov. Kým národným mýtom Slovákov sa stal mýtus „o tisícročnej porobe“ – pre ktorý sa Slováci v 20. storočí zriekli uhorskej časti svojich dejín, v českej mytológii sa stal významný až dominantný husitský mýtus „proti všem“. Historicky veľmi krátke obdobie série úspešných vojenských stretov a výprav stredovekých husitov – zaplatené v 19. storočí ochotne zabúdanou a obchádzanou ekonomickou a sociálnou devastáciou českých zemí – sa hodilo nielen národným buditeľom devätnásteho storočia a neskôr vodcom zápasu za nezávislé Československo¹³ a za udržanie ohrozenej československej demokracie Prvej republiky, ale po roku 1948 aj komunistickým vodcom, ktorí náboženský a národný motív husitskej revolúcie potlačili zdôrazňovaním jej sociálnych dimenzií.

Čiastočne aj v dôsledku indoktrinácie radu generácií Čechov heroickým husitským mýtom sme dnes v Česku svedkami nekritického sebavedomia časti českej verejnosti, ktorú niektorí Slováci, objektívne asi najväčší nečeskí znalci a milovníci českej kultúry a mentality, s láskavou iróniou nazývajú „čecháčkovstvom“, prípadne „pepovstvom“ alebo „hurvíkovstvom“ – teda hypertrofického sebavedomia podľa vzoru „proti všem“, s ktorým dnes celkom úspešne manipulujú niektorí českí politici pri svojej kampani „proti Bruselu“ a proti „útlaku EÚ“.

Samozrejme, mýty nie sú zďaleka jediný faktor, ktorý formuje pocity a nálady verejnosti, ich rozhodnutia pri volebných urnách a cez ne aj zahraničnú politiku. Mýty sú neustále testované realitou a výsledné rozhodnutia bývajú kompromisom. Dvadsiateho tretieho septembra 1938, v deň všeobecnej mobilizácie branných síl ČSR, ani 21. augusta 1968 sa husitský mýtus „proti všem“ nepresadil. V septembri 1938 Československá armáda úspešne zmobilizovala 1,5 milióna vojakov odhodlaných zúrivo bojovať a brániť vlast proti agresii hitlerovského Nemecka, avšak zrada československých spojencov v Mníchove bojovný mýtus prevälcovala politickou realitou. V auguste 1968, keď Československo nemalo žiadnych spojencov, ktorí by mu mohli prísť na pomoc proti invázii tankov vyslaných Moskvou, si na vojenskú obranu nikto relevantný ani nespomenul.

Vo svetle týchto opakovaných zlyhaní husitskej mytológie sa dá očakávať, že sa aj dnešné české protieurópske kverulantstvo časom vybijie vo výnosných politických kariérach tých, ktorí s ním dokážu obratne manipulovať, a keď dôjde „na lámanie chleba“, prevládne medzi českou verejnosťou zdravý realizmus a žiadne Czexitovanie sa konať nebude.

Na rozdiel od českého mýtu „proti všem“ je slovenský mýtus „tisíc rokov nás utláčali“ síce hlúpejší, ale istá pokora, ktorá z neho vyplýva, je z hľadiska medzinárodnej politiky možno produktívnejšia. Zoči-voči svetu so 7,5 miliardami obyvateľov, Európskej únii s viac ako 500 miliónmi občanov a neďalekému agresívnemu a militaristickému Rusku so 140 miliónmi ľudí je nutnosť hľadania spoľahlivých spojencov a hlbokej integrácie, ktorú vedomie vlastnej malosti implikuje, produktívnejšia stratégia ako české vajatanie mimo eurozónu a infantilné demonštrácie „čecháčkovstva“ v podobe sťahovania európskych zástav z Hradčian. Rôzny počet Čechov a Slovákov pritom nehrá veľkú rolu – medzi 5 miliónmi a 10 miliónmi nie je zásadný rozdiel. Morálnemu hazardu časti pražských elít môže skôr nahrávať geografická poloha: v obklopení členmi NATO, Európskej únie a – s výnimkou Poľska – aj eurozóny majú Česi podstatne väčší nárok na pocit vonkajšieho bezpečia ako Slováci hraničiaci s Ukrajinou a geograficky bližší k Balkánu.

---

13 Napríklad pluky Československej streleckej brigády bojujúcej pri Zborove v júli 1917 v rámci Kerenského ofenzívy niesli mená „Majstra Jána Husa“, „Jiřího z Poděbrad“ a „Jana Žižku z Trocnova“, čím jasne reflektovali husitské dejiny a mytológiu.

Vďaka tomuto mixu mýtov a realít, ale aj vďaka nedávnej historickej skúsenosti, keď Slovákom reálne hrozilo, že zostanú „vonku na mraze“, sa dnes zahraničná politika Slovenska javí ako triezvejšia, zodpovednejšia a európskejšia než politika česká.

Je to výsledok, v aký mohol po voľbách v roku 1992 a v nasledujúcich rokoch dúfať len málokto – aj keď sa dá poukázať aj na to, že latka je postavená mimoriadne nízko a medzi slepými je aj jednooký kráľom.

Mýty majú vo vývoji ľudských spoločností veľký význam – koniec koncov bez nich by zložitá spoločnosť ani nevznikla, ani neprežila. Sú dôležitým, možno kľúčovým spojivom pretvárajúcim masu jednotlivcov a malých skupín na veľké spoločnosti a civilizácie. Aj oba diskutované mýty Čechov a Slovákov mali a aj dnes majú potenciál zohrať významnú pozitívnu úlohu.

Mýtus „proti všetkým“ by napríklad mohol Čechov inšpirovať k originálnym iniciatívam, ktoré sú dnes zásadne dôležité pre prežitie civilizácie a ľudstva ako celku, neschopného primerane rýchlo reagovať na exponenciálne narastajúce zmeny ekosystémov aj technológií. Predstavme si, že by Česi, inšpirovaní svojím vzdorovitým mýtom, dokázali „proti všetkým“ unilaterálne zaviesť vysokú uhlíkovú daň alebo politiky radikálne zrýchleného prechodu k elektrickým automobily v záujme ochrany zdravia obyvateľstva a klímy planéty. Že by sa dokázali postaviť proti vôli tých najväčších firiem sveta – proti ropným, plynovým a uhoľným konglomerátom a svetovým automobilkám. Bol by to dôstojný a z globálneho hľadiska významný prejav ašpirácie na naplnenie mýtu „proti všetkým“.

Slováci by naopak mohli svoj bolestínsky mýtus tisícročného útlaku pretransformovať do vášnivého súcitu s ľuďmi a národmi, ktoré sú na tom podstatne horšie ako my – napríklad s deťmi a ženami utekajúcimi pred vojnami, násilím, útlakom a biedou. Mohli by ašpirovať byť relatívne (v pomere k veľkosti slovenskej ekonomiky) najväčším poskytovateľom rozvojovej pomoci na svete a – v duchu kresťanstva, ku ktorému sa mnohí slovenskí politici tak ostentatívne hlásia pred každými voľbami – sa profilovať ako národ samaritánov, posielajúci zdravotnícke tímy ku všetkým biednym a utláčaným národom sveta. V dôsledku rýchle postupujúcich zmien klímy a populačnej explózie v Afrike aj v Ázii bude na takú pomoc a milosrdenstvo odkázaných čoraz viac ľudí.

Žiaľ, ako sugestívne ukazujú posledné dve dekády, oba národy a nimi zvolené politické reprezentácie transformujú svoje národné mýty do infantilných podôb detského vzdoru voči „Bruselu“, respektíve nemej infantilného natrčania rúk po peniazoch z „Bruselu“ pre nás, tisíc rokov utláčaných chudákov.

Mohlo byť niečo inak – a lepšie?

Ak je ústredným zmyslom zahraničnej politiky „dosiahnutie národných cieľov“, otázka je, čo tými národnými cieľmi vlastne je.

Z hľadiska Slovákov, ktorí na prahu 20. storočia stáli na hrane národného zániku, je posledné štvrtstoročie zahraničnopolitického vývoja korunkou na prevažne úspešnom príbehu 20. storočia. V jeho priebehu sa Slováci takmer sedemdesiat rokov podieľali na pestrom príbehu Československa a tragických 5 rokov hrali smutnú – aj keď z pohľadu mnohých vraj osudovo nevyhnutnú – hru príčinných spojencov fašistického Nemecka. Súčasťou tohto príbehu je aj najčernejšia a najhanebnější kapitola celých slovenských dejín, zbavenia občianskych práv, majetku a deportácie veľkej väčšiny slovenských Židov na smrť v nemeckých koncentračných táboroch. Vieme, že svojich Židov nevydali na smrť ani Dáni, ani Bulhari – Slováci tento nepredstaviteľný a neospravedliteľný zločin spáchali. Mohlo to byť inak, ale nebolo. Zlyhal celý národ aj jeho elity, tie cirkevné zvlášť.

Pripusťme, že vyhlásenie Slovenského štátu sa v kontexte udalostí marca 1939 ukázalo ako lepšia alternatíva k nemeckej, prípadne maďarskej okupácii celého územia Slovenska. Je však otáznne, či musel byť slovenský štát takým servilným spojencom hitlerovského Nemecka akým bol, keď 1. septembra 1939 po boku Nemecka prepadol Poľsko a neskôr vyslal slovenských vojakov bojovať a zabíjať na Ukrajinu. A či skutočne musel byť formálne kresťanský národ vedený katolíckym kňazom takým ochotným vykonávateľom holokaustu, akým žiaľ bol, to zostane asi navždy predmetom ostrej polemiky. To, že išlo o holokaust vykonaný prevažne cudzími rukami, nie je žiadnym ospravedlnením. Hoci

sa dá historická vina našich predkov zlahčovať argumentom, že konali donútené a v záujme politiky iného štátu – teda v dôsledku zahranično-politických motívov – boli sme to my, Slováci, čo sme tejto politike nekládli dostatočný odpor. Boli to Slováci, kto hlasmi svojich poslancov prijali protižidovské zákony, silou vlastných úradov tieto zákony vynucovali; naši predkovia utláčali svojich spoluobčanov pre ich vieru, masovo ich okrádali o majetky a ochotne ich arizovali, boli to slovenskí policajti, čo zhromažďovali nevinné deti, ženy a mužov do zberných táborov, väznili ich a vtlačali ich do dobytých vagónov smerujúcich do Generálneho gubernátu.

Mohlo to byť inak.

What if: anabáza sa nekoná

Iná príležitosť, keď mohli Česi a Slováci zohrať oveľa významnejšiu, možno až zásadnú, historickú a medzinárodno-politickú úlohu, než napokon zohrali, stála pri samom zrode Československa.

V júli 1917 vstúpili pri ukrajinskom Zborove po prvý raz do bojov Prvej svetovej vojny vznikajúce Československé légie. Ich vojenský úspech otvoril dvere k rýchlemu rastu počtu legionárov pripravených bojovať za budúcu nezávislosť Československa. V novembri 1917 sa však vlády nad v Ruskom zmocnili boľševici, ktorí v marci 1918 uzatvorili v Breste Litovskom separátny mier s cisárskym Nemeckom. Táto situácia dostala Československé vojsko na Rusi do zložitej situácie: Čechoslováci opustili Ukrajinu a vydali sa na dlhú a komplikovanú cestu domov cez Sibír a svetové oceány.

Všetko však mohlo byť aj inak...

Na jar 1918 predstavovali československí legionári ak nie najsilnejšie, tak jedno z najsilnejších vojenských zoskupení, ktoré v Rusku zostalo po tom, čo boľševici rozložili zvyšky armády cárskeho Ruska. Po zložitom vývoji sa légie v máji 1918 dostali v Čelabinsku do priamej konfrontácie s boľševickou vládou a 25. mája vypukla v Omsku otvorená vojna medzi Československými légiami a boľševikmi. V priebehu leta 1918 legionári dobyli a obsadili 8000 km železnice od Penzy, cez Syzraň, Samaru a Kazaň na Povolží až po Vladivostok. Najzápadnejšie jednotky légii delilo od Moskvy 650 kilometrov, od Kyjeva 1200 km, od Petrohradu 1300 km.

Predstavte si teraz jeden z možných „what if“ scenárov.

Na konci mája 1918 sa Masaryk, Štefánik, Gajda a ďalší politickí a vojenský velitelia Československých légii rozhodnú, že do Československa nepôjdu légie cez Sibír a Vladivostok, ako uvažovali, ale si cestu domov od Volgy prebojujú smerom na západ, cez Moskvu a Kyjev – a ak to bude nevyhnutné, aj cez Petrohrad.

Toto rozhodnutie dáva dokonalý zmysel: vzdialenosť z Penzy do Košíc cez Kyjev iba o málo prevyšuje 2000 km; je teda mnohonásobne kratšia, ako by bola cesta cez Vladivostok a oceány. Nasadenie légii v smere na západ nielenže úplne zablokuje presuny nemeckých a maďarských vojnových zajatcov z Ruska do Nemecka a Rakúska-Uhorska, ktoré v Breste dohodli boľševici, ale hrozba útoku z východu obmedzí aj presuny časti z 50 nemeckých divízií na západný front. Légie im tak zabránia zapojiť sa do Ludendorffovej ofenzívy na nemecko-francúzskom fronte na jar a začiatkom leta 1918 a výrazne sa tak zvýši príspevok Čechoslovákov k víťazstvu mocností Dohody. Tým sa významne posilnia československé pozície pri rokovaní o hraniciach v povojnovej Európe.

„Toto je naša jedinečná šanca dostať aj koridor k Jadranskému moru!“, argumentujú niektorí.

Cesta československých legionárov od Volgy do Československa krížom cez Sibír, cez Tichý oceán, Kanadu a Atlantik, alebo okolo Ázie cez Indický Oceán a Suezský prieplyv bola geograficky a logisticky kolosálnym – a tiež kolosálne absurdným – podujatím, oproti ktorému je anabáza Xenofónových desaťtisíc Grékov školským výletom. Je ťažké si vôbec predstaviť, že by konverzácie o možnom nástupe légii v smere na západ na jar 1918 neprebíjali. Možno nechýbalo veľa, aby sa „smer západ“ stal realitou.

Pokiaľ by sa na jar 1918 československé légie vydali domov najkratšou a najlogickejšou cestou a na postupe by oslobodili od boľševikov Moskvu a Kyjev a rozbili ich armády – čo na Povolží, Urale a Sibíri opakovali v nasledujúcich rokoch znovu a znovu – mohli dejiny 20. storočia vyzeráť úplne inak.

Rusko by sa po potlačení bolševikov a konsolidácii začalo vyvíjať ako buržoázno-demokratická republika, ktorej ďalší vývoj by sa možno podobal na vývoj Fínska a Kanady. Predstavme si dejiny bez ruských hladomorov 20. storočia, bez červeného teroru, bez gulagov, bez agresívnych vojen voči susedom a okupovania cudzích krajín i bez tragédie rokov 1941–1945. Rusko, v ktorom sa meno Stalin objavuje len v archívoch kaukazských kriminalistov a meno Lenin poznajú len kovaní znalci ruských dejín začiatku 20. storočia.

Je veľmi pravdepodobné, že bez bolševického Ruska by nebolo ani fašistického Nemecka. Predstavme si svet, v ktorom by Hitler zostal marginálnou postavou bavorskej politiky, svet, v ktorom nebol Anschluss ani Mníchov, ani rasové zákony, ani 1. september 1939, ani 22. jún 1941. Osvienčim by zostal neznámym mestečkom kdesi na poľsko-nemeckej hranici, Wannsee jedno z mnohých miest rekreácie pri Berlíne. Pojem „koncentračný tábor“ by sa v učebniciach ďalej spomínal v súvislosti s búrskymi vojnami. Pojmy „holokaust“ a „šoa“ by poznali len úzko špecializovaní historici. Bez fašistického Nemecka by španielski republikáni zvíťazili v občianskej vojne – pokiaľ by vôbec vypukla. Mussoliniho by dejiny zaznamenali ako zaujímavého, aj keď dosť excentrického politika a inovátora.

Samozrejme, inak by sa vyvíjali aj dejiny Československa, či už by skončilo s vysnívaným koridorom k Jadranu, alebo bez neho.

Československé légie mali objektívne šancu zmeniť dejiny Európy a sveta v 20. storočí. Parafrázujúc Winstona Churchilla, „nikdy v dejinách ľudských konfliktov nemalo tak málo príležitostí urobiť tak veľa pre tak mnohých“ (Churchill, 1940). Nevieť, či v moderných dejinách mali nejaké malé národy príležitosť zohrať takú zásadnú rolu, akú dostali v roku 1918 Česi a Slováci, či presnejšie Masaryk, Štefánik, Beneš a za nimi stojace desaťtisíce legionárov v Rusku.

V ich rozhodovaní sa však napokon presadila lokálna a národná perspektíva, nie globálna a nadnárodná: rok 1918 vošiel do našich dejín ako ten, keď vzniklo Československo, nie ako rok, keď československí legionári potlačili bolševickú vzburu v Rusku a pomohli v ňom obnoviť demokratickú republiku. Naši „the few“ v légiách tak svojou sibírskou anabázou paradoxne a nevedomky vydláždili aj cestu k zániku Československa v roku 1938, k mnohým obetiam vojny, vrátane obetí ďalšej generácie „the few“ (*Non-British personnel...*) i k invázii do Československa v roku 1968.

Prítom stačilo tak málo, a všetko mohlo byť inak. Možno chýbalo len zopár jednotlivcov so schopnosťou vidieť svet v širších súvislostiach a s dlhodobejšou perspektívou.¹⁴

Post-1992: doktrína etického minimalizmu

T. G. Masarykovi sa pripisuje výrok, podľa ktorého sa štáty udržiavajú ideami, na ktorých vznikli. Nemálo ľudí vidí za zánikom Československa vznešenejšie motívy, ale tie sú len tenkým make-upom na zakrytie skutočnosti, že hlavným motívom a určujúcim snom rozbitia Československa bola hladká, níkym nerušená privatizácia, ono preslávené Klausovo „zhasnutie svetla“, počas ktorého si bolo možné bez strachu nakradnúť, alebo, slovami jeho slovenského pendanta, „vytvoriť slovenskú kapitálotvornú vrstvu“.

---

14 Samozrejme, každý kontrafaktuálny scenár otvára cesty k ďalším alternatívnym budúcnostiam, ktoré nemusia byť nevyhnutne príjemné a pozitívne – a môžu byť dokonca horšie ako to, čo sa reálne stalo. Potlačenie bolševickej revolúcie československými légiami v roku 1918–1919 a nastolenie buržoázno-demokratickej republiky v Rusku by pravdepodobne viedlo k rýchlemu hospodárskemu rastu Ruska v 20. storočí. Bez ruského komunizmu by sa komunistická revolúcia nepresadila ani v Číne a dá sa predpokladať, že aj k prudkému hospodárskemu rastu Číny by došlo podstatne skôr, ako sa to reálne stalo vďaka Maovej revolúcii. Keby došlo k rýchlemu hospodárskemu rastu Ruska a Číny povedzme už v prvej polovici 20. storočia, obe krajiny by oveľa skôr spotrebovávali podstatne väčšie energetické zdroje a oveľa skôr by aj emitovali obrovské množstvá skleníkových plynov. Je nielen možné, ale takmer isté, že tomu, že dnes máme v atmosfére ešte „len“ necelých 410 ppm oxidu uhličitého – a nie povedzme 440 alebo i viac – vďačíme práve hospodárskemu zaostávaniu komunistického Ruska a Číny v 20. storočí. V kontexte tejto eseje tak môžeme dospieť k záveru, že sibírska anabáza československých legionárov spomalila klimatické zmeny – a tak dala ľudstvu možno o 10–20 rokov viac času na ich zvládnutie a azda aj na prežitie.

Kľúčové osobnosti a okolnosti rozpadu Československa vtlačili trvalú pečať obom nástupníckym republikám. Umožnili sformovanie a hlboké zabetónovanie sa hospodárskych a politických „elít“, pre ktoré je hlavným zmyslom existencie a politického angažovania osobné obohatenie sa bez ohľadu na iných členov spoločnosti. Majetkové a politické elity stvorené rozbitím republiky rozvinuli – a pripusťme, že neskôr do istej miery aj skultivovali – kultúru hrabania peňazí v duchu „enem pro nás a naše dýtko“ a neskôr ju europeizovali v zmysle preslávenej SMS-ky jedného slovenského podnikateľa, že „odteraz budem tuším spávať s eurofondmi“.

Kultúrny, ale najmä geograficko-politický a historický kontext našťastie zabránil aspoň tomu, aby sa na Slovensku a v Česku v 90-tych rokoch presadili „elity“ až takého charakteru, aké ovládli Ukrajinu alebo Rusko. Ťažko sa však dá ubrániť predstave, že keby lídri vtedajšieho Európskeho spoločenstva neboli v deväťdesiatych rokoch veľkoryso otvorili brány vedúce k európskej integrácii stredoeurópskych postkomunistických krajín, podobala by sa dnes politická kultúra na Slovensku a možno aj v Česku väčšmi na Balkán a Rusko, než na to, čím sa stala.

Hodnotové ukotvenie hospodárskych a politických elít, ktoré sa v roku 1992 dostali na Slovensku k moci a aj po roku 1998 si ju uchovali, hoci s veľmi dôležitou európskou korekciou, sa prirodzene stalo aj základom slovenskej zahraničnej politiky. Sústredenie na osobný blahobyť a moc v malom slovenskom rybníčku tlačí tieto elity hľadať odpoveď na pre ne kľúčovú otázku: „koľko z toho budeme mať my a naši sponzori?“ Geografický a ekonomický horizont týchto elít je úplne prirodzene vymedzený svetom, ktorý „nám“ môže a má z čoho dávať. Ide v zásade o malý svet bohatých krajín OECD plus ešte menší okruh ropných štátov, pokiaľ majú záujem podporovať svoje záujmy u nás financovaním a korumpovaním ochotných politikov, podnikateľov, akademikov a ďalších vplyvových hráčov. Kľúčový ropný štát pôsobiaci v strednej Európe je pritom organizovaná skupina ovládajúca Kremel a Rusko, ktorej korunné západné akvizície – Gerhard Schröder a Donald Trump – sú nepochybne žiarivým majákom aj pre časť stredoeurópskych majetkových a politických elít.

Od elít, ktorých duševné a záujmové horizonty od roku 1992 zásadným spôsobom formujú zahraničnú politiku Slovenska a Česka, sa sotva dá očakávať čokoľvek iné, než to, čo máme. Teda profesionálne viac-menej zdatnú zahranično-politickú reprezentáciu, ktorej poslaním je v duchu definície pojmu „zahraničná politika“ realizovať úzko a utilitárne poňatú „politiku slovenského národa v jeho interakciách s inými národmi, dizajnovanú v záujme dosiahnutia národných cieľov“.

Samozrejme kľúčová otázka je, ako mocenské elity definujú slovenské „národné ciele“ – či presnejšie, aké sú ciele slovenských mocenských elít sformovaných po roku 1992. Keďže ani tieto elity nie sú homogénne, v dosahovaní spoločného cieľa, ktorým je „mať viac zdrojov a udržať si ich navždy“, si navzájom konkurujú a používajú rozličné taktiky. Keďže najvýznamnejším zdrojom na dosahovanie „národných cieľov“ – či už máme na mysli obohacovanie národných elít, alebo benefit širších vrstiev obyvateľstva – sú popri daňových príjmoch štátu transfery z bohatých krajín EÚ v podobe eurofondov, stratégie, ako získať čo najviac európskych peňazí, siahajú od entuziastických pro-EÚ postojov (nazývaných v Česku pejoratívne „eurohujerství“) až po rozličné formy eurokverulantstva, za ktorými možno dekódovať adolescentné posolstvo „chceme od vás viac a nechceme, aby ste nám do mňaania peňazí, čo ste nám poslali, hovorili“.¹⁵

---

15 Mimochodom, Stredoeurópania nie sú zďaleka jediní, čo sa takto správajú. Jednou z príčin zúrivej kritiky Svetovej banky celým zástupom afrických politikov sú dlhodobé podmienky – vrátane podmienok transparentnosti alebo ohľadov na prírodu a životné prostredie –, ktoré Svetová banka kladie pri poskytovaní pôžičiek. Absencia takýchto podmienok je naopak hlavným dôvodom, prečo africké elity milujú investície z Číny.

Nezáujem o veľký svet v rodnom liste

Axiologický charakter majetkových a politických elít v kombinácii, minimálne v prípade Slovákov, s limitovaným horizontom, kam dohliadne verejnosť, predurčili vývoj zahraničnej politiky Slovenska aj Česka po roku 1992. Dá sa však predpokladať, že by sa nepresadil, alebo aspoň nie v takej miere, keby v princípe nebol v súzvuoku s hodnotovým a mentálnym nastavením väčšiny obyvateľstva. Z hodnotového hľadiska nás zaujíma predovšetkým to, z čoho môžeme profitovať my, a nie iní. Náš mentálny horizont je sústredený na bezprostredné stredoeurópske okolie: za hranice Európy a bohatej časti sveta nedovidíme a ani nechceme dovidieť. Verejnosť i politici v zásade veria, že to, čo je ďalej za hranicami nášho päťmiliónového Hobitína, sa nás netýka. Že keď sa nebudeme my starať o svet, nebude sa ani svet starať o nás.

Tento pohľad na svet stál už pri zrode dnešného samostatného (skoro som napísal absurdný výraz „nezávislého“...) Slovenska. Jednou z horúcich tém nacionalistickej propagandy v rokoch 1990–1992 bolo tvrdenie, že Havel (prípadne „federál“) zákerne zničil slovenský zbrojný priemysel: keď sa Havla a „federálu“ zbavíme a budeme si vládnuť sami, slovenský zbrojný priemysel bude znovu prekvívať a desaťtisíce Slovákov budú mať naďalej svoju prácu.

Tomuto ikskrát vyvrátenému bludu verí časť Slovákov dodnes, hoci bolo odvtedy uverejnených dosť informácií, ktoré jasne a na konkrétnych rokoch a s jeho útlmom počítali – a báli sa ho – už komunistické vlády pred Novembrom 1989. Príčiny poklesu a neskôr, už po rozbití Republiky, rozpadu veľkej časti zbrojného priemyslu na Slovensku boli vo svojej podstate globálneho charakteru: tento neprimerane hypertrofický priemysel rýchlo strácal v dôsledku dohôd o obmedzení konvenčných síl v Európe nielen svojho najdôležitejšieho klienta – Československú ľudovú armádu – ale aj klientov v do hlbokéj ekonomickej krízy sa valiacom Sovietskom zväze a v ďalších krajinách Varšavskej zmluvy (Mihálik, 2017). Navyše katastrofálne fiasko armády a výzbroje Saddáma Husseina v operácii „Púštna búrka“¹⁶ v januári 1991 ukázalo technologickú zaostalosť zbrojného priemyslu bývalého Východného bloku vrátane Slovenska.

Pozoruhodná a súčasne príznačná pre slovenský diskurz na tému „ako nám Havel zničil zbrojovky“ je absencia akejkoľvek etickej reflexie exportu zbraní zo Slovenska do krajín arabského sveta a Afriky, kde nehrdzaveli v arzenáloch, ale slúžili tamojším diktátorom a rozličným gerilám na zabíjanie protivníkov a často aj vraždenie civilného obyvateľstva. Táto absencia etickej reflexie – zvlášť v národe, ktorého predstavitelia sa deklaratívne hlásia ku kresťanstvu – presne vystihuje dominujúci na seba sústredený ostrovný prístup slovenskej verejnosti k svetu.

Čenou veľkosti je zodpovednosť. My, hobiti strednej Európy na prahu 21. storočia, na žiadnu veľkosť neašpirujeme. Táto rezignácia nám dáva skvelú možnosť uhýbať aj pred zodpovednosťou. Sme skrátka kultúrne indoktrinované, priam „profesionálne“, obeť cudzích nespravodlivostí a v tejto roli sa cítime dobre. Aj preto, že nám dáva pocit priam svätého nároku stáť s otrčenou rukou pred každým, kto je ochotný dávať nám. Že je dnes Slovensko vo výške HDP na hlavu približne 40. najbohatšou krajinou na svete (a v prepočte na kúpnu silu obyvateľstva ešte bohatšou) na tomto očakávaní darov a starostlivosti od iných nič nemení. Nespravodlivosti, ktoré páchame – napríklad vývozom zbraní – sa nepočítajú, rovnako ako sa nepočítajú ani v slabej chvíľke formálne prijaté záväzky, že budeme nielen konzumovať, ale aj dávať.

---

16 Iracká armáda v nej prišla o približne 4000 tankov, takmer 3000 obrnených transportérov a okolo 3000 delostreleckých systémov, pričom prakticky všetky pochádzali zo zbrojoviek Východného bloku vrátane Československa. Podrobnosti pozri: https://www.globalsecurity.org/military/ops/desert_storm-stats.htm

Malí ľudia vo veľkom svete – a dve výnimky

Obmedzený dejinný aj geografický horizont, infantilná sebastrednosť a limitovaný pocit zodpovednosti za širší svet sú hlboko zakorenené vlastnosti slovenskej (a vidíme, že v menšej miere aj českej) verejnosti, jej elit a „elit“. Nemohli sa nepremietnuť aj do horizontov a ambícií zahraničnej politiky nástupníckych štátov Československa. V oboch sa čierne pasažierstvo (free-riderstvo) stalo štandardom, či už ide o 2%-ný záväzok voči vlastnej obranyschopnosti a obranyschopnosti NATO, ktorý oba štáty plnia na polovicu, alebo o záväzok poskytovať v budúcnosti 0,7%, resp. v súčasnosti 0,35% HDP na rozvojovú pomoc, ktorý oba štáty plnia približne na jednu štvrtinu. To sú tie formalizované záväzky, na základe podpisu ktorých nás brali do lepšej spoločnosti. O etických záväzkoch – napríklad, že by sa patrilo prichýliť aspoň pár tisíc utečencov z krajín ako Sýria, Irak alebo Líbya, ktoré boli zničené aj vďaka zbraniam, čo sme do nich po desaťročia vyvážali – akoby ani nemalo význam uvažovať.

Väčšmi než táto oddanosť kultúre jazdenia na čierne a malosti (občas sa pretvaruje za pokoru, ale to by nemalo pozorného pozorovateľa zmiasť) je prekvapujúce, že počas ponovembrového vývoja sa zjavili aj politicky relevantné osobnosti – jedna veľkolepá a druhá bizarná –, ktoré prekročili náš malý domáci rámec.

Vizionár úcty k životu, ktorý chcel zmeniť OSN

Tou vyčnievajúcou postavou, ktorá mohla v dejinách zahraničnej politiky ponovembrového Československa zohrať výnimočnú postavu európskeho alebo globálneho formátu bol Josef Vavroušek. Hoci bol Josef etnický Čech, kultúrne bol Čechoslovák, a preto mu patrí miesto v tejto eseji, napriek tomu, že je viac zameraná na Slovensko a Slovákov.

Josef Vavroušek bol vizionár, ktorého horizonty siahali ďaleko za úzky rámec svojej doby a strednej Európy. Na formovanie jeho poznania a postojov mala zásadný vplyv expedícia československých (českých) študentov do Lambaréné, inšpirovaná humanistickým poslanstvom úcty k životu druhého „veľkého Alberta“ 20. storočia – Alberta Schweitzera. V rámci expedície Lambaréné Josef a jeho druhovia prešli od januára do septembra 1968 naprieč Afrikou od Egypta cez Sudán, Etiópiu, Keňu až po Viktóriine vodopády a nazad cez Kongo a Saharu. Do rodného Československa sa vrátili niekoľko dní po vpáde ruských tankov. Vďaka precestovaniu Afriky Josef¹⁷ chápal, čo je to skutočná chudoba, aj to že svet, to nie je len Európa a jej civilizácia a blahobyt, ale oveľa väčšie a rôznorodejšie spoločenstvo ľudí a prírody. Keď sa do Afriky už ako federálny minister životného prostredia v roku 1991 vrátil, videl na vlastné oči, kam sa za necelé štvrtstoročie kolíska ľudstva posunula – a to, čo videl, nebolo nič upokojujúce.

Ako koncepčne uvažujúci človek so širokým prehľadom a ďalekým nadhľadom, a tiež s odvahou a s rešpektom občianskej spoločnosti, stál Vavroušek od samého začiatku v najužšom jadre Občianskeho fóra, hlavnej revolučnej sily Novembra 1989 (*Provolání Občanského fóra...*). Na jar 1990 legislatívne pripravil vznik Federálneho výboru pre životné prostredie a v júni 1990 sa stal jeho predsedom a ministrom československej vlády.

Už v júni 1991, rok po nástupe na vládný post, organizuje Vavroušek na zámku v Dobříši prvú paneurópsku konferenciu ministrov životného prostredia.¹⁸ Každý z čitateľov tejto publikácie zrejme zažil alebo zažije množstvo medzinárodných konferencií, a tak začínať úvahu o zahranično-politickom

---

17 Josefa Vavrouška som mal tú česť a radosť osobne poznať a v rokoch 1990–1992 byť jeho blízkym, aj keď mladým a nezrelým, spolupracovníkom a priateľom. V texte používam osobné meno Josef, hoci ho priatelia oslovovali Pepa a tí z čias expedície Lambaréné ho označovali aj menom „Viki, kráľ Afriky“.

18 Jej účastníci pritom neboli len európski ministri, ale aj vysokí reprezentanti USA, Kanady a Japonska a tiež predstavitelia medzinárodných bankových inštitúcií.

význame osobnosti tým, že „inicioval a zorganizoval konferenciu“ nezní veľmi presvedčivo. Treba si však uvedomiť, že zorganizovať konferenciu s akcentom na jedinú spoločnú Európu nebolo v tej dobe ešte vôbec samozrejmosťou. Jedným z jej zmyslov bolo prepojenie ešte donedávna nepriateľských a navzájom do značnej miery izolovaných krajín európskeho západu a východu. Zhodou okolností napríklad práve v deň otvorenia konferencie, 21. júna 1991, odišiel z územia Československa posledný transport ruských okupačných vojsk vracajúci sa do vtedy ešte existujúceho Sovietskeho zväzu.

Konferencia sa stala základom dodnes pokračujúceho formátu celoeurópskych konferencií ministrov životného prostredia a významným spôsobom akcelerovala mnohé programy smerujúce k zlepšeniu monitorovania stavu prostredia v Európe i k jeho praktickému zlepšovaniu. S odstupom štvrtstoročia sa javí ako z iného sveta skutočnosť, že jedna časť programu bola venovaná diskusií ministrov a vysokých úradníkov s filozofmi o ľudských hodnotách zlučiteľných s trvalo udržateľným rozvojom. V roku 2017 už môžeme bez škrupulí hovoriť o hodnotách potrebných na samotné prežitie civilizácie a možno ľudského druhu. Práve v tomto sa úsilie Josefa Vavrouška ukázalo ako príliš vizionárske, predčasné – a zásadné.¹⁹

O rok neskôr, v júni 1992, viedol Josef Vavroušek československú delegáciu na Summitu Zeme v Rio de Janeiro. Summit Zeme bol do tých čias najväčším stretnutím hláv štátov v dejinách, československú delegáciu mal prirodzene viesť prezident Václav Havel. Irónia dejín však chcela, že sa summit prekrýval s parlamentnými voľbami 5. a 6. júna 1992 – s voľbami, ktoré odštartovali proces rozpadu Československa. Václav Havel – charizmatická osobnosť svetového formátu, ktorú by si prinajmenšom zo slušnosti vypočuli štátnici veľkého sveta – tak zostal doma riešiť „naliehavé“ problémy 10 miliónov Čechov a 5 miliónov Slovákov.

Napriek tristnej situácii doma však Josef Vavroušek nešiel do Ria nepripravený ani rezignovaný – práve naopak. Ako hlava československej delegácie predniesol na plenárnom zasadnutí Summitu trúfalý návrh na reformu Organizácie spojených národov. Trúfalý jednak svojím obsahom, jednak preto, že názory a návrhy malých krajín sú spravidla to posledné, na čo sú predstavitelia mocností zvedaví. Josef si bol toho samozrejme vedomý lepšie ako mnohí iní, ale neodradilo ho to. Možno sa práve vtedy mýtus „proti všet“ prejavil vo svojej pozitívnej podobe...

V prejave poukázal na varovné trendy vo vývoji ľudstva – na explozívny populačný rast, prehlbujúcu sa sociálnu polarizáciu, pretrvávajúcu extrémnu chudobu a hlad v rozvojových krajinách a na rýchlu degradáciu mnohých parametrov životného prostredia. Argumentoval, že nato, aby im ľudstvo dokázalo čeliť, potrebuje inú OSN ako doteraz. Navrhol OSN decentralizovať a súčasne reformovať na matičnú štruktúru sformovanú okolo štyroch hlavných pilierov a príslušných rád. Citujem z jeho prejavu:

„Bezpečnostní systém OSN, jehož účelem by bylo zabraňovat mezinárodním konfliktům nebo je řešit mírovou cestou; byl by řízen Rádou bezpečnosti;

Hospodářský systém OSN, podporující harmonický vývoj světové ekonomiky prostřednictvím vhodných finančních, obchodních a jiných opatření, za koordinace Hospodářské Rady OSN;

---

19 Vtedajší námestník ministra Vavrouška a priamy účastník konferencie Pavel Šremer jej výsledky zhodnotil týmito slovami: „Josef Vavroušek vytýčil na konferencii tři zásadní cíle: (1) Přispět k vytvoření budoucího evropského systému ochrany a tvorby životního prostředí jako součásti světového systému. To se konferenci podařilo až překvapivě. (2) Vytvořit program životního prostředí pro Evropu. Takový program byl vytvořen, další pokračování je nyní obtížné, probíhá daleko více na úrovni členských států EU. (3) Hledat lidské hodnoty pro dosažení harmonie mezi lidstvem a přírodou. Na konferenci o této základní otázce bylo diskutováno za účasti předních filosofů, pak však na úrovni ministerských konferencí k pokračování nedošlo, jak zmiňují již kolegové. To je tedy největší nesplněná výzva z konference směrem do budoucnosti“. In: *Dobříšská konference – fragmenty vzpomínek a reflexe po 20 letech*.

Sociální systém OSN, zaměřující svou činnost na podporu kultury, výchovy a vzdělávání, zdravotní péče, sociálních jistot a podobných aktivit; byl by veden Sociální radou OSN;

Ekologický systém OSN (systém životního prostředí), zaměřený na ochranu přírody a zlepšení jejího stavu obecně a na zlepšení stavu životního prostředí člověka zvláště; v jeho čele by byla Rada OSN pro životní prostředí.“ (Vavroušek, 1992)

Znamenalo by to, okrem iného, rozdelenie existujúcej Hospodárskej a sociálnej rady OSN na dva samostatné piliere a predovšetkým vznik celého Ekologického systému OSN. Teda piliera, ktorý v dôsledku krátkozrakosti globálnych lídrov dodnes v OSN chýba a ktorého absencia – napriek prijatiu *Agendy 21* a ďalších podobných deklaratívnych dokumentov – prispieva k žalostnej neschopnosti ľudstva reagovať na rýchly vývoj globálnych ekologických a klimatických problémov a hrozieb.

Aj pod tlakom krvavého rozpadu Juhoslávie Vavroušek prorocky varoval pred hrozbou prepadu spoločností do chaosu a apeloval, že treba konať rýchle: „Neměli bychom čekat na divoký proud událostí. Je v zájmu celé planety vytvořit globální institucionální rámec, který by mohl pomoci nově vznikajícím demokraciím překonat obtížné vyrovnávání s dědictvím totalitních režimů. Takovým institucionálním rámcem by mohla být nově přebudovaná Organizace spojených národů. Musíme proto rychle změnit systém OSN“ (Vavroušek, 1992).

Plénum summitu v Riu si Vavrouškove návrhy vypočulo – a znovu sa potvrdilo, že dejiny sú dlhým zoznamom premárnených príležitostí. Po neúspechu Občianskeho hnutia vo voľbách 1992 Josef Vavroušek vypadol z vládnej politiky, ale niet pochyb, že by sa bol do nej onedlho znovu vrátil, nebyť predčasného konca jeho života pod snehom lavíny v Roháčoch.

Môžeme len špekulovať o tom, ako by dnes vyzerala domáca aj zahraničná politika Českej republiky a možno i Európy, keby Josef Vavroušek nezahynul vo veku 50 rokov, a mal by možnosť formovať ju ešte ďalšie dve desaťročia. Ponúka sa tu paralela špekulovať o tom, ako by sa mohli vyvíjali dejiny Československa, keby 4. mája 1919 predčasne nezahynul iný našinec prevyšujúci o hlavu svojich súčasníkov, muž, ktorý precestoval skutočný veľký svet a mal možnosť formovať zahraničnú politiku Československa – Milan Rastislav Štefánik. Neobrátili by sa v lete 1919 Československé légie a nevydali by sa na cestu domov smerom na západ? Nepodarilo by sa mu zmeniť postoje Francúzska a Anglicka a zabrániť zrade Československa v Mníchove v roku 1938? A ak nie, nepostavili by sa zmobilizovaní Česi a Slováci pod Štefánikovou autoritou na odpor Hitlerovmu Wehrmachtu? Vo všetkých troch prípadoch by dejiny 20. storočia prebiehali odlišne.

Bizarný evanjelizačný projekt Jána Čarnogurského

Milan Rastislav Štefánik ale na rozdiel od Josefa Vavrouška nebol súčasťou československej zahraničnej politiky po roku 1989, resp. 1992 – ak áno, tak len symbolicky.

Súčasníkom, ktorý na nej participoval, marginálne stále participuje a ktorý svojším spôsobom vytrča zo slovenského štandardu eurofondového utilitarizmu, etického minimalizmu a hobitínstva je Vavrouškov rovesník, bývalý katolícky disident a právnik, viacnásobný minister a v čase, keď Vavroušek organizoval paneurópsku konferenciu v Dobříši a koncipoval svoj návrh reformy OSN, dokonca rok aj slovenský premiér. Ján Čarnogurský.

Čarnogurského životná cesta podáva zaujímavé svedectvo o duchovnom stave slovenskej spoločnosti v druhej polovici 20. a začiatkom 21. storočia. Narodil sa ako syn protagonistu klérofašistického slovenského štátu, avšak v šesťdesiatych rokoch 20. storočia vyštudoval na Karlovej univerzite v Prahe právo. V roku 1971 – v čase zúriacej normalizácie, keď sa deti nepriateľov režimu nedostávali ani len na gymnázium – mladý Ján dostal na Komenského univerzite titul doktora práv. Pripomeňme si marxisticko-leninskú definíciu práva a štátu ako nástroja v rukách vládnucej triedy slúžiaceho na ovládanie triedy ovládaných: dať dieťaťu z rodiny nepriateľa režimu do rúk právnický titul, to nebolo ako nechať

ho vyštudovať techniku alebo prírodné vedy. Znamenalo to dať mu, hoc aj malý, podiel na moci. V čase, keď dostával v Bratislave Ján Čarnogurský právnický doktorát, študoval napríklad syn filozofa a disidenta Milana Šimečku Martin na učilišti v Slovnafte – keďže nebol ochotný zradiť vlastného otca, bolo preňho gymnázium nedostupné (Šimečka, 2017).

Súvisí blahosklonnosť komunistických mocných k Jánovi s tým, že podľa záznamov Ústavu pamäte národa bol jeho otec Pavol v päťdesiatych a šesťdesiatych rokoch tajným spolupracovníkom Štátnej bezpečnosti? (*Registračné protokoly – Pavol...*) Spolupracoval otec Pavol len s ŠtB, alebo aj s jej moskovským dohľadom? Alebo vďačil mladý Ján za privilegium študovať veľmi blízkeho vzťahu rodiny Čarnogurských s Gustávom Husákom, ktorý bol v roku 1963 rehabilitovaný a vzápätí sa už usilovne šplhal po kariérom rebríčku? Alebo sa azda jeho zvučné a známe meno jednoducho vytratilo z pozornosti režimu ako meno nejakého Nováka či Kováča a Ján Čarnogurský právo vyštudoval a ďalších desať rokov až do roku 1981 robil v Bratislave advokáta len náhodou? Pomohlo, že v sedemdesiatych rokoch bol ako agent Štátnej bezpečnosti s krycím menom „Inžinier“ registrovaný aj Jánov starší brat Ivan? (*Registračné protokoly – Ivan...*) Ako to, že jeho advokátskej práci neuškodila emigrácia druhého brata do Kanady – a to v dobe, keď emigrácia člena rodiny bola štandardne dôvodom na dôslednú perzekúciu širokého príbuzenstva?

Nepoznám odpovede na tieto otázky, ale považujem ich za nielen zaujímavé, ale možno aj relevantné z hľadiska toho, ako sa Ján Čarnogurský vyprofiloval v posledných rokoch, keď ho na verejnosti najviac počuť a vidno na protestoch proti NATO a na akciách na podporu politiky Putinovho Ruska.

Korene Čarnogurského podpory Putinovi môžu byť aj celkom prízemného charakteru – kolaborácia s tými, čo oplývajú mocou a peniazmi má, ako ukazuje životný príbeh Gerharda Schrödera a mnohých ďalších, pre časť ľudí neodolateľné čaro a benefity. Nemožno však vylúčiť ani možnosť, že Čarnogurského motívy pre jeho vehementnú podporu putinského Ruska nie sú také triviálne a ich podstata je ideologická.

Odkedy je Ján Čarnogurský postavou známou širšej verejnosti, netají sa svojím hlbokým odporom k liberálnej demokracii, ktorú považuje za najväčšiu hrozbu ak nie pre svet, tak aspoň pre Európu. Jeho antiliberalizmus a klerikalizmus slovenská spoločnosť dôsledne a opakovane odmietla už zakrátko po vstupe jeho Kresťanskodemokratického hnutia na politickú scénu. Kým v prvých slobodných voľbách v júni 1990 získalo KDH vyše 19% hlasov, už o dva roky ich bolo len 9% a od roku 2000 až do roku 2016 už pravidelne len o čosi viac ako 8%. Na národ, v ktorom sa 70% obyvateľstva hlási ku katolíckej cirkvi, a na stranu s rozsiahlym de facto pomocným, štátom plateným aparátom v sutanách²⁰ to bol veľmi slabý výsledok. Finálny debakel Čarnogurského politickej kariéry na Slovensku priniesli však až prezidentské voľby v roku 2014 v ktorých ako nezávislý – a explicitne proruský – kandidát získal 0,6% odovzdaných hlasov (*Počet platných hlasov...*).

Odhliadnuc od tohto ironického finále jeho politickej kariéry, Ján Čarnogurský ďalej zamestnáva – a občas zabáva – politických komentátorov práve svojou snahou ovplyvňovať verejný diskurz v zásadnej zahraničnopolitickej otázke strednej Európy, teda vo vzťahu k Rusku v jeho dnešnej, putinskej mutácii. Čarnogurského bytostný odpor k liberalizmu z neho robí celkom prirodzeného spojenca Putina a jeho Ruska, jeho vášnivá posadnutosť Ruskom však má zrejme ešte hlbšie korene.

Čarnogurského videnie sveta sprostredkovane ovplyvnili predstavy chorvátskeho jezuitu Tomislava Kolakoviča, ktorý prežil časť druhej svetovej vojny na Slovensku a časti katolíckych intelektuálov vnúkol utkvélú predstava, že slovenskí katolíci – a teda Slovensko – majú väčšie poslanie, ako len to, ktoré im vymedzuje krajina medzi Tatrami a Dunajom a ďaleký Rím. Ján Čarnogurský o ňom hovorí napríklad v prejave pri príležitosti udelenia poľského štátneho vyznamenania katolíckemu aktivistovi Vladimírovi Juklovi: „Vladimír Jukl študoval v Bratislave matematiku a fyziku, ale jeho rozum a srdce ovládli dve duchovné sily – sila katolíckej cirkvi a sila Ruska, tieto dva póly Európy. Pred nimi, či za nimi stála ešte jedna postava. Prof. Tomislav Kolakovič, chorvátsky katolícky kňaz prišiel vtedy do Bratislavy, pretože sem ho zaviedli vlny vojny. Aj on hľadal cesty, ako zblížiť prvý a tretí Rím. Prof. Kolakovič

---

20 Tým samozrejme netvrdím, že celý katolícky klérus podporoval alebo podporuje KDH. Ako však ukazujú najmä voľby v roku 2016, keď sa podpora kléru rozpadla a s ňou sa aj KDH prepadlo pod hranicu zvoliteľnosti do NR SR, predvolebné kázanie a verbovanie v kostoloch je pre KDH zásadne dôležité.

začal nenápadne pôsobiť medzi bratislavskou vysokoškolskou mládežou a oduševnil celú generáciu. Do príliš tradicionalistického slovenského náboženského a všeobecne duchovného prostredia vniesol kontinentálny rozmer... Prvý a tretí Rím naďalej zostávajú pólmi Európy. Profesor Kolakovič, Ty a Tvoji spoločníci ste sa zaslúžili o to, že veľa ľudí chápe vzájomný význam oboch pólů a rozmýšľa, čo treba urobiť, aby sa zblížili“ (Čarnogurský, 2009).

O „ruskom sne“ Kolakoviča, ktorým infikoval svojich slovenských nasledovníkov vrátane Čarnogurského, napísal katolícky aktivista a politický väzeň Václav Vaško toto:

„Kolakovičovmu príchodu na Slovensko predchádzali dve pre neho až osudové udalosti: stretnutie s pápežom Píom XII. a rozchod s jezuitským rádom. Obidve súviseli s jeho ideou ruského apoštolátu. Tá sa opierala jednak o jeho rusofilstvo, jednak o presvedčenie, že viera v Rusku je dosiaľ živá a že Rusko po všetkých utrpeniach zapríčinených boľševickou revolúciou je na počiatku svojej duchovnej obrody v zmysle fatimského posolstva Panny Márie. Bol tiež presvedčený – to mal, ak sa nemýlim, od Jacqua Maritaina, že ruské kresťanstvo obohatí raz svojou duchovnou hĺbkou zracionalizované a vychladnuté kresťanstvo západné“ (Vaško, 2006).

Zdalo by sa, že tak ako dávný Pygmalion, aj Kolakovič sa zamiloval do svojej vlastnej predstavy, do vymysleného, nikdy neexistujúceho Ruska. V lete 1945 sa však do Ruska – presnejšie zrejme len Ukrajiny – dostal a to, čo uvidel, mu prinajmenšom pootvorilo oči. Opäť Vaško: „O svojej ruskej misii povedal Škrábikovi, nakoľko si pamätám, ako mi to reprodukoval pán biskup, asi toto: „Komunisti, s ktorými sme hovorili počas Povstania, sú v porovnaní s ruskými rojkovia. Sovietsky komunizmus je na hony vzdialený našej civilizácii“ (Vaško, 2006).

Svet na hony vzdialený našej civilizácii. Aká výstižná charakteristika aj dnešného putinského Ruska. Napriek tomu sa toto Kolakovičovo pravdepodobné vytriezvenie už nepremietlo do vnímania Ruska jeho slovenskými následníkmi na čele s Jánom Čarnogurským.

Alebo možno premietlo, ale hlboká nenávisť k liberalizmu a strach z ľudskej slobody, ktorú prináša, napokon Čarnogurského i tak dotlačili do pozície Putinovho hlavného apologetu na Slovensku?

Nech už sú motivácie zahraničnopolitických predstáv o Slovensku ako budovateľovi mostov medzi „prvým a tretím Rímom“ akékoľvek a akokoľvek sú archaické a nereálne, sú to predstavy o Slovensku prekračujúcom svoj stredoeurópsky mikrosvet a vykračujúcom dokonca aj zo sveta západného kresťanstva v Európe – dnes takmer totožného s územím Európskej únie. V tomto zmysle sú pozoruhodné. Zrejme najmä vďaka dávnym predstavám Tomislava Kolakoviča dnes na území Ruska pôsobia pravdepodobne desiatky slovenských katolíckych misionárov a rádových sestier, teda z pohľadu ruskej pravoslávnej štátnej cirkvi nevítaných hostí (*Římskokatolická církev v Rusku*). Ich tolerancia Putinovým režimom je zrejme aj odmenou za Čarnogurského vehementnú obhajobu záujmov Moskvy na Slovensku. Schröder dostal za svoje služby Kremľu miesto vo výnosných správnych radách ropného priemyslu. Čarnogurský zrejme dostal možnosť snívať Kolakovičov ruský sen.

150 sekúnd, alebo zahraničná politika meraná Hodinami súdneho dňa

Od roku 1947 merajú vedci združení okolo časopisu *Bulletin of the Atomic Scientists* čas ľudstva novým orlojom nazvaným Doomsday clock.

V roku 1991, keď sa u nás doma rozbiehal vlak rozpadu Československa a začínali sa rodiť jeho dva nástupnícke štáty aj s ich elitami a zahraničnými politikmi, ukazovali Hodiny súdneho dňa 17 minút do polnoci.

V roku 1995, keď sme boli na Slovensku pohltení zápasom o geopolitickú budúcnosť nového štátu, delilo svet od polnoci 14 minút.

V roku 2002, dva roky pred triumfom našej zahraničnej politiky v podobe vstupu do EU a NATO, bilo o 7 minút polnoc.

V januári 2017 posunuli vedci hodinky na 150 sekúnd do polnoci (*Bulletin...*).

Medzi januárom 2017 a dopísaním tejto eseje koncom roka 2017 zažil svet nebyvalú sériu testov severokórejských balistických rakiet, severokórejskú skúšku pravdepodobne vodíčkovej bomby, vyhrážky osobnostne nespôsobilého a profesionálne nepripraveného lídra USA, že Severnú Kóreu čaká „fire and fury“ na ktoré odpovedal Kim ponukou „bolesti a utrpenia“. „Malá domov“ do epicentra popierania zmien klímy prišla v podobe devastujúcich hurikánov Harvey v Texase, Irma na Floride a Mária v Portoriku. Prvý raz od začiatku éry satelitných pozorovaní vznikol hurikán kategórie 5 v Atlantickom oceáne a udržal sa rekordne dlho, prvý raz v známych dejinách USA zasiahli dva hurikány kategórie 4 ich územie dvakrát v tom istom roku.

V tom istom čase sme na imaginárnom ostrovčeku zvanom Slovensko riešili žabomyšiu vládnu krízu a odvolávanie ministra školstva: ozveny skúšok balistických rakiet a jadrových bômb, ako aj zavýjanie hurikánov k nám doznievali akoby z iného, ďalekého sveta.

Realistická a zodpovedná zahraničná – a samozrejme aj domáca – politika by na tieto udalosti musela robustne reagovať. Skutočnosť je však úplne iná. Žiadny slovenský – samozrejme, ani český – politik, vládny či opozičný, nevystúpil v OSN s burácajúcim prejavom žiadajúcim tvrdé sankcie proti Severnej Kórei a v krajnom prípade aj vojenské zničenie jej raketového a jadrového priemyslu a kapacít, ak sankcie nebudú stačiť na zastavenie jej programov. Ak však svet umožní Severnej Kórei vyrábať a vlastníť balistické rakety s jadrovými hlavicami, čo chce zabrániť tomu, aby ich časom nevlastnili aj ďalšie krajiny – či už Južná Kórea a Japonsko vo východnej Ázii, alebo Irán a po ňom prakticky nevyhnutne aj Saudská Arábia oveľa bližšie k nám?

Nik zo slovenských politikov nevystúpil s prejavom kategoricky a hneď zastaviť dotácie na absurdnú ťažbu hnedého uhlia na Hornej Nitre, nik nenavrhol zvýšiť dane na všetky fosílné palivá vrátane benzínu a nafty, nik nežiada zásadne zrýchliť prechod na elektrickú mobilitu alebo oveľa vyšší podiel využitia obnoviteľných zdrojov energie.

Nik dokonca nežiada ani vážny program adaptácie na zmeny klímy, ktoré prstami Harveyho, Imry a Márie naliehavo klepú na dvere – a ktoré búrkami a suchami rozmlátia svet našich detí. Nik sa nedomáha programu zvyšovania odolnosti spoločnosti, ktorý by nám umožnil zvládnuť to, čo skôr či neskôr príde. Budúcnosť nás pravdepodobne zastihne nepripravených.

Nik nežiada a nenavrhuje, aby sme radikálne zvýšili našu rozvojovú pomoc chudobnejším krajinám na juh od nás: predsa to my sme tí tisíc rokov utláčaní chudáci, o ktorých sa treba starať a ktorým treba dávať.

Nikto nenavrhuje, aby sa meradlom našej úspešnosti stalo napríklad umiestnenie našej krajiny v rebríčku Good Country Index, v ktorom sú ďaleko pred nami nielen Maďarsko a Poľsko, ale aj oveľa chudobnejšie Bulharsko či Moldavsko.

Horizontom našej zahraničnej politiky zostal aj v čase valcujúcich globálnych trendov náš stredoeurópsky mikrosvet a jeho bohaté blízke okolie na trase Bratislava – Brusel, oboje zatiaľ zdánlivo izolované a chránené pred vzdialenejším veľkým svetom. Nikto z relevantných slovenských, a obávam sa, že ani z českých, politikov neprešiel a nevidel skutočný veľký svet, ako to pred storočím urobil Štefánik a pred polstoročím Vavroušek. Jediný, kto dnes trochu vykúka zo šedivého priemeru nezájmu o širší svet, je paradoxne Čarnogurský, s jeho bizarnou podporou pre militaristické a agresívne Rusko.

Činnosť slovenskej zahraničnej politiky sa dnes napriek nemalému počtu schopných a inteligentných diplomatov a profesionálov, ktorí sú jej súčasťou, podobá na človeka, ktorý sa v topiacom sa záchrannom člne venuje lešteniu vlastnej lavice. O tom, čo sa deje s člnom, buď nevie, nechce vedieť, alebo je paralyzovaný a spolieha sa na to, že diery v člne zaplávajú, vodu vyčerpajú a čln zachránia iní cestujúci.

Slovenská aj česká zahraničná politika dnes zlyhávajú, pretože nedokážu definovať, čo v globálnom svete, ktorého čas merajú hodiny apokalypsy, znamená „národný záujem“. Jej tvorcovia o tých hodinách dokonca zrejme ani netušia, a ak áno, potom radšej žijú, podobne ako americkí republikáni, v stave hlbokého popretia reality.

Josef Vavroušek na záver svojho prejavu v Riu varoval: „Budúce generácie by nám naše zlyhanie nemohli odpustiť“.

Dvadsať päť rokov po ňom a 150 – alebo už len 120? alebo 90? – sekúnd pred úderom dvanástej je tu aj taká možnosť – dúfajme, že len hypotetická –, že zlyhanie nás a našej zahraničnej politiky nebude mať kto ani zaznamenať, ani odpúšťať.

LITERATÚRA

- Bulletin of the Atomic Scientists*, Doomsday Clock Timeline. Dostupné na: <https://thebulletin.org/timeline>
- Čarnogurský Ján (2009): *Prejav pri udelení poľského štátneho vyznamenania Vladimírovi Juklovi*, 2009. Dostupné na: <http://www.jancarnogursky.sk/clanky/49/jan-carnogursky-prejav-pri-udeleni-polskeho-statneho-vyznamenania-vladimirovi-juklovi>
- Dictionary.com*, heslo „Foreign Policy“. Dostupné na: <http://www.dictionary.com/browse/foreign-policy>
- Encyclopædia Britannica*, heslo „Foreign Policy“. Dostupné na: <https://www.britannica.com/topic/foreign-policy>
- Churchill, Winston (1940): *Address to Parliament*, 2. 8. 1940 (presná citácia „Never in the field of human conflict was so much owed by so many to so few“). Dostupné na <http://www.20th-century.org.uk/1940/never-in-the-field-of-human-conflict>
- Ministerstvo zahraničných vecí Českej republiky, *Historie a osobnosti české diplomacie, Jaroslav Lev z Rožmitálu*. Dostupné na: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/historie_a_osobnosti_ceske_diplomacie/ministri_a_ministerstvo_v_historii/jaroslav_lev_z_rozmitalu.html
- Mihálik, Dušan (2017): *Mohli slovenské zbrojovky prežiť pád socializmu (analýza)* in: *Sme*, 31. 7. 2017. Dostupné na: <https://domov.sme.sk/c/20616194/mohli-slovenske-zbrojovky-prezit-pad-socializmu-analyza.html>
- Non-British personnel in the RAF during the battle of Britain – Czechoslovakia*. Dostupné na: https://en.wikipedia.org/wiki/Non-British_personnel_in_the_RAF_during_the_Battle_of_Britain#Czechoslovakia
- North Korea threatens „pain and suffering“ ahead of UN sanctions vote*, CNN, 11. 9. 2017. Dostupné na: <http://edition.cnn.com/2017/09/11/asia/north-korea-un-vote/index.html>
- Počet platných hlasov odovzdaných pre jednotlivých kandidátov na prezidenta Slovenskej republiky*. Štatistický úrad SR, 2014. Dostupné na: http://volby.statistics.sk/prez/prez2014/Prezident-dv/Graf1_sk.html
- Provolání Občanského fóra se čtyřmi základními požadavky, přijaté na ustavujícím shromáždění v Činoherním klubu*. Praha, 19. 11. 1989. Dostupné na: <http://www.89.usd.cas.cz/en/documents.html>
- Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti, Ústav pamäte národa, záznam Pavla Čarnogurského*, narodeného 22. 1. 1908. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&kniha=90&strana=6&zaznam=82656>
- Registračné protokoly agentúrnych a operatívnych zväzkov Štátnej bezpečnosti, Ústav pamäte národa, záznam Ivana Čarnogurského*, narodeného 27. 5. 1933. Dostupné na: <http://www.upn.gov.sk/regpro/zobraz.php?typ=kraj&kniha=70&strana=32&zaznam=64088>
- Římskokatolická církev v Rusku*, charakteristika situácie. Dostupné na: https://cs.wikipedia.org/wiki/%C5%98%C3%ADmskokatolick%C3%A1_c%C3%ADrkev_v_Rusku
- Šimečka Martin M. (2017): *Medzi Slovákmi*. Bratislava: N Press.
- Vaculík, Ludvík (2017): *Naše slovenská otázka*, Lidové noviny, 3. 5. 1990. Dostupné na <http://literarka.cz/literatura/cteni/20884-esej-nae-slovenska-otazka>
- Vaško, Václav (2016): *Profesor Kolakovič – mýty a skutočnosť* in: *Impulz*, 3/2006. Dostupné na: <http://www.impulzrevue.sk/article.php?135>
- Vavroušek Josef (1992): *Návrh na reformu OSN prednesený na Summitu Zeme*, Rio de Janeiro, 1992. Dostupné na: <http://www.ochranari.sk/josef-vavrousek-navrh-na-zmenu-usporadani-organizace-spojonych-narodu>

Zrazené dědictví české heretické geopolitiky

JAKUB PATOČKA

Věnováno památce Jiřího Dienstbiera staršího a Jaroslava Šabaty, mužů, kteří promýšleli mezinárodní politiku, jako kdyby záleželo na demokracii, přírodě a míru

Česká republika vstoupila do svobodných poměrů jako součást Československa listopadovou revolucí v roce 1989. Ač zahraniční politika nemusí být vždy spolehlivým odrazem domácích politických poměrů, a zejména u velmocí to tak často nebývá, v případě posledního čtvrtstoletí českých zemí se v zahraniční politice náš domácí vývoj zrcadlí vcelku věrně: od humanistických, stavem světa inspirovaných a světem inspirujících ideálů roku 1989 přes poměrně rychlé vystřízlivění a nástup reakce, jejíž součástí byl i sám rozpad Československa, k plytkému zápečnickému pohybu s proudem k „obnově kapitalismu bez přívlastků“, který vcelku klidně a fádně plynul, dokud nepřipraven nenarazil na peřeje krize západních demokracií a obnovených velmocenských aspirací Ruska a Číny.

Příběh polistopadové české zahraniční politiky je historií státu, který neví, proč vznikl, pozapomněl na své zakladatelské osobnosti a jejich ideály, postupně ztrácel schopnost sama sebe spravovat a nyní stojí hluboce vnitřně oslaben vprostřed dějů, jimž málo rozumí, na něž není připraven a do nichž nedokáže vstupovat takovým způsobem, aby hájil své zájmy, na kterých se notabene nedokáže jádro politické veřejnosti ani shodnout. Kdyby ještě žil Samuel Beckett, mohl by o tom napsat další román v duchu kréda: „*I can't go on. I'll go on.*“ (Beckett, 1978, p. 186)

Zahraničněpolitická doktrína roku 1989: heretická geopolitika

Ačkoli dnes panují dokonce spory o tom, zda se v roce 1989 u nás vůbec konala revoluce, zda nešlo jen o jakési vyjednané předání moci (Pithart, 2009), máme za to, že pojmy jsou tu nakonec druhořadé. Většina pamětníků tehdejších dějů je jako revoluční zvrat prožívala a ne každá revoluce musí obnášet jako průvodní jev potoky krve. Masaryk mluvil v roce 1918 o světové revoluci, i když se zrovna v Praze moc předávala vcelku klidně. A bez hrubého násilí se obešla i komunistická revoluce v roce 1948, byť k němu tehdy zajisté byli Gottwaldovi lidé přichystáni (Hora, 1978). Leč teror přišel až po Únoru.

Je zde ovšem podstatnější okolnost, proč je vhodné rok 1989 pokládat za revoluční zvrat. Tím je samozřejmě diskontinuita politických priorit a společenského směřování.

Revoluce málokdy končí tím, co si její strůjci předsevzali – meziválečné Československo je v tom, jak velice se blížilo Masarykovu projektu, úkazem spíše výjimečným. Bylo by každopádně chybou pokládat vývoj, jenž reálně nastal, za jediné možné vyústění revoluční akce. Neplatí to o Rusku roku 1917 ani o Československu 1989.

Je samozřejmě plně namístě zkoumat, nakolik byl reálný výsledek v původních ideálech i aspiracích obsažen, nakolik k němu „dláždily cestu“. Stejně tak je ale správné analyzovat, co bylo původní aspirací revolucionářů a z jakých důvodů se nenaplnila. Ne vždy, ba dokonce snad ani zpravidla, není příčinou jejich pošetilost, nýbrž reakční děje, jež sice mohli předvídat, s nimiž se přesto byli ochotni či nuceni dát do křížku. Máme mít za zlé svým předkům, že se v roce 1968 pokusili o svobodu, když nakonec skončili v režimu horší, než z jakého vyšli?

Abychom podobné kritické otázky mohli klást ve vztahu k roku 1989, musíme ovšem vědět, co bylo programem „sametové revoluce“. Máme štěstí, že takový dokument existuje. A je s podivem, jak málo je znám, jak málo se z něj cituje a jak málo se na něj pokoušíme navazovat: formuluje vizi společnosti mnohem svobodnější, pluralitnější a civilizačně vyspělejší, než je ta, jakou dnes obýváme. Dokument se jmenuje *Demokracií pro všechny* (Deník Referendum, 2013) a vznikl jako zakladatelský manifest Hnutí za občanskou svobodu, kterým československý disent v roce 1988 v reakci na čím dál dynamičtější dění ve východním bloku přešel z pozice obhájců lidských práv v otevřenou politickou opozici.

Text formuluje spoustu smělých tezí. Mluví třeba o „hledání nových forem společenského vlastnictví podniků, včetně forem samosprávných“, říká, že „Ústava by měla zavést institut referenda o některých otázkách závažného celospolečenského významu“, či prohlašuje, že „je třeba zásadně změnit myšlení i praxi v celé naší ekonomice a pochopit konečně, že z perspektivního hlediska jsou ekologicky závadné provozy i ekonomicky nejnevýhodnější. Nelze už nadále vykořisťovat vlastní budoucnost a za okamžitý ekonomický efekt platit tím, že naši vnukové budou obklopeni pouštěm“. Podepsáni jsou tu mimo jiné Václav Benda, Vladimír Mlynář či Milan Uhde – samozřejmě vedle všech dalších „obvyklých podezřelých“.

Pro nás je ale nezajímavější, co text formuluje o zahraniční politice. Věnuje se jí poslední dvanáctý bod nazvaný „Československo – součást Evropy“. Základní teze o představách budoucího uspořádání Evropy a světa je tu bohužel formulována relativně vágně: „Zároveň nám jde o rozchod s dědictvím studené války, s tradiční politikou rovnováhy zájmů dvou velmocí v Evropě a s pochybným přesvědčením, že jediné, co lze dělat pro mír, je upevňovat status quo. Trvalý a pravý mír může být založen pouze na vzájemné důvěře svéprávných národů a demokratických států. Tato důvěra se ovšem nezrodí v kabinetech diplomatických vyjednávačů.“

Abychom porozuměli koncepci, která stojí za citovanými větami, musíme se pohroužit do textů a úvah mužů, kteří byli hlavními zahraničněpolitickými mysliteli v prostředí československého disentu: byli to Jiří Dienstbier, Jaroslav Šabata a v dřívějších fázích také ministr zahraničních věcí z roku 1968 Jiří Hájek. V rozporu s všeobecně sdílenou představou mezi osobnosti, které by téma nějak zvláště promýšlely, nepatřil Václav Havel. Právě Šabata a Dienstbier se na autorství dokumentu podíleli – Šabatův autorský rukopis prozrazuje jeho oblíbená citace z Masarykovy Světové revoluce o zápase, jenž by měl vyústit v „člověčenstvo jako přátelský všecelek“ (Masaryk, 1925, p. 436).

Šabata i Dienstbier ale své zahraničněpolitické představy formulovali již dříve a jejich přemýšlení vyústilo v dokument, kteří mnozí pokládají za vůbec nejdůležitější veřejné vystoupení Charty 77 za celou její existenci. Jedná se o Pražskou výzvu (Listy, 2015) z roku 1985 adresovanou Mírovému kongresu v Amsterdamu. Dokument se proslavil tím, že nastolil v dané situaci – pár měsíců po nástupu Gorbačova v Moskvě, když ještě o *perestrojce* a *glasnosti* nebylo ani vidu, ani sluchu – smělou vizi opětovného sjednocení Německa.

Bez porozumění dobovému kontextu nelze docenit, jak filigránsky přesná a královsky velkorysá to tehdy byla idea. V Evropě vrcholila studená válka, Západ vedený Spojenými státy a Východ vedený Sovětským svazem se předháněly ve zbrojení a možnost, že svět se zlikviduje jadernou válkou, se zdála velmi reálnou. Stačila malá rozbuška, omyl, selhání lidského faktoru... Ostatně s odstupem času se ukazuje, že svět pohromě opravdu unikl jen o vlásek (*Muž, který zachránil svět*, nedatováno).

V takové atmosféře se v západní Evropě vzrývalo mohutné mírové hnutí, které se domáhalo jednostranného odzbrojení, jehož nejradikálnější okraje prosluly heslem „raději rudý než mrtvý“ a které v principu akceptovalo poválečné rozdělení Evropy na „sféry vlivu“, jak byly vyjednány v Jaltě, jako neměnný fakt.

Jaroslav Šabata našel a v obsáhlém eseji, stylizovaném jako dopis hlavě britského protijaderného hnutí, profesoru E. P. Thompsonovi, zformuloval tezi, která prakticky převáděla mírové západoevropské hnutí a východoevropské hnutí za lidská práva na společného jmenovatele. Jednoduše řečeno: aby mohl v Evropě nastat mír, musí být nejprve evropské vlády v míru se svými občany, tvrdil Šabata.

Jiří Dienstbier Šabatovu myšlenku přijal za svou a společně ji vetkli do Pražské výzvy. Sám Dienstbier ji potom dále rozvinul do rozmanitých detailů v knižním eseji *Snění o Evropě*.

O jaké Evropě snili Dienstbier a Šabata? Byla to Evropa bez vojenských bloků, tedy jak bez Varšavského, tak bez Severoatlantického paktu. Dle jejich představ je měla nahradit nová kontinentální bezpečnostní organizace.

Dienstbier ve Snění o Evropě píše: „Velmoci tedy přijaly neutralitu ve střední Evropě jako pozitivní aspekt vlastní bezpečnosti. Můžeme proto uvažovat o způsobech, jakými by se vhodné rozšiřování neutrálního pásma ve středu či ze středu Evropy oběma směry mohlo stát nosným politickým programem.“ A dále: „Evropský celek nevyzařující žádné nebezpečí expanze a zaměřený na mírovou integraci při zachování a pěstování národních a kulturních identit by zcela změnil bezpečnostní nároky.“ (Dienstbier, 1990, p. 142–143)

Polský badatel Kacper Szulecki se jejich tehdejšími snažením před nedávnem teoreticky zabýval a ve své stati jej označuje jako „heretickou geopolitiku“ (Szulecki, 2015). Čili geopolitiku, která namísto projekce velmocenských, imperiálních či partikulárních zájmů, dle klasického pojetí diplomacie jako pokračování války jinými prostředky, usiluje o proměnu mezinárodní politiky v nástroj odvěkých emancipačních lidských aspirací. Szulecki popisuje, jak Šabatovo a Dienstbierovo myšlení našlo ohlas v Polsku, kde vedlo ke vzniku tamějších mírových hnutí, a jak se promítalo do evropských debat na sklonku studené války i bezprostředně po jejím konci.

Ač jsme to dnes prakticky zcela zapoměli, právě tato, na nejlepší československé tradice Masaryka a roku 1968 navazující doktrína zahraniční politiky jako úsilí o proměnu „člověčenstva v přátelský všecelek“ neboli „heretická geopolitika“ byla součástí revolučního programu 1989. A právě s ní nastoupil Jiří Dienstbier na ministerstvo zahraničních věcí.

Vavrouškovo poslední hurá v Riu

Nemůžeme zabíhat do podrobností překotného vývoje let 1989 až 1992, jenž se prchavým příslibem sladké svobody a živé „demokracie pro všechny“ podobá vývoji let 1945 až 1948. Jisté je, že jeho konec byl zcela jiný, než si strůjci revoluce v roce 1989 představovali. Součástí režimu, který vznikl po rozpadu Československa pod vedením Klausovy ODS, jež spojovala nacionální a neoliberální akcenty, byl i pečlivě střežený a pěstovaný mýtus o tom, že právě její politika představovala zákonité vyústění listopadové revoluce a její faktický program. Byl to podvod, na nějž v plné míře doplácíme teprve dnes.

Klausova politická koncepce fakticky civilizaci navazovala na kulturní vzorce z doby normalizace: už tím, jak blahořečila sobecké sledování privátních zájmů, a to i bez ohledu na právní rámce. Jen si všimněme, jak blízko má Klausův úprk před právníky k normalizačnímu krédu „kdo nekrade, okrádá rodinu“. Jak napsal už TGM v Ideálech humanitních: „A ještě něco! Liberalismus měl a má také nechut k morálce. Všichni ti liberální teoretikové, zejména národní hospodáři, kteří zřejmě a výslovně morálku také odmítají, jsou a byli také učitelé marxismu.“ (Masaryk, 1946, p. 21)

Vůle prosazovat zánik obou vojenských bloků v situaci, kdy se Západ rozhodl využít vnitřního oslabení Sovětského svazu k dobytí vítězství ve studené válce metodou *fait accompli*, se postupně rozdrolovala. Pokud existovala vůle k rozpuštění vojenských bloků, možná už s vojenským zásahem kolabující sovětské moci proti emancipačním snahám pobaltských zemí v roce 1991 vymizela. V Moskvě převládily panické reakce na to, že se uvolňování režimu vymyká z rukou a že Západ nemá v úmyslu držet se dohod, což nakonec vyvrcholilo neúspěšným pokusem o kontrarevoluci, Gorbačovovým pádem, zánikem Sovětského svazu a nástupem Borise Jelcina.

Snad i bylo možno očekávat, že se v krátkém údobí po listopadové revoluci, které dávalo příležitost k jinému, mírumilovnějšímu, „postimperiálnímu“ (Sloterdijk, 1996) uspořádání mezinárodních vztahů, Jiří Dienstbier a Jaroslav Šabata postaví Margaret Thatcherové a Georgi Bushovi, aby jim osobně vysvětlili, že mají rozpustit Severoatlantickou alianci. Ale museli by mít mnohem pevnější domácí zázemí.

To ovšem bylo oslabováno „kontrarevolučním“ vývojem. Dienstbier, nemaje dostatečnou podporu Václava Havla, ztrácel půdu uvnitř Občanského fóra, kde nedokázal čelit Klausovu privatizačně-resti-

tučnickému populismu (Pick, 2011), jenž byl domácím odrazem triumfu neokonzervativních přístupů k mezinárodním vztahům.²¹

Navíc nejzákladnějším „zahraničněpolitickým“ vztahem se v Československu stal ten vnitřní: mezi oběma zeměmi probuzené federace. Transparenty „Dost bolo Prahy, vládnime si sami“ se mávalo na Slovensku ani ne rok od listopadu 1989 (Rychlík, 2002, p. 145). Vztahy mezi oběma zeměmi federace prakticky zcela pohlcovaly pozornost Jaroslava Šabaty jako ministra české vlády, do níž navíc nastupoval notně oslabený jedním z prvních výronů antikomunistického jakobínského třeštění, jehož se stal obětí (Šabata, 2013).

Je příznačné, že oba strategové heretické geopolitiky byli příkrými odpůrci rozpadu Československa. Šabata často zasmušile citoval německého diplomata, který mu na nějaké diplomatické recepci krátce po rozpadu Československa řekl: „Stali jste se malými.“ A obvykle k tomu dodával i následný uštěpačný komentář jeho polského kolegy: „No, nakonec z vás budou zase dva landy.“

K tomu všemu ale bylo v roce 1990 přece jen ještě daleko. Právě tehdy se začínala chystat světová konference o životním prostředí a rozvoji v Rio de Janieru, která se o dva roky později stala posledním velkým diplomatickým vystoupením Československa – a také korunním důkazem, že koncepce heretické geopolitiky byla živou a reálnou aspirací Jiřího Dienstbiera i po jeho nástupu k moci.

Konference uskutečněná v Riu v červnu 1992 byla do té doby největším setkáním hlav států v dějinách. Přípravovala se v atmosféře stále ještě prodchnuté optimismem po konci studené války. Mnozí si tenkrát představovali, že svět konce soupeření dvou vojenských bloků využije k přenesení uvolněných sil do rozvoje sociálně a ekologicky nadchnuté demokracie. Jedním z těch, kdo přemýšleli přesně takto, byl první a poslední československý ministr životního prostředí Josef Vavroušek.

Už tehdy, krátce před svou padesátkou, byl živoucí legendou československého ekologického hnutí. Jeho mírná a pevná povaha vyzařovala spontánní autoritu. Nepatřil k disidentům, poněvadž působil na akademické půdě. Ale vědělo se, že se pohyboval na „nejtmavším“ okraji šedé zóny, dodával opozici informace o stavu životního prostředí a snad se i podílel na formulaci některých dokumentů Charty k danému tématu. Volba jeho osobnosti československým ministrem životního prostředí byla podobně jasná jako v případě Dienstbierova příchodu na ministerstvo zahraničních věcí.

Josef Vavroušek jako ekolog a idealista dobře věděl, že ekologické problémy neznají hranice a je nutné hledat cesty k jejich mezinárodnímu zvládnutí. Jsa inspirován kacírským geopolitickým myšlením svých chartistických přátel a zřejmě také pod vlivem svých studentských zážitků z expedice Afrikou do nemocnice Alberta Schweitzera, formuloval smělý návrh reformy OSN (Patočka, 2012), který – s Dienstbierovým a Havlovým posvěcením – v Riu přednesl.

Vavroušek byl systémový inženýr, nebyl literát. Jeho texty nejsou žádná kratochvilná četba, ale v daném návrhu se jeho schopnost „myslet o věcech v maticích“ skvěle zhodnotila. Jeho návrh je geniální ve své jednoduchosti (Ochranari.sk, 2012). Těžkopádný systém OSN navrhl reformovat přehlednou koncepcí kontinentální, tematické a na nich vystavěné celosvětové samosprávy.

Dle československého návrhu z roku 1992 měly na každém kontinentu vzniknout čtyři rady: bezpečnostní, hospodářská, sociální a ekologická. Zástupci jednotlivých kontinentálních rad pak měli tvořit čtyři rady světové. Je to elegantní, přehledné, mohlo by to fungovat, Vavroušek se ostatně sám z vlastní iniciativy pokusil rozběhnout daný typ spolupráce mezi evropskými ministry životního prostředí, když je všechny sezval v roce 1991 na konferenci do Dobříše. Do širší debaty v OSN se československý reformní plán ale uvést nepodařilo, natožpak ho prosadit.

---

21. Ortodoxní přístup k mezinárodním vztahům střežící partikulární zájmy odpovídá ideologicky neoliberalnímu či neokonzervativnímu přístupu k ekonomice. Jedná se de facto o různé variace „kultu síly“. V případě glorifikace tržní ekonomiky je kult projektován do bohatství, v případě mezinárodních vztahů do diplomacie a v krajním případě do armády. Naproti tomu přístup humanitnědemokratický, jehož je heretická geopolitika produktem, staví hned vedle svobody rovnost, jež je ostatně pravé svobody podmínkou: v právech, v sociálním postavení i v mezinárodních vztazích. Základním organizačním principem tu není soutěž, ale spolupráce. Jenomže takový principiální spor o budoucí orientaci země se nepodařilo důkladně rozvinout.

V dopise E. P. Thomsonovi, zakládajícím textu československé heretické geopolitiky, Jaroslav Šabata v roce 1983 napsal: „Svět není slepenec národů, států, kontinentů a bloků. Je vnitřně strukturovaným celkem. Nový demokratický obrat v Evropě by radikálně prohloubil demokratický vývoj celého průmyslově vyspělého Severu – tedy i Spojených států a Japonska. Novodemokratický obrat Severu by uvolnil nepopsatelně mohutné zdroje pro řešení globálních problémů lidstva, postavil by na nový základ vztahy mezi Severem a Jihem: vytvořil by předpoklady pro vznik mezinárodního ekonomického řádu, o němž mluví nezúčastněné země jako o novém a demokratickém, otevřel by cestu k reformě OSN (počínaje revizí Charty, již požaduje většina členských zemí a kterou odmítají hlavní velmoci), položil by základ pro nová a účelnější fóra regionální a univerzální integrace.“

Je dosti dobře možné, že citovaná pasáž z dopisu, který se ve své době stal evropskou politickou událostí, Vavrouškoví utkvěla a svým návrhem v Riu jí jen dal organizační rámec. Už v Šabatově tezi je ale také obsaženo vysvětlení, proč návrh neuspěl: nevyhovoval velmocím. Přesto zůstává hvězdou, byť prakticky zcela zapomenutou, hodinou těchto tří politických velikánů, Dienstbiera, Šabaty a Vavrouška, že se jim podařilo plán představit na historické konferenci OSN.

Shromážděným delegátům Vavroušek mimo jiné řekl: „Nemáme šanci uvést myšlenku trvalé udržitelnosti v život bez podstatných změn v lidských hodnotách, v nichž posud až příliš často převládají egoismus a sobectví, plnění přírody a nabubřelé přečeňování našich vědomostí. Je třeba znovuobjevit hodnoty, jako je skromnost, altruismus, solidarita či ‚úcta k životu‘, jak o ní hovoří Albert Schweitzer. Musíme se rozzpomenout, že lidé kdysi znali tajemství života v souladu s přírodou a že toto poznání je dosud v některých částech světa živé. Současně je zapotřebí, abychom analyzovali ohromné množství vědeckých poznatků, které lidstvo shromáždilo, a osvojili si obecná pravidla lidského chování slučitelná s udržitelnějšími a méně sobeckými způsoby života.“

Československá delegace byla jednou z mála, kterou tehdy nevedla hlava státu, nýbrž ministr životního prostředí. Konference se totiž v roce 1992 konala ve stejné dny, kdy se u nás ve volbách nepřímo rozhodovalo o zániku Československa. Voliči tenkrát mimo jiné poslali Dienstbiera, Šabatu a Vavrouška do mimoparlamentní politiky.

Ve světě namísto příchodu mírové, sociální a ekologické demokracie nastávala éra ekonomické globalizace, která systematicky oslabovala struktury demokratických států v zájmu velkokapitálu stojícího za nadnárodními korporacemi, jak to popsal ve své geniálně jasnozřivé knize *When Corporations Rule The World* již v roce 1995 americký ekonom David Korten (1995, p. 11–12).

A postupem času svět navíc znovu začal sklouzávat do schématu obnoveného soupeření velmocí: k ortodoxní geopolitice. Josef Vavroušek se krátce před svou tragickou smrtí ve slovenských Tatrách stal – mimo jiné právě s Davidem Kortenem – zakládajícím členem Mezinárodního fóra o globalizaci – intelektuální aktivistické platformy, která jako první zřetelně a podnes podmanivou pronikavostí analyzovala hrozby obsažené v ekonomické globalizaci a formulovala vůči ní humanitnědemokratickou alternativu (Glodsmith – Mander, 1996).

Dvě desetiletí nudného provozu bez ambicí

Česká republika se věru stala malou. Vlády střídaly vlády, ministři ministery, ale těžko si vzpomenout na cokoli pamětihodného, co by kdokoli z nich na poli zahraniční politiky vykonal. Naše země se přidala k proudu západních demokracií, pro něž jako by studenou válkou skončily dějiny. Vstoupila do NATO, vstoupila do EU, integrace do západních struktur se stala opakovanou mantrou stejně jako „transformace“, která trvala tak dlouho, že vlastně nikdo dnes už nedokáže říct, zda, kdy a čím přesně skončila.

Mezi ministry od Zieleniece po Schwarzenberga těžko vzpomínat na někoho, kdo by zaujal nějakým zvláštním výkonem, něčím, co by tkvělo ve všeobecném povědomí jako vzor. Nemá to znamenat, že se snad nedělo nic pamětihodného, že by v českém diplomatickém sboru nebyli lidé vykonávající namnoze různé, byť šířeji nezpozorované, ušlechtilé činy. Na druhou stranu po celou dobu české země také čile vyvážely produkty svého zbrojařského průmyslu, aniž by stát vnesl do systému pravidla zohledňující

především humanistické ohledy, jinak řečeno aniž bychom se nějak zvláště zatěžovali tím, kdo koho českými výrobky zabíjí (Nesehnutí, 2014).

Jedinou výjimku v rutinním provozu Černínského paláce po roce 1992 mezi všemi ministry zřejmě představuje Jan Kavan, který je ovšem v mnoha prostředích brán za postavu – jenně řečeno – mimořádně komplikovanou. Jeho česko-řecká iniciativa, která byla pokusem o průlom do vojenského řešení konfliktu o sebeurčení Kosova, měla ve skutečnosti základ v původním zaměření československé zahraniční politiky roku 1989. Kavan také na jedné straně prosadil rezoluci kritizující porušování lidských práv na Kubě, na straně druhé pomáhal latinskoamerickým zemím vymanit Kubu z letité izolace. Pokoušel se o vyváženější politiku k Blízkému východu. Radu bezpečnosti OSN navrhl rozšířit o pět stálých členů: Německo, Japonsko a zástupce Afriky, Asie a Latinské Ameriky. To vše vedlo k tomu, že byl zvolen předsedou Valného shromáždění OSN. Vinou hlubokých předsudků polistopadové české liberální elity vůči všemu přicházejícímu zleva ale Kavanovy přednosti česká diplomacie či zahraniční politika nikdy nedokázaly využít.

Řádově větší pozornost v určování vzorců společenského smýšlení o zahraniční politice tak připadla nakonec namísto vládě prezidentům. U Václava Havla je to pochopitelné, neboť čerpal ze své přirozené a zasloužené autority ústřední osobnosti předlistopadové opozice a hlavního symbolu listopadové revoluce. Jeho působení bylo samozřejmě především kladné, byl součástí humanitnědemokratické tradice, a je tedy politikem úplně jiné kategorie nežli oba jeho nástupci, jež lze pokládat za postavy v úhrnu temné. Přesto se i Václav Havel dopustil několika těžkých chyb, na něž doplácíme dodnes.

Ta první přišla už v raném období po listopadu, kdy opustil přichylnost ke svým starým přátelům z disentu, jako byli Dienstbier a Šabata, i k jejich tvůrčím ideálům, ať už se jednalo o zahraniční politiku nebo třeba o hospodářskou reformu, a namísto toho dopřál sluchu lidem jako Pavel Tigrid, Saša Vondra či Václav Klaus, kteří mu radili nic nevymýšlet, nic nekomplikovat a prostě kopírovat a dohánět Západ. Do tohoto prvního slabého Havlova období spadá i relativní lehkost, s jakou se vzdal Československa. V druhé půli devadesátých let se pak vzepjal ke konfliktu s Klausem a znovu byl po nějakou dobu oporou všem snahám o posuny českých zemí příznivým směrem.

Druhé, pravděpodobně ještě podstatnější, slabé období Václava Havla se právě týká především zahraniční politiky. Přivedla jej k němu nekritická přichylnost ke Spojeným státům, a to nikoli jako k nositeli ideálu svobody, což by ještě bylo samo o sobě pochopitelné, byť i tak v lecčems problematické, nýbrž ke Spojeným státům jako k instituci, jež představuje globální dobro bez ohledu na to, kdo ji zrovna spravuje.

„Omámení Amerikou“ Václava Havla přivedlo k jednomu z nejtemnějších momentů české polistopadové zahraniční politiky, jímž je jeho podpis dopisu vyjadřujícímu podporu ilegální a smyšlenými záminkami zdůvodněné americké intervenci v Iráku. Dopis obsahuje mimo jiné strašnou větu: „...jsme dali jasně, pevně a jednoznačně najevo, že chceme svět zbavit nebezpečí, které pro něj představují zbraně hromadného ničení Saddáma Husajna.“ Především dopis podkopával nohy tehdejšímu francouzsko-německému odporu proti ilegálnímu vpádu do Iráku, který způsobil úplný rozvrat země a dodnes nekončící utrpení jejích obyvatel, jak to výmluvně ilustruje například pět a půl hodiny trvající, cenami ověřený film Abbase Fahdela Homeland: Iraq Year Zero (Kenny, 2016). A také hluboce zdestruoval pověst Ameriky i Západu po celém světě.

Ba co hůř, Václav Havel za svého života nikdy svůj mylný postoj veřejně nerevidoval, takže nedal příležitost očistit své dědictví v zahraničněpolitickém působení jistou katarzí, kterou lidem dopřávají západní politicky činní humanisté podnes – v listopadu 2017 o svých trvajících výčitkách kvůli Iráku například mluvil David Miliband, byť se osobně stal ministrem zahraničních věcí až v roce 2007 (Chakelian, 2017). Jacques Rupnik tehdejší selhání středoevropských disidentů hořce glosoval slovy, že vyměnili inspirativní ideu „žít v pravdě“ za podporu „války ve lži“.

Havel tím také hrubě zatížil svou předcházející podporu intervenci v Jugoslávii. Ne každá vojenská intervence je totiž zavrženíhodná. Akce kvůli čistkám v Kosovu nepostrádala legitimitu, zvláště vzhledem k předcházející mnohaleté agónii Bosny (Glenny, 1996). O věci se přinejmenším dalo diskutovat a nahlížet ji z obou stran – Jaroslav Šabata byl tehdy pro, zatímco Jiří Dienstbier proti. Slovo

o bombardování s humanitárním motivem mělo své oprávnění. Teprve podpora ilegálního a falešnými záminkami zdůvodněného vpádu do Iráku postavila onen Havlův výrok do neudržitelného světla.

Událostí má smysl se zabývat takto podrobně, protože na relativizaci ideálů, jichž byl Václav Havel ve veřejném prostoru symbolem, doplácíme dodnes. Málo na věci mění, že Václav Havel byl nositelem zahraničněpolitických idejí disentu v mnohem menší míře než právě Dienstbier či Šabata – za zmínku zde stojí, že Havel doplnil už v roce 1985 dopis mírovému kongresu, Pražskou výzvu, esejem vyjadřujícím určitou osobní distanci vůči západnímu mírovému hnutí nazvaným Anatomie jedné zdrženlivosti (Havel, 1985). Je to, řadě pronikavých postřehů navzdory, určitě jeden z jeho nejslabších textů z období Charty, v němž už lze rozpoznávat zárodky jeho pozdějších politických chyb a občasných sklonů k měšťácké přezíravosti vůči některým typům emancipačního aktivismu – viz například věta: „Nechci se feminismu vysmívat, málo o něm vím a jsem připraven věřit, že zdaleka není jen vynálezem nějakých hysterek, znuděných paniček nebo zhrzených milenek.“

Přesto platí, že úhrn působení Václava Havla jak ve světě tak doma je zářivě kladný. Lidí v nouzi, kterých se šlechetně zastal, se nikdo nedopočítá. Havlovo dědictví je o to blyštivější, že mu kontrast obstarávají jeho dva nástupci.

Pozvolná eroze vztahu Čechů k Západu

Byli to totiž oba Havlovi nástupci, kteří sehrávali v české společnosti klíčovou úlohu při pozvolné erozi jejího vztahu k Západu, využívající v tom při každé příležitosti výše popsaných chyb svého, o tolik je převyšujícího předchůdce, zejména popsané servility vůči americkému republikánskému establishmentu. Zatímco totiž Václavu Havlovi můžeme snad vytýkat, že nebyl vždy dostatečně důsledný v obhajobě ideálů, k nimž se v Chartě 77 spolu se svými souputníky přihlásil, Václav Klaus a Miloš Zeman se na Hradě projevovali jako jejich nadšení a přesvědčení odpůrci.

Václavu Klausovi se za jeho soustavné okopávání kotníků Evropské unii mnozí smáli, dlouhodobě ho upozorňovali, že ODS má nejproevropštější voliče ze všech stran, ale on byl ve svém „tažení proti Bruselu“ neobyčejně vytrvalý a také dosti vynalézavý. Nic na tom, že jeho argumenty zpravidla postrádaly věcný základ, nic na tom, že je oproti svým šlechetným protivníkům formuloval v těžkopádném jazyce, který, přistoupíme-li na tezi Ferdinanda Peroutky, podle níž je slovesný styl věrným odrazem osobnosti (Peroutka, 1939), zrcadlil neúprosně jeho přízemní, maloměšťácký charakter.

Za všechny Klausovy bezděčně komické výroky si vezměme jeden ze samého počátku jeho politické kariéry: „Někdy až nebudu premiérem, chtěl bych zhodnotit například vliv, který měl na celou řadu lidí v naší zemi Jan Patočka, kam je zavedl, od čeho je odvedl a jak významným způsobem se vepsal do myšlení řady intelektuálů u nás – a přitom není a nemůže být sporu o tom, že to byla také jedna z těch slepých cestiček filozofie.“ (Klaus, 1996, p. 22)

Klaus jako by vypadl z Renčínova vtípu o Čechách, nad nimiž se pozastavuje Pán Bůh shovívavě shlížející z nebes a jako by koutkem úst glosující: „Úžasný národ, tihle Češi. Škoda, že chyběli při stvoření světa. Mohli poradit.“ Pokud existuje člověk, kterému to nepřipadá vtípné, jmenuje se Václav Klaus. Musí brát jako křivdu, že chyběl. Tolik věcí by zařídil lépe: Němce by poučil o energetice, Brazilce o fotbale, Američanům opravil ústavu a Jana Patočku by naučil filozofovat aspoň tak dobře jako klimatologové studovat klima.

Leč ponecháme-li hořce komické stránky Klausovy povahy stranou, musíme uznat, že jeho strategie podemílání důvěry v Evropskou unii byla účinná: zasévala pochybnosti a nedůvěru, která se v kritický moment překloupila do jejího příkrého odmítání velkou částí české společnosti. Klausovi se v tom podařil trik nikoli nepodobný manévru britských konzervativců spjatých s brexitem.

Klaus i britští konzervativci byli nositeli, zastánci a vehementními průkopníky politiky neoliberalismu, která bořila bariéry obchodu, oslabovala státy a ničila jejich demokratické kontrolní mechanismy. Postupně vedla k prohlubování nerovnosti a narůstajícímu pocitu nespravedlnosti, ba i existenčního ohrožení, prožívaného velkými a rozrůstajícími se segmenty společnosti.

Učinit z Evropské unie viníka důsledků politiky, kterou jsem sám provozoval, je ďábelsky prohnané. Jednak Evropská unie nemá nikoho, kdo by se jí chtěl v domácí debatě nějak vehementně zastávat: nepoctivému spílání Bruselu za každou špatně postavenou dopravní značku se tu naučili prakticky všichni politici. Jednak Brusel opravdu není bez viny, pokud jde o institucionálně zakotvenou ochotu upřednostňovat zájmy korporací před zájmy občanů. Jenomže zatímco v případě Evropské unie se jedná o defekt opravitelný demokratickými prostředky, v případě Borise Johnsona či Václava Klause se jedná o hledání obětího beránka, na něj lze svést pohromy způsobené uskutečňováním jejich vlastní ideologie.

Desetiletí deregulace a privatizace vpustily ve jméno neoliberální ideologie finanční zájmy i do oblastí, v nichž působí vyloženě destruktivně, a proto by v nich neměly nic pohledávat. Týká se to vzdělávání, zdravotnictví, ale zajisté také médií. Soustavně oslabovaný stát ztrácí schopnost pečovat o některé základní předpoklady demokracie, například o věčný, o prověřitelné argumenty opřené základ veřejné debaty.

V politice začal vítězit marketing nad programem, forma nad obsahem. Kvůli tomu může obstát rafinovaně vylíčený, byť zcela nepravdivý příběh o Bruselu, který způsobil škody reálně vyvolané dvěma desítkami let politiky, jíž byl Václav Klaus hlavním strůjcem.

Podobá se to v něčem politickému vzestupu postav jako Donald Trump či Andrej Babiš. Když politika deregulace způsobila, že není možné smysluplně chránit obsah veřejné debaty před silou toxických peněz, a když politika privatizace nepřivodila ráj pro všechny, jak slíbovala, ale naopak obnovila sociální struktury z éry feudalismu, zjevují se novofeudálové-oligarchové jako lidé disponující prostředky, jejichž mocí si dokážou „zprivatizovat“ i naději na smysluplnou politickou změnu.

Marně jsme po celá devadesátá a nultá léta upozorňovali, že je rizikové ztotožňovat demokracii, evropanství a další ideály listopadové revoluce s deregulovaným kapitalismem. Marně jsme upozorňovali, že v roce 1992 nastal zásadní obrat, v němž Klaus s Mečiarom de facto odcizili listopadovou revoluci jejím původním ideálům. Když lidé z dobrých důvodů začali živelně v čím dál větších počtech odmítat mimořádně nespravedlivé ekonomické uspořádání globalizovaného kapitalismu, ve zdestruovaném mediálním a politickém prostředí se jim už velmi těžko přetěžko vysvětluje, že příčinou není to, co jsme v roce 1989 chtěli, nýbrž to, co nám namísto toho Klaus a jemu podobní podstrčili.

Tak se teď může stát, že se do role falešných mesiášů obsazují zjevy jako Trump, Babiš, Orbán, Fico, Kaczyński či Zeman.

Návrat ortodoxní velmocenské geopolitiky: Rusko a Čína

Hradní éra Miloše Zemana představuje oproti působení Václava Klause přece jen ještě jedno neblahé novum. Ačkoli už v případě Klause se mluvilo o jeho podivně vlídných vazbách ke Kremlu a také nevynechal jedinou příležitost relativizovat stinné stránky pekingského režimu, pořád to bylo ještě vysvětlitelné jeho úpornou snahou za každou cenu se odlišovat od Václava Havla. Až teprve s nástupem Miloše Zemana dostala příchylnost k oběma východním velmocem ráz koncepční změny zahraničněpolitické orientace.

Sešly se v tom dva děje: vzestup Ruska a Číny a rozklad osobnosti Miloše Zemana. Rusko a Čína se vzpamatovaly z ořesu, který pro ně znamenal konec studené války, byť v Číně se jednalo o zcela jiný typ dynamiky. Nějaký čas jim trvalo, než se zorientovaly v nových poměrech po konci studené války, než zanalyzovaly své příležitosti v éře ekonomické globalizace i slabiny svých protivníků a než se propracovaly k sebevědomí, jež jim dovolilo razantněji uplatňovat v mezinárodních vztazích vlastní ambice.

Rusko bylo po konci studené války na kolenou. Zhroutilo se sovětské impérium, veliký experiment se nezdařil. Neoliberální reformy, které přijeli do Ruska provádět horlivci z Harvardu (Wedel, 1998), a vyškolení Světovou bankou a Mezinárodním měnovým fondem vedené krédem čím hůř tím líp (Geroge – Sabelli, 1994), se „dařily“ jako všude, takže se bývalá supervelmoc rychle proměňovala v jednu z velkých zemí Třetího světa drancovaných zahraničními korporacemi a rychle se vzdávající domácí oligarchií, jež si s nimi v ničem nezadala.

Hrozící kolaps státu vyřešil moskevský establishment tím, že se obrátil na jednu z institucí minulého režimu, o jejichž organizačních schopnostech nebylo pochyb: bezpečnostní složky. Tak se stal ruským vládcem Vladimir Putin. Ze státní ideologie zmizela všechna rezidua sovětských prvků, jež měly v reálu hluboce ambivalentní povahu – namnoze otřesná, až nelidská praxe kontrastovala s hluboce humanistickým, emancipačním étosem, který nakonec stál u kořene motivů sto let staré revoluce. Onen étos – dobře zachycený v mnoha uměleckých dílech – samozřejmě působil i v dobrém. Dnes je ale ten tam a na svou sovětskou minulost současné Rusko už navazuje jen v jejím imperiálním a plytce nacionalistickém obsahu.

Rusko má navíc přinejmenším z nemalé části opodstatněný názor, že s ním Západ na konci studené války nesehrál poctivou hru. Nenastalo žádné rozpouštění vojenských bloků ani žádná demilitarizace Evropy, o nichž snili Dienstbier a Šabata, ale posun NATO až do Pobaltí. Pokud by se včas přistoupilo k rozpuštění obou vojenských bloků, neřešili bychom Ruskem často kladenou otázku, zda může být Pobaltí součástí euroatlantických bezpečnostních struktur, a svět by byl mírumilovnějším místem. Rusové ale nezakusili proměnu světa v postimperální mezinárodní společnosti, jak ji navrhovalo ústy Josefa Vavrouška Československo v roce 1992, nýbrž – ze svého hlediska – pocítili starou dobrou machiavelistickou geopolitiku projekce velmocenských zájmů, jež vyústila v to, že se jim „západní velmocenské struktury“ – vstupem Ukrajiny do EU a NATO – bezmála usadily v Sevastopolu a na Donbase.

Nikdo přitom nehájí ruské reakce. Přesto je třeba se tázat, zda byl zrod dnešního cynického Ruska, které chladnokrevně analyzuje slabiny západních demokracií a přemítá, jak by jich využilo ve svůj prospěch, samozřejmý. Opravdu muselo vzniknout Rusko, které využívá kybernetické armády ke křivení obsahu západní veřejné debaty, které otevřeně sponzoruje vnitřní nepřátele západních demokracií a které cynicky podněcuje chaos na Blízkém východě, protože ví, že jednak obstará odbyt svým zbraním a jednak destabilizuje Evropu proudy uprchlíků?

Když píše Jiří Dienstbier ve Snění o Evropě o „Federaci neutrální a bezjaderné Evropy“, říká: „Rusové, Ukrajinci, Bělorusové a baltské národy jsou také Evropané a bude záležet na nich, v jaké míře se budou chtít na tomto společenství podílet.“ (Dienstbier, 1990, p. 143) Jenomže to nezáleželo na nich. Rusové takovou příležitost nikdy nedostali. Byli by jí využili?

Okolnost, že Západ se po skončení světové války choval jako na dobovačné výpravě, samozřejmě neospravedlňuje nynější cynismus Rusů. Na druhou stranu, kdo mohl čekat, když Američané pořádají ve jménu šíření demokracie nájezdy na blízkovýchodní ropu, že se v Moskvě budou chovat jako dívky z nedělní školy? A jisté také je, že namísto hybridní studené války, k níž má svět nakročeno, by bylo pro svět prospěšnější, ba ve světle prohlubující se ekologické krize snad i holou nutností, aby se podařilo nalézt způsoby, jak s Ruskem znovu začít kooperovat: ač je to dnes paradoxně představitelné obtížnější než na sklonku studené války.

Prvním krokem je ukončení politiky démonizace Ruska a hledání cest k obnovení politického dialogu, jako se to ostatně nakonec podařilo v mnohem obtížnější situaci za studené války. Právě helsinský proces vrcholící konferencí o bezpečnosti a spolupráci v Evropě v roce 1975 otevřel prostor k formulaci heretické geopolitiky. A byť o tom samozřejmě panují podnes spory, lze snášet mnoho argumentů, že vnitřního rozkladu východního bloku se podařilo dosáhnout mnohem spíše ideovými prostředky, dialogem rozrušujícím sovětský monolit, a tudíž díky politice státníků jako Carter či Brandt, nežli skrze politiku tuhé a tupé konfrontace, jakou představovali Reagan či Thatcherová a jež, jak dnes vidíme, nakonec nevedla k ničemu jinému než k reprodukci starých konfliktů v novém formátu.

Potřeba takové zásadní změny formátu ve vzájemných vztazích Ruska a Západu vystupuje o to palčivěji, oč podrobněji zkoumáme, jaký režim a s jakými aspiracemi se prosazuje v Peking. Jednoduše řečeno Čína Si Ťin-pchinga, muže s napoleonským komplexem a s koncentrací moci v některých ohledech větší, než k jaké se kdy propracoval předseda Mao, aspiruje na to, aby vystřídala Spojené státy v roli světové velmoci číslo jedna.

Podle zasvěcených pozorovatelů na stranickém sjezdu v roce 2017 Si Ťin-pching snad ani nemohl velmocenské ambice takového „čínského snu“ formulovat zřetelněji. Přihlásil se k plánu oživit komunistickou stranu, čínský nacionalismus, reformovat ekonomiku, aby se Čína jasně stala nejsilnější hospodářskou velmocí, a také reformovat armádu tak, aby byla schopna „bojovat a vítězit“.

Si Ťin-pchingova Čína přitom vůbec neuvažuje o nějakém uvolňování domácích poměrů či demokratizaci. Naopak, jak v *New Statesman* píše Graham Allison (2017), předpokládáme, že o demokracii se v ČLR už nebude mluvit ani jako o povinné úlitbě. Současně se Čína utvrzuje ve svém pohrdání lidskými právy a základními premisami humanistického univerzalizismu. V jednom z nejstrašlivějších sociálních experimentů současnosti zkouší využití moderních technologií k totálnímu dozoru – dle metod jako vystřižených z Orwellovy dystopie – nad obyvatelstvem v převážně muslimském Sin-Ťiangu.

Čína je reálným vítězem ekonomické globalizace. Komunisté v Pekingu pochopili, že rezignují-li na některé neudržitelné poučky marx-leninské ekonomické teorie a začnou-li namísto toho Čínu řídit jako obří nadnárodní korporaci, v níž mohou dle vlastní vůle stanovovat cenu práce i ekologické, zdravotní, sociální či daňové regulace, nikomu ve skutečnosti odbourávání obchodních bariér nepomůže tak jako jim. Už z otřesu světové ekonomiky v roce 2008 vyšla Čína jako hospodářsky nejsilnější země a současné snahy USA o izolacionismus Číňané vcelku úspěšně interpretují jako vyklížení pole zemí, která v globální konkurenci nedokázala obstát.

Čína podobně jako Rusko samozřejmě analyzuje slabiny svých konkurentů a snaží se jich využívat k vlastnímu prospěchu. V Evropské unii, která se jeví svou komplikovanou kvazi-konfederační strukturou jako zvláště zranitelná, se Číňané a Rusové pokoušejí hledat spojení, kteří by narušovali evropskou integraci i akceschopnost. Rusové si tak počínají s neohrabaností a hrubostí sobě vlastní, Číňané postupují jemnějšími metodami, především silou peněz, což odkoukali od západních velmocí.

Že se jejich českým spojencem stal právě Miloš Zeman, vyplynulo vcelku zákonitě z vnitřního vývoje polistopadové české politiky a jeho role v ní. Zeman byl outsiderem zaháněným na okraj od momentu, kdy spojil svůj osud s Českou stranou sociálně demokratickou. Je třeba říct, že v době, kdy se stal hlavou politické opozice proti Klausovi, měl prakticky ve všem více pravdy nežli Klaus, ale navzdory tomu zakoušel brutální pohrdání pražského liberálního salonu i kompletního zdejšího mediálního provozu.

Na klíčovém rozcestí v roce 1998 se rozhodl špatně pro mocenský pakt s Václavem Klausem namísto spolupráce s Václavem Havlem a středopravicovými stranami. Tím se mu manévrovací prostor ve společnosti ještě zúžil, přišel definitivně o možnost přátelských vztahů s kultivovanějšími částmi politické veřejnosti. Na jeho dalším nepříznivém osobnostním vývoji se podepsal soustavný nepopsatelně hrubý tlak, jemuž nedokázal čelit.

Do kandidatury na Hrad v roce 2012 vstupoval vyloženě jako antisystémový kandidát v době, kdy se po takových typech začala zvedat v celém západním světě poptávka vinou propukající krize západních demokracií. Spojení s mocnostmi, které mají na oslabení Evropské unie jako jedné z klíčových institucí Západu eminentní zájem, pak bylo vlastně samozřejmé: právě někoho jako on hledaly.

Nemá už ani cenu zabývat se různými detaily oblundného koloritu, jenž současnou hlavu státu obestírá. Každá taková ilustrace jen totiž prohlubuje mučivou palčivost základní otázky: jak je možné, že se česká demokracie sesunula během dvaceti let svého vývoje do stavu, v němž si někoho takového zvolila svým prezidentem?

Ztraceni uprostřed Evropy

Jakkoli to může být osobně velmi nepříjemné, nelze tu pominout mimořádně zkrušující skutečnost, že bloudění české polistopadové zahraniční politiky vyvrcholilo v právě skončeném volebním období, kdy ministerstvo zahraničních věcí řídil Lubomír Zaorálek. Na jeho nástup do Černínského paláce bylo přitom možno pohlížet s nadějí, založenými mimo jiné i na skutečnosti, že se hrdě hlásí mezi politické žáky Jaroslava Šabaty. Zvláště v takové perspektivě lze ovšem jeho účet na ministerstvu zahraničních věcí těžko pokládat za cokoli jiného nežli za kalamitu.

Ministerstvo zahraničí, které by mělo být reálným konstruktérem a nositelem zahraniční politiky, se pod jeho vedením nez mohlo ani na roli účinného korektivu excesů hradního pána, natožpak aby přišlo s plánem proměny české zahraniční politiky v duchu navazujícím na pozapomenuté dědictví roku 1989. Snad jím chtěla být nová koncepce české zahraniční politiky spojená se jménem Zaorál-

kova náměstka Petra Druláka. Jenomže fakt, že do veřejného prostoru vstoupila přepjatými útoky na dědictví Václava Havla, namísto toho, aby vyzdvihla jeho opoziční soupeřníky, a především se tvrdě vymezila vůči zahraničněpolitickým lapsům obou jeho nástupců, způsobil, že byla fakticky mrtvě narozeným dítětem bez sebemenší naděje cokoli jakkoli změnit.

V politice je nakonec zpravidla důležitější praxe nežli slova. A v tomto směru ministerstvo Lubomíra Zaorálka skutečně nesvedlo zholu nic. Nedokázalo jasně popsat hrozby, jež pro západní svět znamená vzestup Číny, ani podílet se na formulaci strategie, jak jim čelit. Naopak Lubomír Zaorálek bude připomínán i hrůzostrašným výrokem přirovnávajícím Jeho Svatost Dalajlamu k hitlerovskému kolaborantovi Konrádu Henleinovi (*Zaorálek se kaje...*, 2016).

V nesmělých nábězích k rozpoutání široké politické debaty o potřebě nového formátu dialogu s Ruskem se velmi rychle nechal ukřičet českým chronicky rusofobním pravicovým tiskem, takže když už v samém závěru jeho účinkování ve funkci vzniklo česko-ruské diskusní fórum, bylo od první chvíle obtěžkáno typickou diplomatickou neohrabaností prezidenta Zemana (Palata, 2017). Zaorálkovo ministerstvo vůbec nijak a ničím nedokázalo čelit vzestupu protievropských nálad, naopak jim samo vycházelo vstříc argumentačním kutilstvím, proč Česká republika jako země, jež neměla kolonie, nemusí přijímat uprchlíky. Nebylo by bez půvabu sledovat, jak se náš ministr pokouší svou bizarní teorii rozvíjet před publiky v Norsku či v Kanadě, zemích, jež nikdy kolonie neměly, ba samy jimi svého druhu byly, a dnes excelují příkladnou politikou vstřícnosti vůči uprchlíkům.

Zdaleka nejtěžším selháním ale byla neschopnost čelit zřetelně proruské, pročínské a protievropské rétorice linoucí se z Pražského hradu. Zaorálek přitom měl k takovému střetu všechny předpoklady. S Šabatou se kdysi sblížil jako důležitý vnitrostranický Zemanův oponent. Vypráví se, že Miloš Zeman dokonce jednou letěl vládním vrtulníkem na stranickou konferenci do Ostravy, aby na ní Zaorálka potíral.

Už tehdy ale jejich konflikt neměl osobní, nýbrž programový základ. Zaorálkovi se přičilo Zemanovo technokratické a partokratické pojetí politiky. Sám vystupoval jako svobodomyšlný člověk, Evropan, příznivec Havla a lidí mu blízkých. Podporoval blokády Temelína, přesvědčoval poslanecký klub plný myslivců, aby nedovolil výcvik psů norníků na živých liškách.

Zaorálek mohl a měl stanovit principy, na nichž by našel shodu s jádrem české demokratické politiky, a v jejich duchu měl prezidentu Zemanovi striktně omezovat a vymezovat pole. Sněmovna má skrze rozpočet zásadní páku, jak prezidenta jakkoli krotit. Ministerstvo zahraničních věcí nemělo Zemanovi vůbec dovolit mluvit do zahraniční politiky. Byl to Zaorálek, kdo na Klausovu adresu citoval z Hamleta: Když už musí strašit, ať straší doma, v kruhu rodinném. O Zemanovi to přece platí přinejmenším ve stejné míře. Vláda mu neměla dovolit jakkoli mluvit do volby velvyslanců. Bylo možné prostě říct: smiřte se s tím, že o tom rozhodujeme my, a pokud budete dělat potíže, seškrtneme rozpočet prezidentské kanceláře.

Ve Sněmovně existovala funkční většina TOP 09, ODS, KDU-ČSL a ČSSD. Byť ČSSD byla a je prořepikovaná spoustou zemanovců, většinu proti němu ve sněmovně bylo možno nalézt a byly by to konflikty, které v zájmu české demokracie a evropských humanitních ideálů mělo smysl vést. Těžko říct, jak se mohlo stát, že Lubomír Zaorálek najednou namísto toho, aby jako ministr vstoupil se Zemanem do principiálního střetu, začal vyprávět novinářům, že „s prezidentem hraje šachy“ (Bartoníček – Prchal, 2017). Jakkoli kruté to může vypadat, pravdou je, že Zaorálkův výsledek ve volbách odpovídá jeho výkonu ve vládě.

Jako kdyby záleželo na demokracii, přírodě a míru

Zkusme se zasnít, jak by to vypadalo, kdyby dnes českou zahraniční politiku řídili Dienstbier a Šabata – jeden třeba z Černínského paláce a ten druhý z Pražského hradu. Můžeme si být jisti tím, že by hledali cesty, jak českou společnost vrátit ze současného scestí na trajektorii, na niž se ji pokoušel uvést před sto lety Tomáš Garrigue Masaryk, za jehož obdivovatele, stoupence a pokorné následovníky se oba

pokládali. Mimochodem ani jednomu z nich by nebylo zatěžko označit se za vlastence, pokud by onen pojem označoval věrnost ideálům z let 1918 a 1968, kolem nichž se tehdy naše společnost sjednotila jako pak už nikdy potom.

Jisté je, že by neodvozovali způsob správy české zahraniční politiky ze současného stavu české společnosti, nýbrž ze své představy o tom, jaká by měla být. Právě to je přivedlo k podpisu Charty 77, k ochotě strpět věznění z přesvědčení, k formulaci dopisu E. P. Thompsonovi či myšlenek Snění o Evropě.

Za prvé můžeme mít za jisté, že by dělali vše pro obranu i opravu evropské integrace. Chtěli by, aby se evropské země poutaly ještě těsnějšími vazbami, současně by zcela jistě vystupovali proti zneužívání evropské integrace k oslabování demokracie či posilování pozic nadnárodního kapitálu, jak se to podnes děje.

Za druhé můžeme mít za jisté, že by hledali cesty k nastolení dialogu s Ruskem, který by v ničem neustupoval cynickým imperiálně-nacionalistickým kalkulům Putinova režimu, současně by skrze rozhovor hledali cesty k jeho vnitřnímu oslabení a revizi jeho směřování. Je to cesta, k níž se snad Západ tak jako tak dříve či později dopracuje.

Za třetí chápali by, že největším ohrožením západních demokracií od konce druhé světové války je současný vzestup Číny, která se naprosto dokázala integrovat do západních ekonomických struktur, ba natolik dobře, že je v nich nepřekonatelnou mistrýní, aniž by přestala pohrdat západními politickými strukturami, ba dokonce naopak si osvojila přesvědčení, že demokracie je překážkou ekonomické efektivy.

Za čtvrté působili by na Evropskou unii, aby zformulovala tvořivou politickou strategii vůči svým postkomunistickým členským zemím vycházející z uznání faktu, že transformace k plnohodnotným, živým demokraciím se jim nezdařila. Lze samozřejmě chápat psychologické bariéry na straně západoevropanů: proč by měli věnovat soustavnou pozornost regionu, který již obdržel tak ohromné materiální zdroje? Ale jedinou alternativou je nechat region napospas čínským, ruským a korporátním zájmům, jimž není s to svými vlastními silami čelit. Strategie obnovy demokracií ve střední a východní Evropě musí mimo jiné zahrnovat nový zásadní důraz na revitalizaci struktur občanské společnosti a obnovu mediální krajiny tak, aby ji ovládla pluralitní, kvalitní, nezávislá média. Což je nakonec potřeba, kterou v čím dál tím větší míře pociťuje i celý západní svět.

Nepochybně by hledali cesty k uskutečnění reformy OSN v duchu československého plánu z Ria 1992. Vychovávali by si nástupce. Asi by na takových ideálech založili nějakou českou diplomatickou školu. Dělalí by všechno proto, aby se v českých zemích uhnízdilo jako součást státní doktríny přesvědčení, že jiný, lepší svět „člověčenstva jako přátelského všecelku“ je možný.

Uměli by odpovídat námitkám, že jejich myšlení není realistické. „Nikdo z nás ničeho nereálného nedosáhne. Avšak určitě nezískáme to, o co nebudeme usilovat,“ napsal Jiří Dienstbier starší ve svém Snění o Evropě. Je povzbudivé, že na něj a na Šabatu můžeme navazovat. A je generační zkouškou svého druhu, zda a nakolik se nám to podaří.

LITERATURA

- Allison, Graham (2017): *The chairman of everything: why Chinese president Xi Jinping will change history* in: *New Statesman*, 4. 12. 2017. Dostupné na: <https://www.newstatesman.com/world/asia/2017/12/chairman-everything-why-chinese-president-xi-jinping-will-change-history>
- Bartoniček, Radek – Prchal, Lukáš (2017): *Zaorálek si porozuměl se Zemanem, hraje spolu šachy. Už se nebojím, co zas řekne, tvrdí ministr* in: *Aktuálně.cz*, 20. 3. 2017. Dostupné na: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/zeman-ma-z-ministru-nejblize-k-zaoralkovi-uz-se-nebojim-co-z/r~c26ee4400b1a11e7a3fa002590604f2e/>
- Beckett, Samuel (1978): *The Unnamable*. New York: Grove Press.
- Burian, Václav – Tichák, Tomáš (1997): *Sedmkrát sedm kruhů*. Olomouc: Votobia.
- Česká rozvojová spolupráce a obchod se zbraněmi – víme, co děláme?* (2014) in: *Nesehnutí.cz*, 12. 5. 2014. Dostupné na: <http://zbrane.nesehnuti.cz/index.php/ceska-rozvojova-spoluprace-a-obchod-se-zbranemi-vime-co-delame/>
- Demokracii pro všechny (manifest Hnutí za občanskou svobodu)* (2013) in: *Deník Referendum*, 3. 11. 2013. Dostupné na: <http://denikreferendum.cz/clanek/16745-demokracii-pro-vsechny-manifest-hnuti-za-obcanskou-svobodu>.
- Dienstbier, Jiří (1990): *Snění o Evropě*. Praha: Lidové noviny.
- Glenny, Misha (1996): *The Fall of Yugoslavia*. London: Penguin Books.
- George, Susan – Fabrizio Sabelli (1994): *Faith and Credit. The World Bank's Secular Empire*. Harmondsworth: Penguin.
- Goldsmith, Edward – Mander, Jerry (eds.) (1996): *The Case Against the Global Economy*. San Francisco: Sierra Club Book.
- Havel, Václav (1985): *Anatomie jedné zdrženlivosti*. Dostupné na: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=clanky&val=74_clanky.html&typ=HTML
- Hora, Ota (1978): *Svědectví o puči*. Toronto: 68 Publishers.
- Chakelian, Anoosh (2017): *David Miliband warns: "There's no alternative to hard Brexit without Labour"* in: *New Statesman*, 27. 11. 2017. Dostupné na: <https://www.newstatesman.com/politics/uk/2017/11/david-miliband-warns-there-s-no-alternative-hard-brexite-without-labour>
- Josef Vavroušek: *Návrh na změnu uspořádání Organizace spojených národů* in: *Ochranari.sk*, 8. 6. 2012. Dostupné na: <http://www.ochranari.sk/josef-vavrousek-navrh-na-zmenu-usporadani-organizace-spojnych-narodu>
- Kenny, Glenn (2016): *Review: 'Homeland: Iraq Year Zero' Chronicles a War-Torn Family* in: *New York Times*, 4. 10. 2016. Dostupné na: <https://www.nytimes.com/2016/10/05/movies/homeland-iraq-year-zero-review.html>
- Klaus, Václav (1996): *Mezi budoucností a minulostí*. Brno: Nadace Universitas Masarykiana.
- Korten, David (1995): *When Corporations Rule the World*. San Francisco: Berrett-Koehler Publishers.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1925): *Světová revoluce*. Praha: Orbis a Čin.
- Masaryk, Tomáš Garrigue (1946): *Ideály humanitní*. Praha: Čin.
- Muž, který zachránil svět* (nedatováno). Dostupné na: <https://www.csfd.cz/film/333789-muz-ktery-zachranil-svet/prehled/>
- Palata, Luboš (2017): *Česko-ruské fórum není nic špatného. Špatné je, jak bylo prezentováno české veřejnosti*. Český rozhlas, 24.11.2017. Dostupné na: http://www.rozhlas.cz/plus/nazory/_zprava/lubos-palata-ceskoruske-forum-neni-nic-spatneho-spatne-je-jak-bylo-prezentovano-ceske-verejnosti--1771501
- Patočka, Jakub (2012): *Dvacet let československého návrhu na reformu OSN* in: *Deník Referendum*, 1. 7. 2012. Dostupné na: <http://denikreferendum.cz/clanek/13496-dvacet-let-ceskoslovenskeho-navrhu-na-reformu-osn>
- Peroutka, Ferdinand (1939): *Osobnost, chaos a zlovyky*. Praha: František Borový.
- Pick, Miloš (2011): *Stát blahobytu, nebo kapitalismus?* Praha: Grimmus.

- Pithart, Petr (2009): *Devětaosmdesátý*. Praha: Academia.
- Pražská výzva (2015) in: *Listy*, č. 2, 2015. Dostupné na: <http://www.listy.cz/archiv.php/archiv.php?cislo=152&clanek=021534>
- Rychlík, Jan (2002): *Rozpad Československa*. Bratislava: Academic Electronic Press.
- Sloterdijk, Peter (1996): *Procitne Evropa?* Olomouc: Votobia.
- Szulecki, Kacper (2015): *Heretical geopolitics of Central Europe. Dissidents intellectuals and an alternative European order* in: *Geoforum*, 65, p. 25–36. Dostupné na: https://www.researchgate.net/publication/280089678_Heretical_geopolitics_of_Central_Europe_Dissidents_intellecutuals_and_an_alternative_European_order.
- Šabata, Jaroslav (2013): *I Havel i Marx*. Brno: Doplněk.
- Wedel, Janine (1998): *The Harvard Boys Do Russia* in: *The Nation*, 14. 5. 1998. Dostupné na: <https://www.thenation.com/article/harvard-boys-do-russia/>
- Zaorálek se kaje za přirovnání dalajlámy k Henleinovi: *Uvědomuji si, že to bylo za hranou* (2016) in: *Aktuálně.cz*, 1.11.2016. Dostupné na: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/zaoralek-se-omluvil-za-prirovnani-dalajlamy-k-henleinovi-uve/r~45994be4a05e11e6b635002590604f2e/?redirected=1514394754>

Štvrtstoročie slovenskej zahraničnej politiky

PAVOL DEMEŠ

Zrod slovenskej diplomacie – osobné svedectvo

Kontext, inštitúcie a ľudia

Po páde Berlínskeho múra a železnej opony v roku 1989 sa skončila studená vojna a bipolárne rozdelenie sveta. V Československu sa začal naplňovať jeden z kľúčových sloganov Nežnej revolúcie – „späť do Európy“. Do tej časti starého kontinentu, v ktorej mali ľudia garantované demokratické slobody a práva a mohli voľne spolupracovať so svetom.

Boli to vzrušujúce časy a ja som mal to šťastie, že som mohol byť pri tom, keď sa Slovensko, ešte ako súčasť Československa, začalo otvárať svetu a budovať si nové inštitucionálne zázemie pre medzinárodné vzťahy. Bezprostredne po Nežnej revolúcii som začal pracovať ako riaditeľ odboru medzinárodnej spolupráce na ministerstve školstva, kam ma pozval nový minister a známy intelektuál Ladislav Kováč. Vzhľadom na váhu študentov v spoločnosti a dynamickú internacionalizáciu nášho školstva malo toto ministerstvo najrozvinutejšie medzinárodné aktivity spomedzi všetkých slovenských rezortov. Pri odbore sme založili Slovenskú akademickú informačnú agentúru (SAIA), ktorá sa čoskoro osamostatnila. Okrem medzinárodného vzdelávania mala v portfóliu i oblasť rozvoja mimovládneho sektora.

Na jar 1991, keď padla vláda Vladimíra Mečiara, bol som Verejnou stranou proti násiliu (VPN) nominovaný ako nestraník za ministra medzinárodných vzťahov. Šlo o nové ministerstvo, ktoré vzniklo len v septembri 1990 a viedol ho novembrový tribún Milan Kňažko. Vláda vznikla v apríli 1991 na základe dohody VPN, Kresťanskodemokratického hnutia (KDH), Demokratickej strany a Maďarskej nezávislej iniciatívy. Jej premiérom sa stal Ján Čarnogurský, predseda KDH. Vláda mala pôsobiť do riadnych parlamentných volieb v júni 1992.

Ministerstvo medzinárodných vzťahov bolo v stave zrodu. Nemalo jasnú organizačnú a personálnu bázu, ani adekvátne priestorové zázemie. Navyše, v časoch vášnivých štátoprávnych diskusií a narastajúcich nacionalistických tendencií v politickom živote bola občas spochybňovaná opodstatnenosť jeho zriadenia. Kritici dokonca tvrdili, že ministerstvo je súčasťou slovenského plánu na rozdelenie Česko-Slovenska, keďže zahraničná politika sa realizuje na úrovni federácie a zodpovedá za ňu Ministerstvo zahraničných vecí so sídlom v Prahe.

Po nástupe do ministerskej funkcie som zistil, že budem mať do činenia s množstvom organizačných a logistických otázok. Tím, ktorý som zdedil po Milanovi Kňažkovi, bol menší, než som mal predtým na školstve, mal do päťdesiat ľudí. Personálnou skladbou a organizačnou štruktúrou sa malé ministerstvo nepodobalo na rezorty diplomacie, k čomu som ho chcel smerovať. Dominovali v ňom ľudia so skúsenosťou z ekonomickej a kultúrnej sféry a úrad bol nastavený najmä na spoluprácu s regiónmi Európy a posilnenie ekonomických väzieb Slovenska so zahraničím.

Okrem vybudovania novej štruktúry ministerstva a plánu na pritiahnutie odborníkov bolo zrejmé, že pre kultiváciu zahraničnopolitického myslenia a prezentáciu krajiny navonok budem potrebovať kvalitných ľudí s mediálnou skúsenosťou a dobrých znalcov dejín.

Na ministerstve sme vytvorili dva úseky – zahraničnopolitický a úsek pre medzinárodnú hospodársku spoluprácu. Viedli ich moji námestníci. Jozef Dravecký zodpovedal za zahraničnopolitický úsek a Ján Amos Havelka za úsek medzinárodnej hospodárskej spolupráce.

Kľúčovým človekom, ktorý nám pomohol zostaviť novú štruktúru ministerstva a viedol prípravu viacerých strategických dokumentov, bol skúsený slovenský diplomat Miroslav Mojžita, ktorého som získal z MZV v Prahe. Tento profesionál bol po mojom odchode z ministerstva oporou ďalších ministrov a zásadným spôsobom ovplyvnil vývoj rezortu. O zrode slovenskej diplomacie napísal knižné svedectvo: *Kňazko/Demeš/Kňazko. Formovanie slovenskej diplomacie v rokoch 1990 až 1993* (Ústav politických vied SAV – Veda, Vydavateľstvo SAV, 2004).

K mojim personalistickým experimentom patrilo prijatie talentovaného novembrového študentského lídra a čerstvého absolventa Filozofickej fakulty UK Svetoslava Bombíka a mladého historika zo Slovenskej akadémie vied Dušana Škvarnu. Stáli pri príprave mnohých dôležitých podkladov a S. Bombík bol zakladateľom odborného ministerského štvrťročníka *Medzinárodné otázky* (dnes ho vydáva Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku, ktorú som v roku 1993 pomohol Magde Vášáryovej založiť a dodnes pôsobím v jej správnej rade). Sľubnú kariéru S. Bombíka nanešťastie prefala v roku 1995 tragická automobilová nehoda. Bol to výnimočný talent, ktorý ovplyvnil rodiacu sa generáciu mladých slovenských analytikov a diplomatov.²²

Počas môjho ročného pôsobenia sme zdvojnásobili počet zamestnancov (na vyše sto) a vytvorili funkčný rezort, ktorý sa po vzniku samostatnej Slovenskej republiky v januári 1993 hladko transformoval na štandardné ministerstvo zahraničných vecí.

Pri kvalitatívnom raste a profesionalizácii ministerstva zohrali dôležitú úlohu „rybárikovci“ – absolventi dvojročného postgraduálneho štúdia na Ústave medzinárodných vzťahov: Zriadil ho v roku 1991 na Právnickej fakulte Univerzity Komenského inšpiratívny docent Karol Rybárik, ktorému prezident Kováč v roku 1997 udelil štátne vyznamenanie za zásluhy o rozvoj slovenskej diplomacie. Rybárikovci začali pracovať na ministerstve už v druhej polovici roku 1992. Po rozdelení Česko-Slovenska prišli na slovenské MZV viacerí kariérni diplomati z Prahy, ktorí boli absolventmi Moskovského štátneho inštitútu medzinárodných vzťahov (MGIMO). Tieto dve komunity diplomatov si k sebe museli nachádzať cestu a spolupôsobiť pri ďalšej profesionalizácii rezortu. Najznámejší, a takmer rovnako starí, reprezentanti týchto dvoch skupín stoja v súčasnosti na čele rezortu diplomacie – minister Miroslav Lajčák a štátny tajomník Ivan Korčok.

Dialóg Bratislavy a Prahy pred rozdelením štátu

V čase vzniku a rozvoja Ministerstva medzinárodných vzťahov SR prebiehala v spoločnosti intenzívna debata o postavení Slovenska v rámci česko-slovenskej federácie. Otázky del'by moci v štáte a reprezentácie navonok neobišli ani oblasť zahraničnej politiky. Naše mladé ministerstvo pôsobilo v delikátnej situácii. Kľúčové politické sily v Čechách i na Slovensku deklarovali, že im ide o posilnenie demokratických princípov vo federatívnom štáte, nie o jeho rozdelenie. Podobne i verejná mienka bola vo veľkej väčšine za zachovanie Česko-Slovenska. Čoraz viac sa však ozývali i kritické hlasy, ktoré upozorňovali, že „pragocentristi“ a „federalisti“ nezohľadňujú požiadavky menšieho Slovenska. Okrem toho sa v spoločenskom diskurze na Slovensku, ako aj medzi zahraničnými Slovákami, vynoril naratív emancipácie a vytvorenia samostatného štátu.

Pôsobili sme teda v rámci pravidiel daných federatívnym usporiadaním štátu a programom vlády SR, snažiac sa budovať profesionálny úrad a v maximálnej miere presadzovať slovenské záujmy v medzinárodnom kontexte. Balansovať však medzi neujasnenými domácimi tenziami a aspiráciami a danými medzinárodnými diplomatickými pravidlami nebolo jednoduché. Od tzv. pronárodných síl sme utŕžili nejednu ranu.

Zahraničnú politiku štátu realizovalo etablované Ministerstvo zahraničných vecí v Prahe, ktoré viedol bývalý disident a blízky spolupracovník prezidenta Václava Havla Jiří Dienstbier. Hoci šlo

---

22 Počas slovenského predsedníctva v Rade EÚ v roku 2016 vydalo MZVaEZ súborné dielo pod názvom *Suverénne európske Slovensko. Nad dielom a činnosťou Svetoslava Bombíka* (editori Štefan Šebesta a Viliam Roth), ktoré obsahuje i hodnotenia a spomienky súčasných diplomatov a expertov. Je to výpovedné dielo o dobe i človeku, ktorý spoluvytváral fundament nášho moderného zahraničnopolitického myslenia.

o otvoreného a priateľského človeka, i jemu a jeho kolegom sa často nefahko vysvetľovali požiadavky a návrhy mladého slovenského rezortu, respektíve vlády SR. Týkalo sa to napríklad vplyvu republikovných rezortov na formovanie zahraničnej politiky, zvýšenia počtu Slovákov v diplomacii, protokolárnych náležitostí pri prijímaní zahraničných hostí, resp. na našich zahraničných cestách, adekvátnej prezentácie pomerne neznámeho Slovenska. Bolo treba sústrediť sa aj na páľčivé témy, akými boli v tom čase konverzia zbrojnej výroby a problémy s dostavbou priehrady Gabčíkovo-Nagymaros.

Na úrovni českej vlády pôsobil ako náš náprotivok oveľa menší a menej vplyvný útvar – Výbor pre medzinárodné vzťahy, na čele ktorého stála Viktorie Hradská. Bol v tieni pražského MZV a na plnohodnotné ministerstvo sa už nestihol rozvinúť.

Príkladom odlišného chápania tvorby zahraničnej politiky v nových podmienkach bolo vydanie prvého čísla odborného časopisu *Medzinárodné otázky* na našom ministerstve. Venovali sme ho česko-slovenským vzťahom, teda vzťahom medzi dvoma štátotvornými národmi. Chceli sme tým vyjadriť naše presvedčenie o nutnosti tvorby zahraničnej politiky na základe dialógu medzi českými a slovenskými predstaviteľmi, ktorí by definovali svoje národné záujmy v spoločnom štáte. Návrh na takto rámcovanú diskusiu bol z pohľadu pražskej zahraničnopolitickej komunity doslova heretický. Po vydaní časopisu sme mali na Ústave medzinárodných vzťahov v Prahe debatu medzi mojím tímom a federálnymi, resp. českými odborníkmi a diplomatmi. Hoci k posunom vo vnímaní na českej strane veľmi neprispela, pre nás bola dôležitým momentom v posilnení sebavedomia.

Zahraníčné prijatia a cesty

Väčšina oficiálnych zahraničných návštev zavítala štandardne do hlavného mesta Prahy. V spolupráci s federálnym ministerstvom zahraničných vecí, ambasádami v Prahe a konzulátmi v Bratislave sme sa snažili dosiahnuť, aby ich cesta viedla i do Bratislavy. Naše ministerstvo pritom prevzalo zodpovednosť za organizačnú a obsahovú prípravu týchto návštev na Slovensku.

V priebehu roka počet návštev značne narástol. Medzi významnými hosťami boli napríklad nemecký prezident Richard von Weiszäcker, maďarský prezident Árpád Göncz, poľský prezident Lech Wałęsa, ruský prezident Boris Jeľcin, izraelský prezident Chaim Herzog, turecký prezident Turgut Özal, taliansky prezident Francesco Cossiga, princ Charles s princeznou Dianou, nemecký kancelár Helmut Kohl, rakúsky kancelár Franz Vranitzky, belgický premiér Wilfried Martens, španielsky premiér Felipe Gonzales či britský premiér John Major.

Okolité štáty postupne rešpektovali vznik nášho rezortu a prijímali ma na úrovni ministrov zahraničných vecí. V čase federácie to nebolo samozrejmosťou a vyžadovalo si to z našej strany istú dávku tvorivosti. Napokon som bol prijatý ministrami zahraničných vecí Poľska, Maďarska, Ukrajiny, Rumunska a Srbska a na rôznych medzinárodných podujatiach som stretol mnohé ďalšie osobnosti. Premiéra Čarnogurského, ktorý sa sústreďoval najmä na domácu agendu, som sprevádzal na jeho oficiálnych cestách do Belgicka a Rumunska.

Menším diplomatickým triumfom bola návšteva svetovej organizácie OSN v New Yorku. Vďaka spolupráci s česko-slovenským veľvyslancom pri OSN Eduardom Kukanom som bol prijatý generálnym tajomníkom OSN Boutrosom Boutrosom-Ghálím.

Moje najdôležitejšie cesty do zahraničia v rámci česko-slovenskej delegácie viedli do Washingtonu a Bruselu. Prezident Václav Havel ma na oficiálnej návšteve USA v októbri 1991 predstavil v Bielom dome prezidentovi Georgeovi Bushovi ako reprezentanta Slovenskej republiky. V decembri 1991 som sa zúčastnil na podpise Dohody o pridružení medzi Česko-Slovenskom a Európskymi spoločenstvami.

Ekonomické témy

Naše ministerstvo sa snažilo spolupracovať s inými rezortmi, hlavne vtedy, keď ich aktivity mali medzinárodný rozmer. Zvláštnu pozornosť sme venovali dvom oblastiam – konverzii zbrojnej výroby a sporom okolo dostavby priehrady Gabčíkovo-Nagymaros. Opakovane som zavítal do veľkých zbrojárskych fabriek na strednom Slovensku, ktoré sa dostávali po zrušení Varšavskej zmluvy do vážnych ťažkostí.

V gescii nášho ministerstva bolo aj vypracovanie koncepcie na zriadenie Slovenskej národnej agentúry pre zahraničné investície a rozvoj – SNAZIR.

Odvzdanie úradu

Po roku práce som musel ministerskú stoličku i svoj tím opustiť. Volebný výsledok opäť vyniesol do exekutívy Vladimíra Mečiara a jeho spolupracovníka Milana Kňažka, ktorí v roku 1991 založili Hnutie za demokratické Slovensko – HZDS. V júni 1992 som privítal na ministerstve staronového premiéra, ktorý prišiel osobne uviesť staronového ministra.

Hoci hrozilo, že na ministerstve dôjde k personálnemu zemetraseniu, minister Kňažko napokon ponechal osvedčených odborníkov vo funkciách, čo bolo pre ďalší vývoj rezortu i slovenskej zahraničnej politiky veľmi dôležité. On sám sa však čoskoro dostal do ostrých sporov s V. Mečiarom, čo ho napokon na jar 1993 stálo kreslo. Už vtedy bolo zrejmé, že byť ministrom zahraničia vo vláde vedenej politikom s autoritárskymi sklonmi bolo nezlučiteľné s deklarovanou demokratickou a prozápadnou orientáciou. Po M. Kňažkovi sa o tom presvedčili viacerí.

Vznik samostatnej Slovenskej republiky a nástup k prezidentovi Kováčovi

Po výraznom víťazstve V. Mečiara na Slovensku a Václava Klauza v Českej republike vo voľbách v júni 1992 bolo evidentné, že títo dominantní politici akcelerujú štátoprávne diskusie a privedú federáciu k rozdeleniu. Stalo sa to napokon po dohode politických strán zastúpených vo federálnom parlamente, ktorému predsedal člen HZDS Michal Kováč. Sedemdesiatpäťročný spoločný štát Čechov a Slovákov sa 1. januára 1993 pokojnou cestou rozdelil. Civilizovane a racionálne sa rozdelila i zahraničná služba a diplomatické zastúpenia. Ministerstvo medzinárodných vzťahov SR sa premenovalo na Ministerstvo zahraničných vecí SR. Začalo sa výrazne rozrastať a budovať vlastnú sieť zastupiteľských úradov.

Nový štát sa rýchlo začleňoval do medzinárodných inštitúcií a za chodu dobudovával svoje inštitúcie. Prvú hlavu si zvolil v parlamente v marci, pričom nebolo jasné, kde bude prezident sídliť (terajšiemu sídlu predchádzali dočasné priestory na Bratislavskom hrade a v Primaciálnom paláci). Václav Havel, ktorý sa stal prezidentom Českej republiky, mal k dispozícii plne funkčnú infraštruktúru Pražského hradu a zabehnuté vzťahy s rezortom zahraničia, sídliacom v neďalekom Černínskom paláci.

Slovenský prezidentský „startup“ sa pre mňa stal podobnou výzvou ako Ministerstvo medzinárodných vzťahov SR, z ktorého som pred necelým rokom odišiel. Nedávno vymenovaný prezident Michal Kováč ma prekvapujúco pozval do svojho tímu, aby som v prezidentskej kancelárii vybudoval a viedol odbor zahraničnej politiky.

Základné parametre výkonu prezidenta v oblasti zahraničnej politiky sme nastavovali v úzkej súčinnosti s ministerstvom zahraničných vecí.

Prvé roky samostatnej štátnosti sa pre slovenskú diplomaciu stali zaťažkávacou skúškou najmä v dôsledku ostrých vnútropolitických sporov živených premiérom Mečiarom. Tie postupne dostali mladý štát do medzinárodnej izolácie a prerušili slubne rozbehnuté úsilie Slovenska začleniť sa do západných integračných štruktúr.

Ministerstvo zahraničných vecí v skúškach obstálo. V časoch vysokej rotácie na poste ministra zahraničných vecí v rokoch 1993–1998 (Milan Kňažko, Jozef Moravčík, Eduard Kukan, Juraj Schenk, Pavol Hamžík a Zdenka Kramplová) a bizarnej poľovačky na prezidenta republiky zo strany vlády Vladimíra Mečiara a najsilnejšej vládnej strany HZDS sa slovenskí diplomati, až na ojedinelé výnimky, správali profesionálne a eticky. Po ukončení mečiarizmu v roku 1998 sa výraznou mierou zaslúžili o dobehnutie zameškaného a včlenenie Slovenska do rodiny vyspelých demokracií.

S rezortom diplomacie som doposiaľ neprerušil kontakty a s jeho pracovníkmi som realizoval za štvrtstoročie mnohé projekty. Teší ma a považujem to za výnimočné, že za pomerne krátke obdobie modernej slovenskej štátnosti obsadili slovenské osobnosti vyšší počet významných medzinárodných postov ako oveľa väčšie krajiny s dlhodobou zahraničnopolitickou tradíciou.

Ako príklad osobností v medzinárodných organizáciách môžu slúžiť (abecedne):

Medzinárodné a medzivládne organizácie

Olga Algayerová je súčasná výkonná tajomníčka Európskej hospodárskej komisie OSN v Ženeve (od júna 2017). Do funkcie ju vymenoval generálny tajomník OSN António Guterres.

Peter Burian ako stály predstaviteľ Slovenskej republiky pri OSN v New Yorku zastával vo februári 2007 post predsedu Bezpečnostnej rady OSN (SR bola v rokoch 2006–2007 nestálym členom BR OSN). V súčasnosti (od apríla 2015) pôsobí v Bruseli ako osobitný predstaviteľ EÚ pre Strednú Áziu.

Ján Figel' sa v máji 2016 stal prvým osobitným vyslancom EÚ pre náboženské slobody vo svete.

Vazil Hudák pôsobí od októbra 2016 vo funkcii viceprezidenta Európskej investičnej banky so sídlom v Luxemburgu.

Miroslav Jenča stál v rokoch 2004 až 2007 na čele Regionálneho strediska OBSE v uzbeckom Taškente. V roku 2008 ho generálny tajomník OSN Pan Ki-mun vymenoval za svojho námestníka na pozícii riaditeľa novovzniknutého Regionálneho strediska OSN pre preventívnu diplomaciu v strednej Ázii so sídlom v turkménskom Ašchabáde. V roku 2015 bol vymenovaný za námestníka generálneho tajomníka OSN pre politické záležitosti v New Yorku.

Ján Kubiš bol v Organizácii pre bezpečnosť a spoluprácu v Európe najprv riaditeľom Centra OBSE pre prevenciu konfliktov (1994–1998) a potom i generálnym tajomníkom OBSE (1999 – 2005). Generálni tajomníci OSN opakovane poverili J. Kubiša funkciou osobitného predstaviteľa v náročných teritóriách, akými sú Tadžikistan (1998–1999), Afganistan (2012–2014) a Irak (2015–podnes). Bol tiež osobitným predstaviteľom Európskej únie pre Strednú Áziu (2005–2006) a výkonným tajomníkom Európskej hospodárskej komisie OSN (2008–2010).

Eduard Kukan – generálny tajomník OSN Kofi Annan ho ako vtedajšieho ministra zahraničných vecí SR vymenoval v zložitom období od mája 1999 do júna 2001 za svojho osobitného vyslanca pre Balkán. Od roku 2009 je poslancom Európskeho parlamentu a pôsobí ako vedúci Delegácie EP v Stabilizačnom a asociačnom parlamente výbore EÚ – Srbsko.

Miroslav Lajčák v spolupráci s veľvyslancom **Františkom Lipkom** z poverenia EÚ vyrokoval a dohliadal v roku 2006 na náročné referendum o nezávislosti Čiernej Hory. Bol vysokým predstaviteľom medzinárodného spoločenstva a osobitným predstaviteľom EÚ v Bosne a Hercegovine (2007–2009). Pracoval ako výkonný riaditeľ pre Európu a strednú Áziu v novovytvorenej Európskej službe pre vonkajšiu činnosť (EEAS) v Bruseli (2010–2012). V roku 2016 bol oficiálnym kandidátom SR na post generálneho tajomníka OSN a v máji 2017 bol akklamáciou zvolený za predsedu 72. Valného zhromaždenia OSN na obdobie september 2017 – september 2018.

Katarína Mathernová pôsobí v Európskej komisii ako zástupkyňa generálneho riaditeľa pre susedské vzťahy a rozširovanie.

Juraj Mesík pôsobil v rokoch 2003–2008 ako špecialista na komunitné nadácie vo Svetovej banke vo Washingtone.

Peter Michalko je od augusta 2017 vedúcim (veľvyslancom) Delegácie EÚ v Moldavsku.

Ivan Mikloš v rokoch 2014–2016 radil ukrajinskej ministerke financií a ministrovi ekonomického rozvoja a obchodu. V roku 2016 sa stal hlavným ekonomickým poradcom premiéra Volodymyra Hrojsmana. Zároveň je šéfom Skupiny strategických poradcov na podporu ukrajinských reforiem (SAGSUR), ktorá funguje vďaka podpore Európskej únie a Európskej banky pre obnovu a rozvoj.

Marcel Peško v roku 2015 sa stal riaditeľom Centra OBSE pre prevenciu konfliktov so sídlom vo Viedni.

Brigita Schmögnerová bola výkonnou tajomníčkou Európskej hospodárskej komisie OSN v Ženeve (2002–2005). Do funkcie ju vymenoval generálny tajomník OSN Kofi Annan.

Ivan Surkoš je od februára 2017 vedúcim (veľvyslancom) Delegácie EÚ v Egypte.

Maroš Šefčovič je podpredsedom Európskej komisie zodpovedným za energetickú úniu.

Drahošlav Štefánek je od januára 2017 vedúcim Úradu Rady Európy v Bosne a Hercegovine.

Vladimír Šucha pôsobí v Európskej komisii ako generálny riaditeľ Centra pre výskum.

Peter Tomka bol v roku 2002 Bezpečnostnou radou OSN a Valným zhromaždením OSN zvolený za sudcu Medzinárodného súdneho dvora na deväťročné funkčné obdobie (2003–2012) a znovuzvolený na ďalšie obdobie. V rokoch 2012–2015 bol predsedom súdu.

Medzinárodné mimovládne organizácie

Pavol Demeš bol v rokoch 2000–2010 riaditeľom pre strednú a východnú Európu americkej mimovládnej organizácie German Marshall Fund of the United States, so sídlom v Bratislave. V súčasnosti je jej externým analytikom a od roku 2012 pôsobí v sedemčlennom výkonnom výbore nadácie European Endowment for Democracy, ktorú zriadila v Bruseli Európska únia.

Mikuláš Dzurinda zastáva od decembra 2013 funkciu prezidenta Centra pre európske štúdiá (Wilfried Martens Centre for European Studies), think tanku Európskej ľudovej strany so sídlom v Bruseli.

Balázs Jarábik je v súčasnosti externým analytikom americkej nadácie Carnegie Endowment for International Peace a špecializuje sa na oblasť strednej a východnej Európy. Predtým riadil programy medzinárodnej rozvojovej organizácie Pact v Kyjeve a následne vo Vilniuse.

Miriam Lexmann pôsobí ako riaditeľka Európskej kancelárie Medzinárodného republikánskeho inštitútu (IRI) so sídlom v Bruseli.

Milan Nič sa stal v roku 2017 analytikom Nemeckej spoločnosti pre zahraničnú politiku (DGAP) so sídlom v Berlíne. Zameriava sa na strednú a východnú Európu.

Tomáš Valášek v roku 2017 sa stal riaditeľom prestížneho think tanku Carnegie Europe v Bruseli.

Z periferie do jadra európskeho pohybu

Keď už bolo zrejmé, že štátoprávne debaty môžu viesť k rozdeleniu Česko-Slovenska, viacerí zahraniční odborníci i politici vyslovovali obavy, že samostatné Slovensko nemá dostatočný potenciál, aby fungovalo ako úspešný štát, ašpirujúci na členstvo v Európskom spoločenstve. Zaznievali dokonca hlasy, ktoré varovali pred nárastom nacionalizmu a možnou destabilizáciou v stredo európskom priestore.

Napriek prvopočiatočným vnútropolitickým problémom po rozdelení ČSFR ďalší vývoj ukázal nielen životaschopnosť nového štátu, ale aj jeho vysokú motiváciu a snahu vstúpiť do európskych a transatlantických štruktúr. Práve táto proeurópska orientácia Slovenska efektívne navigovala dôležité spoločensko-politické procesy a pomáhala prekonávať viaceré demokratické deficity na začiatku jeho štátnosti i v neskoršom období.

Dohodu o pridružení medzi Česko-Slovenskom a Európskymi spoločenstvami z decembra 1991 obe republiky po rozdelení hladko a rýchlo renegociovali a podpísali. Národná rada SR ratifikovala Asociačnú zmluvu 15. decembra 1993 a do platnosti vstúpila 1. februára 1995 po tom, čo ju ratifikovali parlamenty všetkých členských krajín. Prihlášku do EÚ podal za Slovensko vtedajší premiér Vladimír Mečiar na summite EÚ v Cannes 27. júna 1995. Predpokladalo sa, že do EÚ vstúpime okolo roku 2000.

Slubne rozbehnutý integračný proces bohužiaľ narušil vnútropolitický vývoj a svojrázny neoautoritársky systém, ktorý dostal príznačné meno mečiarizmus. Politik, ktorý podal žiadosť o vstup Slovenska do EÚ, sa paradoxne stal hlavnou brzdou nášho integračného snaženia. Neboli to ekonomické alebo sociálne parametre, ale nedostatky vo fungovaní demokracie a nechota prijímať kritiku od európskych predstaviteľov, ktoré spôsobili, že Slovensko bolo koncom roka 1997 z integračného procesu vyradené. Slovensko tak vypadlo z prvej vlny rozširovania, kým ostatné vyšehradské krajiny – Česká republika, Poľsko a Maďarsko – v intenzívnych rokovaniach pokračovali. V roku 1999 táto trojica vstúpila do NATO. Táto nepriaznivá situácia s vážnymi zahraničnopolitickými dôsledkami spôsobila na Slovensku nebyvalú občiansku mobilizáciu a demokratické politické sily po jesenných parlamentných voľbách v roku 1998 nahradili vládu Vladimíra Mečiara.

Pre novú koalíčnú vládu Mikuláša Dzurindu sa stala jednoznačnou prioritou integrácia do euroatlantických štruktúr a cieľom vlády bolo dobehnúť pelotón najprogresívnejších aspirantov na členstvo v EÚ. Európske inštitúcie zareagovali na nové ambície Slovenska veľmi promptne a otvorene. Európsky parlament prijal už v decembri 1998 rezolúciu ku kandidatúre SR na vstup do EÚ, v ktorej odporučil Európskej komisii vypracovať novú správu o Slovensku. O rok na to na summite v Helsinkách bolo Slovensko prizvané na rokovanie o vstupe. Slovensko napokon vďaka enormnému reformnému úsiliu dobehlo zameškané a najvyšší predstavitelia SR prezident Rudolf Schuster, premiér Mikuláš Dzurinda, minister zahraničných vecí Eduard Kukan a hlavný vyjednávač pre vstup SR do EÚ Ján Figel podpísali Zmluvu o pristúpení na summite v Aténach 16. apríla 2003.

Vzápätí na to sa v dňoch 16. a 17. mája 2003 konalo na Slovensku referendum o vstupe do EÚ. Zúčastnila sa na ňom nadpolovičná väčšina oprávnených voličov (52,15%) a za vstup sa vyslovilo 92,46% zúčastnených.

Prvého mája 2004 Slovenská republika spolu s ďalšími deviatimi krajinami slávnostne vstúpila do Európskej únie. Mesiac predtým, 2. apríla 2004 vstúpilo Slovensko do Severoatlantickej aliancie, čím sa tento rok stal rokom zakotvenia krajiny v euroatlantickom priestore. Vládni predstavitelia sa v týchto integračných procesoch opierali o široký konsenzus politických elít a akcieschopnú občiansku spoločnosť.

Proces ďalšieho prehlbovania európskej integrácie pokračoval i po zmenách vládnej moci, keď sa do čela exekutívy dostáva Robert Fico. V roku 2007 občania s potešením prijali vstup SR do schengenského priestoru, ktorý umožnil voľný pohyb ľudí cez hraničné priechody. Kontroly zostali len na hraniciach s Ukrajinou.

Aj dlhodobejšie prípravy na zavedenie spoločnej meny eura, ktoré vyústili v roku 2009 do prijatia SR do eurozóny, prebehli hladko. Slovensko sa tak stalo v poradí šestnástym a po Slovinsku druhým postsocialistickým štátom, ktorý euro prijal. Ako sa dnes ukazuje, tento krok mal ďalekosiahle dôsledky pre vývoj a postavenie Slovenska v EÚ.

Ak bol vstup Slovenska do EÚ, schengenského priestoru a eurozóny spájaný s pozitívami, nasledujúce roky už priniesli i viaceré problémových momentov, ktoré súviseli najmä s prepuknutím finančnej krízy v roku 2008 a európskej migračnej krízy, ktorá zasiahla náš kontinent v roku 2015. V ostatných rokoch sa začal dlhodobý proeurópsky konsenzus v slovenskom parlamente rozpadáť a časti verejnosti sa zmocnili euroskeptické nálady.

Obeťou finančnej krízy sa stala koalíčná vláda Ivety Radičovej, ktorá padla po vyše roku na európskej téme – tzv. eurovale (EFSF). Dňa 11. októbra 2011 Národná rada SR hlasovala o vládnom návrhu

na vyslovenie súhlasu s Dodatkom k Rámcovej zmluve uzatvorenej medzi 17 štátmi eurozóny a Európskym finančným stabilizačným nástrojom (eurovalom). Vzhľadom na odmietavý postoj jednej z koalíčných strán (strany Sloboda a solidarita na čele s Richardom Sulíkom) premiérka spojila hlasovanie o tomto návrhu s hlasovaním o dôvere vláde. Vláda napokon nezískala nadpolovičnú väčšinu a v apríli 2012 ukončila svoje pôsobenie. Z predčasných volieb vzišla druhá vláda Roberta Fica.

Európska únia postupne akútnu finančnú krízu prekonala a Slovensko sa stalo solidárnym členom eurozóny. Oveľa dramatickejšie nás však zasiahla utečenecká kríza, ktorá spôsobila v celej EÚ i jednotlivých členských krajinách vážne otrasy a vytvorila deliace čiary v politickom i širšom občianskom prostredí. Vynorili sa radikálne a populistické zoskupenia. Okrem bezpečnostnej, sociálnej a ekonomickej dimenzie problematika masívnej migrácie do Európy otvorila aj diskusiu o hodnotovo-náboženských otázkach, ktoré rezonujú dodnes.

Migračná téma, často spojená s kritikou EÚ, výrazne zasiahla aj do predvolebného zápolenia a ovplyvnila výsledky parlamentných volieb v marci 2016. Aj najsilnejšia politická strana Smer-SD si ju zvolila za centrálnu, hoci Slovensku bezprostredná migračná vlna nehrozila. Strach z utečencov a islamu sa stal významným faktorom vo verejnom živote na Slovensku. Celkový diskurz o EÚ sa v terajšom parlamente stáva nejednoznačný, k čomu prispievajú i otvorene protieurópske hlasy.

EÚ napokon prijala viacero účinných opatrení na zmiernenie utečeneckej krízy, ktoré do istej miery upokojili situáciu a zamedzili hroziacemu nástupu populistov vo viacerých krajinách. Únia sa psychologicky pomerne dobre vyrovnala aj so šokmi, ktoré vyvolal Brexit a voľba Donalda Trumpa za prezidenta USA. Razantnejšie sa postavila i k hybridným hrozbám z Ruska, ktoré sa ju snaží podkopávať.

Slovensko sa spolu s ostatnými členmi vyšehradskej skupiny spočiatku tvrdo vymedzilo voči návrhom postupov európskych inštitúcií pri riešení utečeneckej krízy, najmä voči prerozdeľovacím kvótam. Imidž stredoeurópskeho kvarteta v EÚ, a najmä v kľúčovej krajine Nemecku, sa v dôsledku týchto postojov zhoršil. Prispela k tomu aj čoraz otvorenejšia protieurópska rétorika neoautoritárskeho Orbánovho Maďarska a Kaczynského Poľska, ktoré sa s EÚ dostávajú do otvorene konfliktných situácií. Slovensko v roku 2015 podalo žalobu na Európsky súd proti rozhodnutiu Európskej rady o prerozdeľovaní utečencov z Talianska a Grécka.

Slovensko sa v meniacej situácii Európskej únie neočakávane ocitlo vo zvláštnej dileme – buď sa pridá k „hrdému a svojráznemu“ vyšehradskému mainstreamu, alebo sa bude snažiť o príslušnosť k hlbšie sa integrujúcemu spoločenstvu štátov pod nemecko-francúzske taktovkou. Debata o jadre EÚ a mieste Slovenska v ňom sa stáva 25 rokov po vzniku samostatného štátu jednou z najhorúcejších zahraničnopolitických tém s významným presahom do domáceho diskurzu.

Slovensko sa odpútava od domácich a vyšehradských eurokritických tendencií a posúva do progresívnejšej a dynamickej časti EÚ. K pocitu spolupatričnosti s EÚ našej krajine nesporne pomohlo i úspešné predsedníctvo v Rade EÚ v druhej polovici roku 2016. Hoci dnes presne nevieme, aké kontúry jadro EÚ bude mať, slovenské vládne elity, ako aj a kľúčová časť zahraničnopolitickej komunity preferujú účasť Slovenska v ňom. To je pozitívna správa.

Vzťahy so Spojenými štátmi

V dejinách Čechov a Slovákov zohrali Spojené štáty výnimočnú úlohu. Na území USA sa zrodila prvá Československá republika, ktorej storočnicu si Slovenská i Česká republika pripomenú v roku 2018. Táto zámožná veľmoc zásadne prispela aj k pádu komunizmu v Európe, k šíreniu hodnôt slobody a demokracie a k zjednocovaniu Európy.

Slovensko-americkým vzťahom po roku 1989 som venoval dve samostatné publikácie. Kniha *Priateľ, partner, spojenec* (v januári 2018 vydala Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku jej rozšírenú verziu) zachytáva gradáciu bilaterálnych vzťahov v politicko-diplomatickej oblasti. Na pozadí vnútropolitického vývoja a zmeneného medzinárodného kontextu sú v nej uvedené kľúčové

bilaterálne návštevy vysokých politických predstaviteľov a portréty slovenských a amerických diplomatov za prvé dve ponovembrové dekády.

Kniha *Kolektívny portrét* (vyšla v roku 2013 a je voľne prístupná ako E-kniha, pozri: www.martinus.sk) sa venuje rozvoju občianskej spoločnosti a podielu amerických dobrovoľníckych a filantropických organizácií a vládnych programov na rozvoji tretieho sektora na Slovensku. Podpora USA a spolupráca v tejto oblasti prispeli zásadným spôsobom k demokratickým reformám a integrácii Slovenska do európskych a transatlantických štruktúr.

Mimovládne organizácie a medzinárodné vzťahy

V krajinách strednej a východnej Európy nepoznáme štát, kde by mimovládne organizácie zohrali pri formovaní a rozvoji medzinárodných vzťahov a zahraničnej politiky takú významnú úlohu ako na Slovensku. Ide o pestrú škálu aktivít mnohých občianskych združení, charitatívnych organizácií, nadácií a neziskových organizácií.

MVO napomohli novému štátu pri nadväzovaní medzinárodných kontaktov, pri jeho prezentovaní vo svete, plnení predstupových kritérií do Európskej únie a Severoatlantickej aliancie, naštartovaní systému slovenskej rozvojovej pomoci a pri trvalej kultivácii zahraničnopolitického myslenia občanov. Viaceré projekty a podujatia slovenských MVO prerástli rámec Slovenska a získali medzinárodné uznanie.

Ministerstvo zahraničných vecí má spomedzi slovenských rezortov dlhodobo najotvorenejšiu systematickú spoluprácu s mimovládnymi subjektmi. K najviditeľnejším formám patrí využívanie expertno-analytického a organizačno-komunikačného potenciálu viacerých think tankov a spolupráca s rôznymi typmi MVO v prioritných krajinách slovenskej rozvojovej pomoci v Afrike, Ázii, na Balkáne a postsovietskom priestore.

Z komunity slovenských think tankov s primárnou orientáciou na zahraničnú politiku mali u nás za ostatné štvrtstoročie najväčší vplyv dve: Slovenská spoločnosť pre zahraničnú politiku (SFPA), ktorú založili v roku 1993 bývalí diplomati a odborníci pod vedením Magdalény Vášáryovej a GLOBSEC, ktorý inicioval v roku 2005 so svojimi študentskými kolegami Róbert Vass.

SFPA zrealizovala stovky projektov, ktoré priblížili za takmer 25 rokov zahraničnopolitické témy slovenskej verejnosti, obohatili expertný potenciál predstaviteľov verejnej sféry a nadviazali sieť spolupráce so zahraničnými partnermi. Analytici SFPA pod vedením Alexandra Dulebu patria dlhodobo medzi žiadaných komentátorov medzinárodných tém a pravidelne vystupujú v médiách. V spolupráci s rezortom zahraničia pripravujú analytické materiály a organizujú tradičnú výročnú Hodnotiacu konferenciu za účasti najvyšších ústavných predstaviteľov, diplomatov a expertov. Už viac ako dekádu je medzinárodnou vlajkovou loďou medzi podujatiami SFPA výročná Stredoeurópska energetická konferencia, ktorá v ostatných rokoch získala za spoluorganizátora aj Európsku úniu (SET-Plan).

Príbeh študentského konferenčného startupu, ktorý sa rýchlo vypracoval na impresívneho medzinárodného hráča, som opísal v samostatnej publikácii *Fenomén GLOBSEC*, ktorá vyšla v roku 2015, pri príležitosti 10. výročia tejto mimovládnej organizácie. GLOBSEC je dnes nielen názov jednej z najväčších medzinárodných bezpečnostných konferencií, ale aj meno organizácie, ktorá rozvinula analytickú činnosť v rámci GLOBSEC Policy Institute (v súčasnosti ho riadi bývalý poľský diplomat Jakub Wiszniewski).

Tandem lídrov GLOBSECu – Róbert Vass a diplomat Rastislav Káčer – postupne pridal k bezpečnostnej konferencii i ďalšie dve menšie výročné podujatia – Tatra Summit a Château Béla Central European Strategic Forum.

Slovenská republika si začala vytvárať organizačné zázemie a systém pre rozvojovú pomoc po vstupe do Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj – OECD (v decembri 2000) a do Európskej únie (v máji 2004). Mechanizmus rozvojovej spolupráce, ktorý dnes poznáme pod logom SlovakAid, vznikol v roku 2003 a opieral sa o asistenciu Kanadskej rozvojovej agentúry (CIDA), o Rozvojový program OSN (UNDP) a úzku spoluprácu so slovenskými MVO.

Ministerstvo zahraničných vecí, ktoré sa stalo koordinátorom týchto aktivít, si v roku 2007 zriadilo samostatnú rozpočtovú organizáciu – Slovenskú agentúru pre medzinárodnú rozvojovú spoluprácu (SAMRS). Tematické a regionálne priority slovenskej rozvojovej pomoci sa stanovili vo veľkej miere vďaka spolupráci s mimovládnyimi organizáciami. Výhodou bolo, že MVO už mali z predchádzajúcich rokov praktické skúsenosti zo sociálnej, charitatívnej a humanitárnej práce najmä v subsaharskej Afrike (napríklad v Keni a Južnom Sudáne), alebo realizovali viaceré projekty v oblasti podpory demokracie a rozvoja občianskej spoločnosti na Balkáne a v krajinách Východného partnerstva. Vďaka týmto aktivitám vstúpili slovenské MVO do širokého medzinárodného povedomia.

MVO aktívne v rozvojovej oblasti si asi po päťročnej fáze neformálnej spolupráce vytvorili v roku 2003 záujmové združenie právnických osôb – Platformu mimovládnych rozvojových organizácií, ktorá združila 31 organizácií. Platforma sa od začiatku stala oficiálnym partnerom MZV a zároveň jedným zo zakladajúcich členov Konfederácie európskych mimovládnych rozvojových a humanitárnych organizácií (CONCORD).

Po desiatich rokoch intenzívneho verejno-súkromného partnerstva sa v roku 2013 Slovenská republika stala členom Výboru pre rozvojovú pomoc Organizácie pre hospodársku spoluprácu a rozvoj (DAC OECD).

Výzvy pre budúcnosť

Slovenská republika prešla za štvrtstoročie neľahkú, ale pôsobivú cestu. Z krajiny, ktorá musela budovať hardware i software nového štátu, sa po sérii zložitých momentov stal rešpektovaný člen rozvinutých západných štruktúr. Jej ďalší osud bude vo veľkej miere spätý s vývojom Európskej únie a Severoatlantickej aliancie a so vzťahmi týchto zoskupení s inými geopolitickými aktérmi. Znamením doby je, že krízové a ťažko predvídateľné udalosti zasahujú nielen nové členské štáty, ale aj tradičné demokracie vrátane Veľkej Británie a Spojených štátov amerických.

Je evidentné, že transatlantické spoločenstvo sa bude musieť prispôbiť na nové podmienky, čo si vyžiada zmeny vnútorných pravidiel fungovania a zároveň adaptáciu na medzinárodné turbulencie a nové hrozby.

Slovensko dnes má možnosť sedieť za stolom s kľúčovými aktérmi Západu a spolurozhodovať o svojom i medzinárodnom vývoji. Táto skutočnosť vytvára pre našu krajinu priaznivé podmienky, no ako ukazuje vývoj v susedných krajinách V4, situácia sa môže zmeniť. Či sa v privilegovanej spoločnosti Slovensko udrží bude závisieť nielen od medzinárodného kontextu, ale aj od schopnosti domácich elít dosahovať konsenzus v kľúčových prioritách štátu a od ich kapacity riešiť spoločensko-politické a ekonomické problémy.

Ani Slovensko neobišla v ostatných rokoch politická a spoločenská polarizácia; aj u nás sa vynorili populistické a radikálne sily odmietajúce hodnoty, na ktorých stojí Európska únia. Občania SR sú navyše vystavovaní tlakom konšpiračných sietí a hybridným hrozbám, ktoré sa snažia rozleptávať hodnotový svet a jednotu západných zoskupení. Spôsobuje to nárast nedôvery k politike a správe vecí verejných. Pre nadchádzajúce roky sa preto stáva veľkou výzvou budovanie vnútornej kohézie a dôvery v štát a jeho budúcnosť.

Ideje a praxe české zahraniční politiky

IRENA KALHOUSOVÁ

České zahraniční politice chybí velká témata, ideje a osobnosti, které by byly schopny oslovit jak domácí publikum, tak mezinárodní společenství. Tak bych asi v jedné větě zhodnotila českou zahraniční politiku v létě roku 2017. Dalším problémem je, že Česká republika nemluví směrem k zahraničí jedním hlasem. Prezident Miloš Zeman je jakýmsi suverénem, jehož zahraničněpolitické kroky není lehké analyzovat hlavně proto, že není jasné, jsou-li výsledkem jakési promyšlené strategie jinak poněkud vrtošivého muže, stojí-li za nimi zájmy neznámých vlád či podnikatelských subjektů či jestli prostě není lepší vzhledem k jeho zdravotnímu stavu rezignovat na pokus porozumět jeho záměrům. Premiér Bohuslav Sobotka se tak ocitl v roli muže, který musel často uvádět na pravou míru prohlášení prezidenta, snažil se působit jako hlas rozumu v jinak často hodně vyostřené debatě, ale sám také nepřišel s jasnou vizí, jakou roli má Česká republika zastávat v Evropě i globálně. V neposlední řadě pak Ministerstvo zahraničních věcí vedené ministrem Lubomírem Zaorálkem působilo jako instituce, která sice udržuje českou diplomacii v chodu, ale sama přeshlapuje nad tím, je-li jejím smyslem formulování jasně zahraniční politiky, konzulární služba či především dnes velmi moderní ekonomická diplomacie.

Velkým problémem české politiky je, že se o zahraničních tématech nevede konzistentní věcná debata. Zřejmě to není zase tak překvapivé s ohledem na to, že až do našeho vstupu do EU v roce 2004 byl národní zájem jasně vytyčen – je třeba se co nejrychleji integrovat do západních bezpečnostních, ekonomických a politických struktur, a tím stvrdit náš „návrat na Západ“. S tím se ztotožňovali jak naši nejvyšší političtí představitelé, tak hlavní politické strany. O zahraniční politice tak vlastně nebylo třeba ani příliš diskutovat. Od momentu, kdy bylo těchto cílů dosaženo, jako by ale zmizela velká zahraničněpolitická témata. Výjimkou byla debata o umístění amerického radaru na našem území. Během ní se ukázalo, že česká politická reprezentace zdaleka není jednotná v poměrně klíčových zahraničních otázkách, jako jsou role EU při zajištění společné obrany v Evropě, intenzita transatlantické spolupráce či ochota České republiky přispět do společné obrany v rámci NATO. Tato nejednota existovala vždy, jen byla po dlouhou dobu překryta úsilím o co nejrychlejší transformaci a integraci do NATO a EU. O to více potom mnohé zaskočilo, že debata o radaru, která rozdělila politickou reprezentaci i odbornou a laickou veřejnost, se vedla často v silně emocionálním duchu.

Ovšem fakt, že v české politice zahraniční témata hrají druhé housle, neznamená, že by se okolo nás nic zajímavého nedělo. Právě naopak. Je stále jasnější, že Česká republika bude muset brzy zaujmout stanovisko k mnoha zásadním otázkám. Mezi ty nejnaléhavější patří naše pozice vůči měnící se Evropské unii. Chceme být v jejím středu, či budeme raději pozorovat země, které se rozhodnou pro hlubší integraci, méně či více zpovzdálí? Chceme patřit k zemím, které si i v pozici země na periférii stále chtějí ponechat dveře do jádra EU otevřené, anebo si je přibouchneme tím, že se budeme jako Polsko a Maďarsko otevřeně stavět proti hodnotám, na kterých EU stojí? Jakou zaujmeme pozici k tématu kolektivní obrany pod hlavičkou NATO? Jsme připraveni nést plně svůj podíl odpovědnosti, či nikoliv? Všem těmto otázkám předchází možná ještě jedna, mnohem základnější. Panuje v České republice stále ještě shoda na tom, že chceme být součástí západních bezpečnostních a politicko-ekonomických institucí, do kterých jsme po sametové revoluci vkládali tolik naděje, anebo chceme hledat nějakou jinou variantu, a pokud ano, tak tedy jakou?

V následujících řádcích se pokusím odpovědět na otázku, proč je pro Českou republiku poměrně obtížné zaujmout jasné stanovisko k výše uvedeným otázkám. Zaměřím se přitom na ideje, o které se česká zahraniční politika opírá.

Idealismus a realismus v české zahraniční politice první republiky

V české zahraniční politice se od doby první republiky odráží myšlenky, které mají velmi realistický charakter, a zároveň jsou ve své podstatě velmi idealistické. Idealismus je nejvýrazněji reprezentovaný Tomášem Garriguem Masarykem. Pro směřování české zahraniční politiky je zásadní Masarykovo názorové východisko, kterým obhajuje samostatnou existenci českého národa a především českého státu. Jak zmiňuje Ernest Gellner²³, podle Masaryka je obojí výsledkem „morálního historického plánu“. Ten spočívá v tom, že stát by měl vzniknout ne na základě oportunistického a vrtošivého rozhodnutí, ale na základě morálních předpokladů a ve shodě s historickým vývojem (Gellner, 1990, p. 117). Vznik samostatného československého státu je vítězstvím nacionalismu, který se opírá o ideály demokracie, rozumu a individualismu. Dále, československý stát mohl vzniknout pouze v době, kdy teokracii a absolutismus nahradila demokracie. Tento historický proces vedoucí k demokratizaci, přítomný globálně, má podle Masaryka hluboce morální základ (Gellner, 1990, p. 115–116, p. 118). Podle Masaryka má tak vznik státu základy ve filozofickém opodstatnění.

Tento historický plán, který tvoří podstatu Masarykovy filozofie, má velmi praktické dopady a tvoří základ jeho politické strategie. Aby český národ prokázal, že patří mezi národy samostatné, a český stát svoji samostatnost (morálně) obhájil, musí být základními pilíři české státnosti podpora demokracie, humanismu a svobody. Z toho tedy jasně vyplývá, že Masaryk hledal uznání samostatnosti státu u západních, demokratických zemí, které považoval za hlavní arbitry (a později i garanty) české samostatnosti. Masaryk tak propojil (vysvětlující a obhajující) mýtus o existenci českého státu s národní (i zahraniční) politikou.

Masarykův idealismus a vnímání historie jako procesu, který směřuje k demokracii, vedly k velmi realistickým krokům. Zakladatelé československého státu si byli dobře vědomi toho, že v nestabilním mezinárodním prostředí je potřeba zajistit bezpečnost státu pomocí spojenečství a mezinárodních garancí. Tvůrci české zahraniční politiky, kromě Masaryka tedy především ministr zahraničí Edvard Beneš, vkládali velkou důvěru jednak do kolektivní bezpečnosti, kterou měla zajistit Liga národů (předchůdce Organizace spojených národů), a jednak do západních velmocí, především Francie, Británie a USA. Ovšem tento realistický pohled vycházející z masarykovských ideálů brzy narazil na politickou realitu. Liga národů, bez účasti USA a institucionálně velmi chatrná, nebyla schopná garantovat Versailleské dohody. Velká Británie neměla na spojenečství se zeměmi středními Evropy zájem, protože se jednalo o region, který byl dlouhodobě mimo její zahraničněpolitický orbit. Ve Spojených státech to již nebyl Wilson se svými ideály, kdo by určoval směřování zahraniční politiky, ale zastánci izolacionismu.

Ohledně regionu střední Evropy se Masarykovy představy také nepodařilo naplnit. Předně, Masaryk si ve svém pohledu na tento region prošel zajímavým vývojem. Po dlouhá léta své politické kariéry hájil existenci Rakouska-Uherska jako garanta toho, že region střední Evropy bude chráněn před vlivy Pruska a Ruska. Přejal tak víceméně Palackého pohled na českou historii, ve které se podle tohoto zakladatele české historiografie odráží nekončící geopolitický souboj o životní prostor mezi Germány a Slovany (Drulák, 2006, p. 423). Tím, jak koncept střední Evropy čili Mitteleuropa získával stále „němečtější“ charakter a samotná rakouská monarchie se stávala součástí pangermánské vize, Masaryk svůj postoj k monarchii přehodnotil (Cabada – Waisová, 2011, p. 18). Střední Evropu si představoval jako spojenečství malých národů od Finska po Řecko, které nejsou pod vlivem ani Německa, ani Ruska. Ovšem tato vize se nemohla naplnit i kvůli tomu, že mezi těmito národy byly zcela nepřekonatelné rozdíly, které spojenečství vylučovaly. Vždyť hned vztahy Československa s jeho bezprostředním sousedem Polskem byly narušovány ambicemi obou států o dominantní roli v regionu a také sporem o Těšínsko. Československé vztahy s Maďarskem byly negativně ovlivněny

23 Britsko-česko-židovský filozof a sociální antropolog. Působil na London School of Economics a na univerzitě v Cambridge. Je považován za jednoho z klíčových teoretiků nacionalismu.

pocitem obrovské křivdy našeho jižního souseda ze ztráty území na jižním Slovensku a na Podkarpat-ské Rusi. Součástí maďarské zahraniční politiky tak byla snaha o revizi hranic definovaných Trianon-skou smlouvou z roku 1920. Mezi zeměmi střední Evropy to bylo nakonec jen Rumunsko a Království Srbů, Chorvatů a Slovinců, s kým mělo Československo silné a přátelské vztahy.

Masarykův pohled na společenství Československa se západními demokratickými zeměmi měl svoji ideologickou alternativu v novoslovanství, které reprezentoval Karel Kramář. Novoslovanství mělo být odpovědí na německé ambice v regionu střední Evropy. Aby byly schopny jim čelit, a to obzvláště v době, kdy získají nezávislost, měly slovanské národy spolupracovat a utužovat vzájemné vztahy. Rusko, ovšem za předpokladu, že bude respektovat kulturní svébytnost a politickou samostatnost těchto menších slovanských národů, se mělo stát jejich silným ochráncem. Novoslovanství jako zahraničněpolitická teorie se během první republiky nestala oficiální doktrínou. Jakkoli je tato idea marginální, nikdy z českého zahraničněpolitického myšlení zcela nevymizela.

Jak zmiňuje Ladislav Cabada, velkou slabostí masarykovsko-benešovské zahraničněpolitické strategie byl nedostatek alternativ (Cabada – Waisová, 2011, p. 25). V momentě, kdy selže Liga národů jako garant kolektivní bezpečnosti a západní velmoci, garanti Versaillských smluv, začnou ustupovat požadavkům hitlerovského Německa, československá diplomacie nemá příliš mnoho možností, jak zhoršující se bezpečnostní situaci čelit. Je to o to těžší, že tato strategie vychází z Masarykova metafyzického pohledu, který v sobě propojil historický vývoj (směřování k demokracii) s morální obhajobou existence samostatného státu. Jak se vyrovnat s tím, že Západ, tento průkopník a obhájce demokracie, se najednou obrací zády k „ostrůvku demokracie“ uprostřed střední Evropy, které více a více dominují autoritářské a totalitní režimy? V kritickém hodnocení Masarykova propojení praktické politiky se sebenahlížením na existenci vlastního státu tak Gellner spekuluje, že Masaryk vlastně připravil Čechy na to, aby se podířili rozhodnutí velmocí v Mnichově o podstoupení části území Německu. Vždyť jeho filozofie se opírala o tvrzení, že českou státnost legitimizuje historický vývoj a západní velmoci. Nyní, když ovšem historický vývoj a Západ českou státnost popírají, věrní masarykovské filozofii Češi pod Benešovým vedením tento fakt přijmou (Gellner, 1990, p. 142–143).

Havel

Po obnovení demokratického Československa v roce 1989 se ideje přítomné za první republiky do zahraničněpolitického myšlení opět vrací. Tentokrát ovšem doplněné o „trauma“ spojené s „Mnichovskou zradou“, která v českém národním povědomí stále velmi silně rezonuje, a samozřejmě především o zkušenost spojenou se čtyřiceti lety komunistické diktatury.

První roky po sametové revoluci je to především Václav Havel, který výrazně ovlivňuje zahraničněpolitický diskurz. V jeho (nejen) zahraničněpolitickém myšlení se odráží osobnost filozofa, osobnost disidenta a v neposlední řadě také osobnost člověka, který náhle čelil politické realitě. Havel, podobně jako Masaryk, byl intelektuál a moralista. Havel také zcela vědomě navazoval na některé z masarykovských ideálů, a to především na ty, které obhajovaly morální a etické základy státu. Oba se také shodují na tom, že český stát musí být budován na demokratických základech a že jeho kulturní příslušnost je zcela jasně západní. Stejně jako u Masaryka je i v Havlově myšlení silně idealistický prvek. U Havla nejde o nějak výrazně promyšlenou filozofii, ale spíše o morální postoj, který náplň života spatřuje v „životě v pravdě“ a ve starosti o životy druhých. Právě život v pravdě je největší „mocí bezmocných“ tváří v tvář brutalitě moci. Havel tak oslavuje nekompromisní slušnost, která se postaví cynické a zlovolné diktatuře a nakonec ji porazí. Stejně jako Masarykova filozofie historie i Havlův morální postoj ovšem naráží při krutém střetu s realitou. Komunistus neporazila moc bezmocných a slušnost, ale západní, především americký tlak opřený o armádu, které komunistické země nemohly konkurovat, a imploze Sovětského svazu.

Idealismus je patrný i u Havla politika, když formuluje českou zahraniční realpolitikou. Je to jeho podpora lidských práv, která se stane na léta pilířem české zahraniční politiky, jež vychází z Havlova přesvědčení o morální odpovědnosti jednotlivce a jednotlivých států za dobro na tomto světě. Věrný

svému idealismu považuje Havel lidská práva za univerzální a nedělitelná. Podpora disidentů na Kubě a jeho otevřené přátelství s tibetským dalajlamou, navzdory nevoli čínského komunistického režimu, se staly symbolem Havlovy zahraniční politiky. Jak zmiňují autoři článku „Understanding Havel“, Havel uměl koncept lidských práv využívat i velmi pragmaticky. Frustrován z toho, že mezinárodní organizace, především OSN, nejsou schopny zabránit politickému násilí páchanému různými režimy na vlastních obyvatelech, stal se z Havla tzv. liberální intervencionista, který byl ochoten legitimizovat použití síly ve jménu ochrany lidských práv (Ditrych et al., 2013, p. 410). Havel se tak stane zastáncem doktríny, která nadřazuje lidská práva státní svrchovanosti. Jeho podpora bombardování Jugoslávie z roku 1999, kterou obhajoval jako „humanitární bombardování“, či označení války v Iráku z roku 2003 za morálně ospravedlnitelnou, odráží Havlův idealisticko-pragmatický postoj, který výrazně ovlivnil zahraniční politiku České republiky.

Dalším důležitým prvkem Havlova období byl velký důraz na „návrat do Evropy“, který se stal synonymem pro „návrat na Západ“. I v tomto se odráží ideje první republiky. Opět to mají být západní země, které přijetím České republiky mezi sebe potvrdí naši příslušnost k vyspělému „civilizovanému“ světu. V tomto úsilí „o návrat“ se také odráží názor, že země střední Evropy byly vždy součástí Západu, jeho východní hranicí, odkud byly vyvedeny pod tlakem sovětských tanků. Jak píše Kundera v eseji „Únos Západu“ aneb tragédie střední Evropy: „Totalitní ruská civilizace je radikálním popřením moderního Západu. To znamená, že to, co se událo v Praze či ve Varšavě, nemůže už být ve své podstatě pokládáno za drama východní Evropy, sovětského bloku či komunismu; je to drama Západu – Západu, který přesto, že se stal obětí únosu, že byl přemístěn a indoktrinován, i nadále tvrdošíjně brání svou identitu“ (Kundera, 1984). Pro Havla byl návrat na Západ návrat do normality, návrat zpět do „naší“ civilizace, od které nás komunistická diktatura na čtyřicet let odstříhla.

Českou zahraniční politiku výrazně ovlivnil Havlův postoj k USA. V něm se odráží jistý až nekritický obdiv Havla disidenta kombinovaný s idealismem a pragmatismem. Havel viděl v USA sílu, která v evropských konfliktech 20. století vždy stála na té správné straně. Nyní, po pádu Sovětského svazu, měla ovšem Amerika jako globální hegemon také morální odpovědnost a měla se stát hlavním garantem ochrany demokracie a lidských práv. V tomto úsilí, jak bylo patrné v Jugoslávii za Billa Clintona a v Iráku za George Bushe jr., byl Havel připraven USA plně podpořit. Zajímavý byl také Havlův posun k otázce kolektivní obrany. Bezprostředně po pádu Berlínské zdi Havel společně s ministrem zahraničí Jiřím Dienstbierem viděl budoucnost bezpečnosti v Evropě postavené na nových základech. Namísto institucí, které vznikly během studené války, měla kolektivní bezpečnost zajistit nová instituce, jejímiž členy měly být kromě USA a západoevropských zemí i země střední Evropy a Rusko. Ve světle vývoje v Sovětském svazu/Rusku ovšem Havel tuto vizi opustil a místo toho se z něj stal velký zastáncem transatlantické spolupráce a našeho členství v NATO jako nejlepší záruky zajištění bezpečnosti střední Evropy. Havel tak přejal ideje, které v České republice zastávali Alexandr Vondra, Michael Žantovský či Karel Schwarzenberg a v USA především lidé spolupracující s think-tankem RAND Corporation jako Ron Asmus, Stephen Larrabee a James B. Steinberg (Ditrych et al., 2013, p. 415). Jedná se o geopolitický realismus, který odmítá, že s koncem studené války nastal „konec dějin“, kdy globální vítězství liberální demokracie je již jen otázkou času.²⁴ Namísto toho je třeba očekávat, že tam, kde se střetávají odlišné civilizace, bude docházet ke konfliktům. Pro střední Evropu představuje hrozbu Rusko, které, jak se říká v jednom oblíbeném českém vtipu, má své západní hranice tam, kde chce. V neposlední řadě pak Havlův postoj k USA odráží pohled, velmi silný u několika generací Čechů, že po Mnichovské zradě nemůžeme důvěřovat západoevropským zemím. Nestačí, aby garantem středoevropské bezpečnosti byly Francie a Velká Británie. Spojenectví je třeba hledat na druhé straně Atlantiku u země, která disponuje bezkonkurenčně nejsilnější armádou a především v minulosti prokázala, že je schopna porazit diktatury, které si ze střední Evropy dělaly svůj životní prostor.

²⁴ Tímto se omlouvám Francis Fukuyamovi, jehož teze o „konci dějin“ je mnohem komplexnější a já ji zde v této zjednodušené, a tedy zavádějící formě uvádím proto, že je často dávana do protikladu k Huntingtonově vizi o střetu civilizací.

Výrazným odkazem Havla v české zahraniční politice je budování vztahů s našimi sousedy. Nejcitlivější a často velmi kritizovaný byl jeho smířlivý postoj k Německu. Havel si byl velmi dobře vědom toho, že historie činí vztahy mezi Čechy a Němci velmi komplikovanými: „Vztah k Německu a Němcům je pro nás čímsi víc [...] Je to součást našeho osudu, ba přímo naší identity. Německo je naše inspirace i naše bolest, zdroj pochopitelných traumat i mnoha předsudků a bludů, jakož i měřítek, k nimž se vztahujeme [...]“ (Havel, 1995). V jeho snaze o normalizaci vztahů se ovšem odráží jeho idealismus a moralismus. Havel viděl v Západním Německu zemi, která se dokázala vypořádat se svojí minulostí a stala se nositelem demokratických hodnot. Podporoval sjednocení Německa, které nepovažoval za hrozbu pro Evropu. Největší kontroverzi vzbudil jeho postoj k otázce sudetských Němců. Aniž by ignoroval historické důvody pro poválečný odsun,²⁵ Havel se k celé otázce postavil jako moralista. Vysídlení sudetských Němců odsoudil jako nemorální čin a již jako kandidát na prezidenta v prosinci 1989 prohlásil, že jsme povinni se odsunutým Němcům omluvit.

Kromě Německa se Havel velmi zasazoval o dobré vztahy s Polskem a Maďarskem. Vycházel z toho, že mezi představiteli těchto zemí panuje určité speciální porozumění vyplývající z jejich disidentské zkušenosti a také společné historie zemí, které sdílí prostor střední Evropy. Tato Havlova iniciativa vedla v roce 1991 k založení Visegrádské skupiny. Ta hned v témže roce přispěla ke klidnému rozpadu Varšavského paktu a Rady vzájemné hospodářské pomoci. Skupina si ve své deklaraci také dala za cíl vytvořit „lidské společenství [...] tolerantní [...], které není zatíženo nenávistí, nacionalismem, xenofobií a spory se sousedy“ (Visegrad Group, 1991).

K Havlově odkazu pro českou zahraniční politiku se vrátím ještě o několik stránek později. Ovšem ve stručnosti lze říci, že má jisté charakteristické vlastnosti. Havel byl idealista, který zcela jasně vymezil směřování české zahraniční politiky – měla být prozápadní, transatlantická, akcentující ochranu hodnot, především pak lidských práv, které je třeba považovat za univerzální. V rámci tohoto nastavení byl schopen zastávat stanoviska, která by šlo označit za velmi geopoliticky realistická, a podpořit politiku, která vyšla z pera neokonzervativců prosazujících šíření demokracie pod vedením USA.

Antihavlovské období

Havlův idealismus a univerzalizmus, který výrazně ovlivnil a stále ovlivňuje českou zahraniční politiku, začal být v 90. letech zpochybňován zastánci více pragmatičtější linie. Nejedná se o směr, který by se opíral o jasně promyšlený myšlenkový rámec. Je charakteristický především tím, že ho prosazují pragmatičtí ekonomové a že se vymezuje vůči některým Havlovým a Masarykovým stanoviskům, která jsou označena za příliš normativní a utopistická. Namísto toho zastánci tohoto směru, silně pod vlivem neoklasické ekonomické teorie, vymezují český národní zájem především na základě geopolitického realismu (Drulák, 2006, p. 432). Hlavní motivací při tvorbě zahraniční politiky se stává její momentální prospěšnost. Symbolem tohoto směru se v české politice stane Václav Klaus. Jeho hlavní vizí je, že Česká republika jako regionální premiant „dostihne“ Západ dříve než ostatní země regionu. Klaus a jeho ministr zahraničí Josef Zieleniec tedy také zastávají názor, že Česká republika vždy patřila na Západ, kam je třeba ji navrátit. Z jejich ekonomického pohledu to především znamená (znovu)zavést principy volného trhu a též liberální demokracie. Hlavním cílem se stane rychlý vstup do EU a NATO. V tomto cíli se neliší od Havlova idealismu. Ovšem jiná je motivace i způsob provedení. Havlovi šlo v ideální a možná zidealizované formě o to, aby se během transformace Česká republika zbavila pozůstatků „komunistického marasmu“ a reformou institucí dosáhla „kultivace mravního řádu“. Integrace do západních struktur pak měla zajistit České republice prosperitu a bezpečnost, ale také měla být jasným důkazem toho, že Češi jsou připraveni nést svůj díl odpovědnosti za Evropu a svět (Havel, 1997).

²⁵ „Na poválečný odsun můžeme mít různé názory [...] nikdy ho však nemůžeme vypreparovat z jeho dějinných souvislostí a oddělit ho od všech hrůz, které mu předcházely a které k němu vedly“ (Havel, 1995).

Technokraticky nastavený premiér Klaus spíše než mravnímu řádu důvěřoval trhu, jehož mechanismy měly přispět k transformaci nejen ekonomické, ale i společenské. Není cílem tohoto textu hodnotit Klausovy ekonomické (ne)úspěchy a rozdíl mezi jeho liberálněekonomickou rétorikou a praxí. Klausův postoj ovšem měl dopad na naši zahraniční politiku. Rozpad Československa byl prezentován jako příležitost odstříhnout se od ekonomicky slabšího, který zpomaloval českou ekonomickou transformaci. Spolupráce s Visegrádem, kromě té týkající se ekonomiky, byla považována za zbytečnou, protože jako v případě Slovenska spojení s „pomalejším“ Polskem a Maďarskem mělo ohrožovat naši integraci do západních struktur. Klaus jako zastánce ekonomického univerzalizmu také zpochybňoval Havlův morální univerzalizmus, obzvláště ohrožoval-li ekonomické vztahy se zeměmi, jako je Rusko a Čína.

Ohledně EU se Klaus premiér soustředil především na institucionální reformy a ekonomické ukazatele, kde jeho snaha splnit přijímací kritéria pro vstup byla zjevná (Klaus, 1997). Když se ovšem v roce 1998 již jako hlava „opozice“ v době opoziční smlouvy pustil do uvažování nad Evropou a nad evropskou integrací, projevovaly se u něj nacionální obavy nad tím, abychom si „udrželi své vlastní já“ a v Evropě se „nerozpustili jako kostka cukru v čaji“ (Klaus, 1998). Na projekt evropské integrace pohlížel kriticky proto, že se podle něj jednalo o socializující program, ve kterém se odráží „kosmopolitní intelektualismus, povrchní, zjednodušený antinacionalismus, špatné čtení historie, špatné čtení ekonomie (podle teze „big is beautiful“) a v neposlední řadě i trochu ambiciózního antiamerikanismu“ (Klaus, 1998). Odkazem Klausovy vlády v postoji vůči EU je tak na jedné straně byrokratická snaha o splnění požadavků na vstup do EU, na což pak naváže i vláda sociální demokracie, a současně značně skeptický pohled na myšlenku evropské integrace jako takové, ve kterém jasně vyniká nacionalismus a odmítání hlubší integrace, která jde nad rámec liberalizace trhu. Klausův euroskepticismus se plně rozvine během jeho funkce v roli prezidenta. Již bez odpovědnosti za každodenní politiku vystřídá pragmatismus Klause premiéra silná ideologie Klause prezidenta. Ten se pustí do kritiky EU, ve které spatřuje ztělesnění toho, proti čemu se on jako údajný obhájce vlastenectví a národa, liberální ekonom a sociální konzervavec musí postavit. EU označí za inženýrský konstrukt levicových intelektuálních elit, které se snaží pomocí centralizace a harmonizace oslabit roli národních států a prosazovat humanrightismus, genderismus, homosexualismus, feminismus, environmentalismus, NGOismus a politickou korektnost.

Posthavlovské období

O více než dekádu později přichází snaha o přehodnocení Havlova odkazu v české zahraniční politice ze zcela jiného směru. Se sociálnědemokratickým ministrem zahraničních věcí Lubomírem Zaorálkem přichází do Černínského paláce snaha kriticky se vymezit proti antikomunismu a atlantismu, tedy dvěma základními ideovými pilířům české diplomacie spojeným především s obdobím prezidenta Havla. Do čela této diskuse se postaví náměstek Petr Drulák, sám povoláním politolog, který ve svých odborných publikacích označoval Havlovo pojetí lidských práv za falešně univerzální, protože podbarveno silným antikomunismem a lidskoprávním atlantismem prý vedlo k tomu, že se zaměřovalo selektivně pouze na kritiku komunistických a postkomunistických režimů, zatímco přehlíželo porušování lidských práv v zemích s jiným typem autoritativních režimů, především pak těch, které byly spojenci USA (Drulák, 2010). Česká politika lidských práv se tak podle Druláka stala spíše přívěskem americké reálpolitiky, a přišla tak o legitimitu i o mezinárodní věrohodnost (Drulák, 2014). Drulák chtěl zbavit koncept lidských práv Havlovského „nánosu“ tím, že by nebyl chápán pouze ve významu občanských práv, ale zahrnoval by i práva sociální a environmentální, která (Spojenými státy podporovaný) ekonomický liberalismus přehlíží. Jak píše tehdejší náměstek Drulák: „Pro několik miliard lidí je stále důležitější osvobození od hladu než svoboda politického projevu“ (Drulák, 2014). Dále jako člověk zřejmě ovlivněný postkoloniální teorií odmítal „univerzalizující představu o lidských právech“, kterou budou západní země prosazovat v kulturně zcela odlišných oblastech. Podle Druláka akademika musí být z české zahraniční politiky zcela zřejmé, že „[...] politika lidských práv není a nechce být ani nástrojem

mocenských cílů, ani klackem bohatých proti chudým, ani novým křížáckým tažením“. V neposlední řadě pak nemělo být kritické oko české diplomacie zaměřeno pouze na komunistické a postkomunistické režimy, ale mělo při kritice porušování lidských práv měřit stejným metrem i „našim spojencům a přátelům“ (Drulák, 2014).

Drulákova kritika Havlova zahraničněpolitického odkazu slibovala otevření diskuse, která je jistě třeba a která Českou republiku v důkladné podobě teprve čeká. Ovšem když své vize začal ideologicky silně zaměřený Drulák převádět jako první náměstek ministra zahraničních věcí do praxe, ukázalo se, jak problematickým výsledkům to vede. Ovlivněn teorií sociálního konstruktivismu, podle které jazyk, který používáme, svět kolem nás nejen popisuje, ale také spoluvytváří, se chtěl Drulák v jím navržené koncepci české zahraniční politiky vyvarovat ostrým prohlášením. Rusko a Čína tak jsou představeni jako důležití političtí a ekonomičtí partneři, na které v rámci vzájemného respektu a dialogu nebude vyvíjet tlak v otázce dodržování lidských práv. Samotná lidská práva, rozšířena o sociální a ekologický aspekt, pak učinila celý koncept bezzubým. Předně, pokud by byl Drulák důsledný, tak by se naše politika především vůči Číně, která je známá katastrofálními pracovními i životními podmínkami, měla výrazně vyostřit. Dále, což připouští i Drulák (Příbáň, 2014), je třeba vést diskusi o tom, jestli bez primárních práv, tedy bez zajištění občanských práv, je možné naplňovat práva další: sociální, ekonomická, ekologická, genderová atd. V neposlední řadě se v Drulákově přístupu odráží silný kulturní relativismus. Drulák na jedné straně odmítá univerzalizmus lidských práv jako nástroj západního kolonialismu, na straně druhé je ovšem pod pláštěm „respektu ke kulturním odlišnostem“ zjevně tolerantní vůči autoritářským společnostem navzdory tomu, že ty svůj způsob vlády nerespektující lidskou důstojnost uplatňují nejen doma, ale i na územích, kterým ekonomicky, vojensky a kulturně dominují. Drulák tedy odmítá univerzální platnost lidských práv, odmítá, jak zmiňuje Jiří Příbáň, jejich roli „minimálního pojištění v globálním právu a politice“ (Příbáň, 2014), sám ale nepřichází s praktičtější alternativou. Jeho důraz na humanismus a solidaritu je sice dojemný, ovšem pro praktickou zahraniční politiku značně nepoužitelný.

Za povšimnutí také stojí další téma. V jednom z prvních návrhů Koncepce české zahraniční politiky se objevila zmínka o tom, že východiskem české transformační politiky jsou „zkušenosti reformního komunismu“. Není předmětem této eseje otvírat otázku, je-li možné reformovat komunismus a jestli se v době pražského jara začal tvořit základ pro nějakou novou formu společenského uspořádání, která by byla alternativou západní demokracie. Jisté je, že Havel ve své odpovědi Milanu Kunderovi, který nad tímto tématem přemítá v esejí Český úděl, tento názor zcela jasně odmítá (Havel, 1969). Zůstává tedy otázkou, jestli Drulák odkaz na reformní komunismus uvedl do návrhu strategie proto, aby se opět vymezil vůči Havlovi, anebo jestli skutečně věřil tomu, že šířením myšlenek tzv. reformního komunismu lze pomoci zemím, které prochází transformací. Po vlně kritiky byl tento bod z Koncepce české zahraniční politiky ovšem nakonec vyškrtnut.

Jak jsem se pokusila ukázat na předchozích stránkách, v české zahraniční politice se odráží celá řada idejí, které dávají odlišné odpovědi na otázky, jakým směrem by se měla česká zahraniční politika ubírat. Snad i proto se může nyní zdát, že Česká republika přešlapuje na místě a není schopna se jednoznačně rozhodnout, jaký je její národní zájem. Po obrovském vzepětí a počátečním nadšení z transformace a integrace do NATO a EU nastala celková ideová ochablost, nerozhodnost a často i pochybnost z cesty, kterou jsme za poslední čtvrtstoletí ušli. I proto se mnozí až nekriticky upínají k období Václava Havla, během kterého se zdálo, že se Česká republika zbavuje jistého provincialismu a zápecnictví a je připravena nést svůj díl odpovědnosti za Evropu a za svět. Byla to doba, kdy se u nás střídali světoví politici a prostřednictvím Havla se Česká republika účastnila debat se státníky a osobnostmi, kteří mají na běh světa vliv. Je třeba si ale realisticky přiznat, že doba, kdy českému politikovi tleskal vestoje americký kongres, se už nevrátí. To bylo možné jen shodou historických událostí a díky osobnosti Václava Havla. Jeho odkaz by také nad námi neměl viset, použijí-li kunderovský příměr, jako „kastrojící stín“. Doba disidentské, neformální diplomacie, se kterou měl Havel takový úspěch, je pryč a konečkonců ani masarykovsko-havlovské krédo „Pravda vítězí“ se nezdá být pro zahraniční politiku vždy tím nejlepším vodítkem. Kromě určitého nepraktického utopismu zanechal Havel české zahraniční politice také odkaz jistě ideologické nekonzistence.

Havlovi ideoví i ideologičtí odpůrci byli schopni upozornit na jistou nepraktičnost či rozporuplnost Havlových ideálů a jeho praktické politiky, nicméně sami nebyli schopni nabídnout atraktivní alternativu ani po ideové, ani po praktické stránce. Odkazem Václava Klause je především to, že se česká zahraniční politika stala hůře čitelnou. Po sžíravé kritice EU nepřišel návrh, jaká podoba EU je v českém národním zájmu a jak této změny v rámci EU docílit. Klaus také nikdy nebyl schopen jasně definovat, co tedy tvoří českou národní identitu, kterou se často při kritice EU oháněl. A zatímco Havlova bezprostřednost otevírala české diplomacii dveře, Klausova namyšlenost vedla k tomu, že se česká diplomacie začala ocitat stále více osamocena v rohu. Pokus vyrovnat se s Havlem tím, že se již osvobodíme od traumatu komunismu, kriticky přehodnotíme náš atlantismus a postavíme naši zahraniční politiku na všezahrnujícím humanismu, se také ukázal jako neproveditelný. Jednak kvůli tomu, že tato idea byla domácí politikou reprezentací odmítnuta, a také proto, že se prokázala její nepraktičnost tvář v tvář geopolitické realitě.

Jak dál?

Jak tedy z této ideové prázdnoty naší zahraniční politiky ven? Místo snahy o velké činy a přehnaných ambicí ohledně „českého údělu“ by bylo dobré se v duchu Masarykovy tradice soustředit na menší skutky a každodenní práci. Mám tím především na mysli to, že by české zahraniční politice moc prospělo, kdyby se naši političtí představitelé přestali bát porozumět tomu, jak svět a instituce okolo nás vlastně fungují. Prosadit se v rámci stále globalizovanějšího světa je obtížné, když člověk mentálně nikdy neopustil pohodlnou českou kotlinu. Znalost světových jazyků, pořád na tristní úrovni u mnohých politiků, kteří nás v zahraničí reprezentují, by nebyla na škodu. Pokud se zbavíme strachu z cizího, který často maskujeme podivně hranou sebedůvěrou, a oprostíme se od zahleděnosti do sebe sama a ideově ubíjejícího provincialismu, možná přestaneme hrát pod své možnosti, jak prohlásil německý trenér Joachim Löw českém národním fotbalovém týmu (*Lidové noviny*, 1.9.2017, p. 16). Velmi trefně to sedí i na českou zahraniční politiku.

Česká republika je vyspělou bohatou zemí a je její povinností sdílet odpovědnost za to, co se ve světě děje. Tuto povinnost můžeme v duchu Masaryka a Havla opírat o morálku, ovšem i z pragmatického pohledu je dnes již víc než jasné, že problémy Evropy a světa se na hranicích České republiky nezastaví. Česká republika má obrovskou odpovědnost za to, aby se u nás a kolem nás nezačaly opět rozmáhat autoritářství a destruktivní nacionalismus namísto demokracie, svobody slova a respektu k druhým. Naše historická zkušenost by měla být silným varováním, abychom si nezačali zahrávat s myšlenkou, že k vlastní bezpečnosti a prosperitě nepotřebujeme silné zakotvení v západních institucích, které navzdory problémům zcela jasně hájí demokratické hodnoty.

Nelíbí se nám, když o nás říkají, že jsme z východní Evropy. Já si často říkám, jak ještě dlouho se o střední Evropě bude mluvit jako o postkomunistickém regionu. Ovšem pravdou zůstává, že vlastním chováním přispíváme k tomu, že stereotypy z období studené války přetrvávají. Jako bychom se báli odpovědnosti. Odpovědnosti za sebe i za své okolí. Kritizujeme, ale netvoříme. Přijímáme, ale neradi se dělíme. Přejít od posttotality k demokracii se ukázal mnohem těžší, než si mnozí v roce 1989 představovali. Nezbývá než pracovat na tom, aby momentální únava z demokracie, o které psal Jacques Rupnik, nevyústila ve snahu hledat rychlá řešení v ideologiích, které střední Evropu opakovaně přivedly na pokraj zničení. To by mělo být hlavním úkolem české domácí i zahraniční politiky, to by měl být náš národní zájem. Pokud se nám toto podaří, pak věřím, že přirozeně najdeme odpovědi na další zahraničněpolitické otázky, které na nás budou se stále větší intenzitou doléhat.

LITERATURA

- Cabada, Ladislav – Waisová, Šárka (2011): *Czechoslovakia and the Czech Republic in World Politics*. Lanham, Md: Lexington Books.
- Ditrych, Ondřej – Handl, Vladimír – Hynek, Nik – Střítecký, Vít (2013): *Understanding Havel?* in: *Communist and Post-Communist Studies*, 46 (3), p. 407–417.
- Drulák, Petr (2006): *Between Geopolitics and Anti-Geopolitics: Czech Political Thought* in: *Geopolitics*, 11 (3), p. 420–438.
- Drulák, Petr (2010): *Czech Foreign Policy: Ideologies, Prejudices and Co-Ordination* in: Michal Kořan (ed.): *Czech Foreign Policy in 2007–2009: Analysis*. Prague: Institute of International Relations.
- Drulák, Petr (2014): *Petr Drulák: Lidská práva v zahraniční politice aneb od snění k naivitě. A zpět?* in: *Deník Referendum*, 13. 1. 2014. Dostupné na: <http://denikreferendum.cz/clanek/17205-lidska-prava-v-zahranicni-politice-aneb-od-sneni-k-naivite-a-zpet>
- Gellner, Ernest (1990): *Encounters with Nationalism*. Blackwell Pub.
- Havel, Václav (1969): *Český Úděl?* Dostupné na: <https://www.ucl.cas.cz/edicee/data/antologie/zdejin/3/havel-1.pdf>
- Havel, Václav (1995): *Češi a Němci na cestě k dobrému sousedství*. 17. 2. 1995. Dostupné na: http://vac-lavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&val=201_projevy.html&typ=HTML
- Havel, Václav (1997): *Projev prezidenta republiky Václava Havla k oběma komorám Parlamentu České republiky*. 12. 9. 1997. Dostupné na: http://www.vaclavhavel.cz/showtrans.php?cat=projevy&typ=HTML&val=144_projevy.html
- Klaus, Václav (1997): *Integrace Východu jako evropská šance*. 10. 9. 1997. Dostupné na: <https://www.klaus.cz/clanky/1453>
- Klaus, Václav (1998): *Evropa na konci tisíciletí: jaká je a jakou ji chceme mít?* 21. 12. 1998. Dostupné na: <https://www.klaus.cz/clanky/1583>
- Kundera, Milan (1984): *The Tragedy of Central Europe* in: *The New York Review of Books*, 31 (7), p. 33–38.
- Příbáň, Jiří (2014): *Ušpiněná práva člověka* in: *Novinky.cz*, 10. 9. 2014. Dostupné na: <https://www.novinky.cz/kultura/salon/347085-jiri-priban-uspinen-prava-cloveka.html>
- Visegrad Group (1991): *The Visegrad Group: the Czech Republic, Hungary, Poland and Slovakia. Historie V4*. Dostupné na: <http://www.visegradgroup.eu/historie>

Zahraničná politika – šanca malej krajiny vyrásť

ZUZANA GABRIŽOVÁ

Z dostatočne vzdialenej perspektívy sa štvrtstoročie zahranično-politického pôsobenia samostatného Slovenska môže javiť bezproblémovo a priamočiara.

Na medzinárodnú scénu vplávalo v roku 1993 ako novotvar nad očakávania dobre a medzinárodné uznanie získalo rýchlo. Pomohol priateľský, hoci rozpačitý česko-slovenský rozvod, ako aj deklarovaná ochota socializovať sa v medzinárodných vzťahoch podľa najlepších tradícií.

Dnes má Slovensko štruktúrovanú spoluprácu so všetkými susednými krajinami, najintenzívnejšiu vo vyšehradskom formáte. Sedemnást rokov je členom učiaceho sa klubu najbohatších krajín sveta (OECD), trinásť rokov súčasťou hlavného bezpečnostného paktu západného sveta (NATO) a rovnaký čas aj najprogresívnejšieho integračného experimentu na svete (EÚ). Každému, kto zbežne pozná historickú skúsenosť Slovenska, širšieho regiónu alebo Európy, musí byť jasné, že to nie je málo a už vôbec to nie samozrejmé. Napriek tomu začne byť pri bližšom pohľade obraz predsa zložitejší. Na pochopenie sa treba vrátiť v čase dozadu.

Schopnosť vychýliť medzinárodnú dynamiku

Sotva sa dá spochybníť základná téza, že Slovensko bolo väčšinu času, odkedy o ňom môžeme hovoriť ako o politickom celku v modernom zmysle, skôr objektom, než hýbateľom v medzinárodných siločiariach. Existujú na to objektívne príčiny súvisiace s veľkosťou a historickými okolnosťami, ako aj subjektívne príčiny v podobe apatie a nečinnosti.

Tento stav sa v 20. storočí viackrát vychýlil. Bolo to v momentoch, keď sa menšie skupiny v rámci spoločnosti pokúšali zahraničné dianie výrazne ovplyvňovať v prospech konkrétnej vízie, aké by malo Slovensko byť a kde by malo byť jeho miesto v medzinárodnom spoločenstve.

Výpočet týchto vzopätí je v moderných dejinách 20. storočia pomerne jasný. Začína sa pri sfomovaní Česko-Slovenska (štátu, ktorý si v európskom kontexte tej doby počínal viac ako konkurencieschopne) z chaosu prvej svetovej vojny. Vzniknúť mohol aj vďaka vzdelaniu, demokratickému presvedčeniu a diplomatickým zručnostiam relatívne malej skupiny ľudí.

Polovica mojej rodiny pochádza z nenápadných Košarísk, rovnako ako Milan R. Štefánik. Tradujú sa tu historky a príbehy. Od nevinných historiek o tom, ako otec budúceho ministra vojny, evanjelický farár, pytliačil v miestnych lesoch, až po tie osudové, týkajúce sa okolností Štefánikovej smrti. Nánosy, mýty a zjednodušovanie Štefánikovu osobnosť neušetrili. Faktom však zostáva, že jeho nadpriemernosť pomohla nakresliť Slovensko na mapu, čo bol prvý krok k politickej a demokratickej modernite. Z mnohých je zaujímavý jeden fragment Štefánikových pozorovaní (a zrejme aj osobná skúsenosť) o malých národoch. Hovorí o tom, že vo svete môžu preraziť jedine cez svojich vzdelaných ľudí, vedecké poznanie a umenie.²⁶ Otázka, koľko dnes Slovensko vedome robí na tomto poli, je na samostatnú kritickú úvahu.

---

26 Presný citát je súčasťou expozície v rodnom dome M.R. Štefánika v Košariskách.

V duchu tohto poznania pracovalo na ukotvení krajiny v mierovej a demokratickej Európe viacero výnimočných štátnikov a diplomatov. Medzi nimi predseda vlády a úradujúci druhý prezident Česko-slovenskej republiky Milan Hodža vynikal úvahami o federácii v strednej Európe a demokratickom nacionalizme. Malá obec Brezová (pod Bradlom) bola rodiskom hneď dvoch výrazných postáv prvo-republikovej diplomacie – Jána Papánka, účastníka tvorby textu Charty OSN, a Štefana Osuského. Z oravského regiónu pochádza zaujímavá postava – básnik a diplomat Theo H. Florin.

Druhým momentom vo výpočte slovenských pozdvihnutí je Slovenské národné povstanie. Prívlastok „národné“ je v tomto prípade skôr zbožným želaním ako presnou historickou realitou, v duchu tradície aktívnej menšiny a mlčiacej väčšiny. Celý československý odboj vrátil (Česko)-Slovensko po epizóde so „Slovakštátom“, aspoň na poslednú chvíľu na správnu stranu histórie. Nebyť medzinárodného zázemia, kontaktov a ľudí, ktorí v ňom operovali, by bol tento počin sotva možný, resp. by mal oveľa menšiu nádej na úspech.

SNP si Slovensko rado pripomína, máme štátny sviatok, pôsobivé múzeum, ulice a námestia, hoci napríklad po Jozefovi Gabčíkovi²⁷ sa volá – s odpustením – len provinčné malomesto. Vznik Česko-slovenskej republiky oproti tomu vydal iba na pamätný deň a skromnú sochu prvého prezidenta T. G. Masaryka²⁸ na bratislavskom Vajanského nábřeží odhalenú až v roku 2010. Slovenské elity pracujú s historickou pamäťou a symbolmi selektívne²⁹, čo v sebe vždy nesie aj informáciu o tom, ako sa krajina vníma a čo považuje za dôležité a reprezentatívne.

Samostatné, hľadajúce Slovensko

Napriek deklaráciám o začleňovaní sa novovzniknutej Slovenskej republiky do medzinárodného systému nenadviazala nová politická reprezentácia na tradície demokratickej a európskej otvorenosti. Dva hlavné vektory slovenskej zahraničnej politiky – vzťahy so susedmi a euroatlantická integrácia – prešli v druhej polovici 90. rokov turbulentnými zvratmi.

Zahraničná politika podliehala domácim mocenským záujmom Mečiarových vlád. Pravda, smerom do zahraničia je možné populistickú politiku a zahmlievanie raziť o niečo ťažšie ako v domácom prostredí, a tak vláda nevyhnutne narazila na odpor partnerov, ktorí registrovali rozpor medzi deklarovanými ambíciami a skutočným konaním. Na Slovensku v tej dobe prevládalo politicko-ekonomické dobrodružstvo, v rámci ktorého vládne garnitúry vydávali národnú uzavretosť v Európe za realistickú a dokonca preferovanú cestu.

Situáciu ešte komplikovala aj neschopnosť oficiálnej reprezentácie prijať fakt, že Slovensko je etnicky najheterogénnejšou krajinou v regióne. Sociológ Juraj Buzalka vo svojej eseji „Multietnická krajina“ konštatuje, že preambula ústavy SR triedi a hierarchizuje etnické skupiny podľa významu na štátotvorný národ, národnostné menšiny a etnické skupiny (Buzalka, 2012). Tieto protirečenia mali v 90. rokoch i neskôr zahranično-politický presah: ovplyvnili vzťahy Slovenska s Maďarskom, ako aj pripravenosť plniť politické kritériá medzinárodných zoskupení.

---

27 Jeden z dvoch hlavných účastníkov operácie Antropoid (spolu s Čechom Jánom Kubišom), ktorej cieľom bol atentát na Ríšskeho protektora pre Čechy a Moravu Reinharda Heydricha. Išlo o jednu z najdôležitejších operácií československého protinacistického odboja.

28 Aj socha vo Washingtone, D.C. v USA má väčšie rozmery a azda aj dôstojnosť.

29 Prvá Ficova vláda v Národnej rade SR (2007) presadila „zákon o zásluhách“ – samo o sebe zvláštny konštrukt – Andreja Hlinku (tzv. Lex Hlinka), z čoho najmä SNS s navrhovaným titulom „otec národa“ urobila frašku. Bola prijatá aj deklarácia k nemennosti Benešových dekrétov (2007), ktorá v zahraničí, napríklad v Európskom parlamente, nezostala bez povšimnutia.

Vo viacerých prípadoch Slovensko zmeškalo príležitosť osvojiť si prístup typický pre vyspelé spoločnosti – urobiť zo slabých miest svojich dejín (ktorých nie je málo) zdroj novej identity. Zo strachu a národnostných tenzií príklad multikultúrneho spolužitia a integrácie Rómov. Zo spoločnosti, ktorá sa vo svojej histórii opakovane spoliehala na emigráciu, krajinu otvorenú iným v zložitej situácii. Z krajiny, v ktorej demokracia opakovane ťahala za kratší koniec, inštitúcie a vzdelávací systém, ktoré by boli jej výstužou.

V niektorých ohľadoch sa však o to Slovensko ku svojej cti snažilo a snaží. Po 1998 nadviazalo na presvedčenie, že zahraničná politika realizovaná s porozumením pre širšie súvislosti a stabilné spojenectvá s etablovanými demokraciami je pre malé krajiny ešte zásadnejšia ako pre štáty s prirodzeným medzinárodným výtlakom.

Skutočná voľba

Vznik Česko-Slovenska bol dielom úzkej skupiny štátnikov a diplomatov. Obdobne, aj keď omnoho menej dôstojne, sa medzi peknými kulisami vily Tugendhat dohodlo rozdelenie ČSFR. Bez referenda a podľa prieskumov proti vôli väčšiny obyvateľstva. Po 25 rokoch si obe spoločnosti tento krok zracionalizovali, a aj vďaka nadštandardným, nezaťaženým vzťahom sú s ním spokojné. Pre európsku integráciu sme sa mohli „rozhodnúť oveľa slobodnejšie a racionálnejšie“ (Buzalka, 2012). Polarizácia, ktorú sa slovenskej opozícii podarilo v roku 1998 vyvolať, postavila otázku jasne: Slovensko bude súčasťou Európy, resp. euroatlantických štruktúr, alebo upadne do irelevancie so všetkými dôsledkami. Táto stratégia a skutočná, nielen predstieraná voľba, prispela k pádu Vladimíra Mečiara a výmene celej politickej reprezentácie. Slovenské integračné snaženie sa tak stalo – o niečo viac ako v iných kandidátskych krajinách tzv. východného rozšírenia 2004 – metapříbehom o charaktere krajiny. Občania Slovenska o tom pri volebných urnách rozhodli dokonca dvakrát. Po voľbách 1998 a na konci politicky a technicky náročného prístupového procesu aj v referende o vstupe SR do EÚ v roku 2003. Referendum bolo tesne platné, napriek predchádzajúcim negatívnym skúsenostiam s týmto inštitútom³⁰ (účasť 52,15 %), a výsledok zase presvedčivo za vstup do EÚ (92,46 %).³¹

Všeobecná atmosféra v čase vstupu do Európskej únie nahrávala pocitu lokálneho konca dejín. Na úrovni krajiny to symbolizovalo koniec postkomunistickej transformácie, návrat do civilizačného a hodnotového okruhu, účasť na prosperite európskeho trhu a na finančných transferoch. Na úrovni jednotlivcov sa prejavovala ašpirácia na spôsob života vo fungujúcej krajine západného typu, s primeraným ekonomicko-sociálnym zázemím. Tí, čo chápali, že sa to nestane za deň, sa medzičasom uspokojili s postupným miznutím bariér v cestovaní a s hľadaním rýchlejšej cesty k osobnej prosperite cez pracovné trhy na západe.

Jedna vec sú ašpirácie, iná je prežívanie. Nádej má z definície v sebe zakódovanú obavu. Sondy do myslenia ľudí v tom čase ukazujú rozpoltenosť. Na jednej strane medzi rokmi 2003 a 2005 výraznejšie stúpila hrdosť na to, čo Slovensko dosiahlo ako nezávislý štát (Bútorová – Gyárfášová, 2005) a dovŕšenie integrácie vyhodnotili občania ako najúspešnejší krok vtedajšej vlády. Na strane druhej sa prejavovala citeľná obava, že do Únie nevstupujeme ako rovní k rovným (Bútorová – Gyárfášová – Veľšic, 2003). Prízrak občanov druhej kategórie bol živý už vtedy a je rovnako živý aj dnes – stačí uviesť problém dvojakej kvality potravín.

Na tento pocit v čase vstupu existovalo aj niekoľko objektívnych dôvodov. Hlasovacie práva síce sledovali férový kľúč a prístupové podmienky boli zafinované rámcovo pre všetkých, v niektorých oblastiach sa však plná europeizácia odohráva len postupne: dočasné obmedzenie pracovnej mobility,

30 Napríklad zmarené referendum o priamej voľbe prezidenta.

31 Paradoxne, kvórum platnosti (účasť 50 %) prekročilo toto referendum aj vďaka tým občanom, ktorí zahlasovali proti vstupu do Európskej únie.

čakanie na Schengen a euro, nerovné poľnohospodárske platby a pod. Väčšia časť tohto pocitu bola skôr intuitívna. Ľudia vnímali, že prístupový proces je predovšetkým jednosmerné preberanie európskych štandardov, ako aj to, že sú rozdiely, ktoré takáto forma prípravy neodstráni. Uvedomovali si, že desaťročia trvajúci nárast v liberálno-demokratickej tradícii, v budovaní ekonomických a sociálnych vzťahov, v ktorých vyrastali generácie občanov a ich lídrov na západ od železnej opony, nie je možné dohnať a všetkým zúčastneným muselo byť jasné, že sa tieto rozdiely prejavajú. Vtedajšie členské štáty EÚ sa rozhodli túto formu nepripravenosti vytesniť³², nech ich už motivovala predstava spájania kontinentu, praktickejšie ekonomické argumenty o nových trhoch alebo oboje.

Pripravení na experiment?

Na druhej strane, čo vlastne Slovensko vedelo o Európskej únii okrem očakávaní, ktoré do nej projektovalo? Do akej miery bol blízky bol tento experiment zdieľanej suverenity s otvoreným koncom blízky krajine, ktorá sa len nedávno sformovala okolo klasickej národno-štátnej idey? Slovensko do Únie vstúpilo v stave pokročilej integrácie, v čase, keď sa Únia chystala prijať ústavnú zmluvu, ktorá by ju mala posunúť na ďalšiu politickú a najmä symbolickú úroveň.

Slovensko bolo počas rokovaní o Maastrichtskej zmluve, ktorou vznikla EÚ, zaneprázdnené realitou nového režimu a rozvodom s Čechmi. Keď bola v popredí záujmu zmluva z Nice a textácia euroústavy³³, prebiehala na Slovensku vnútorná konsolidácia, zrýchlené prístupové rozhovory s Európskou uniou ale aj bombardovanie Srbska lietadlami NATO, 11. september a formovanie „koalície ochotných“ pre vojnu v Iraku. Najmä posledné tri spomínané udalosti využila slovenská vláda a diplomacia na potvrdenie svojej západnej orientácie prostredníctvom sekundárnej alebo priamej vojenskej podpory Aliancie a špecificky USA. Už menej pozornosti sa venovalo faktu, že v západnej Európe prebieha debata, ktorá určuje podobu pravidiel životného priestoru Slovenska.

Neúspech euroústavy a jej preklopenie do menej politicky výbušnej Lisabonskej zmluvy už Slovensko zažilo ako členský štát, no aj tieto udalosti sa v povstupovej eufórii reflektovali len zbežne. Politicky vyhranenejšie stanoviská malo Kresťanskodemokratické hnutie (KDH). Boli to časy jeho relatívne silného euroskepticizmu orientovaného ideologicky. V ňom podozrievavosť k Únii pramenila z presvedčenia, že je predsa len príliš ľavicová, liberálna a svetská. Kresťanskí demokrati odmietali ďalšie posilňovanie spoločných inštitúcií na úkor členských štátov. V kontraste s presadzovaním takmer nevypovedateľnej zmluvy s Vatikánom v znení, v ktorom sa hovorí dokonca aj o tom, čo sa má učiť na slovenských školách, pôsobila ich obrana štátnej suverenity SR prinajmenšom nekoherentne.³⁴

V inštitucionálnych debatách bolo Slovensko schopné iba odsledovať, do akej miery mu „sedí“ matematika počtu hlasov v Rade a či sa neútočí na jeho suverenity vyjadrenú v nízkych daniach a unikátnom sociálnom systéme. Skrátka, v európskom dizajne toho času nebolo takmer nič, čo by Slovensko mohlo považovať za myšlienkovu svoje. Na rozdiel od pôvodných členských krajín sa súčasťou politickej integrácie stalo s nevyhranenou identitou, ale s historickou skúsenosťou s identitami viacnásobnými (Zavacká, 1998). Je to zároveň moment, ktorý mohla na strategickú výhodu premeniť skutočná politická, administratívna a občianska socializácia v európskych štruktúrach. Túto cestu posilňovania vlastnej suverenity v podobe šance plniť niektoré národné ambície a verejné statky cez európsku úroveň využilo Slovensko len sčasti.

³² V rozšírení Európskej únie o Bulharsko a Rumunsko v roku 2007 sa už taká miera benevolencie neprejavila.

³³ Prebiehali v rámci Konventu o budúcnosti EÚ, kde malo Slovensko svojich zástupcov.

³⁴ S ústavnou zmluvou mali problém aj politici, ktorí boli vtedy aj dnes považovaní za vyslovene proeurópskych a prointegračných, napríklad vtedajší podpredseda vlády a minister financií Ivan Mikloš.

Málo cieľov

V dvoch kľúčových témach zaradilo Slovensko integračný autopilot. Ten doviedol krajinu do Schengenského priestoru v roku 2007 a k prijatiu spoločnej meny v roku 2009. V prípade Schengenu, ktorý bol jasným očakávaním verejnosti a ďalším pomyselným politickým symbolom búrania hraníc medzi východom a západom, to platilo viac ako pri prijatí eura. Vzdanie sa koruny bolo menej konsenzuálne (rezervovaní boli v istom momente Smer aj KDĽ), ale v konečnom dôsledku sa v predkrízovej hodine dvanástej zviezlo na zvyškoch integračného nadšenia.

Paralelne prebiehal na nižších poschodiach pracovných rokovaní proces učenia sa. Pri objektívne obmedzených kapacitách sa primárnou stratégiou stala prioritizácia tém, ktorým bolo možné venovať pozornosť, čo boli spravidla tie témy, kde sa objavil subjektívne vnímaný úzky národný záujem. Výskum počínania nových členských krajín počas prvých rokov po vstupe do EÚ (Mišík, 2010, s. 180–184) hovorí o viacerých detských chorobách. Hoci sa nepotvrdilo, že by nováčikovia rozhodovací proces zásadnejšie skomplikovali, predsa skúsenejšie členské štáty vnímali nevžitú kultúru kompromisu, neschopnosť argumentovať európsky namiesto úzkeho národného záujmu, ako aj vznášanie výhrad v rokovaníach na poslednú chvíľu, čo sa v očiach partnerov nepríjemne blížilo k vydieraniu.

Balkánska stopa ako výnimka

Vstupom do Únie došlo k zmene cieľa zahraničnej politiky na nástroj zahraničnej politiky i na nástroj vnútorného rozvoja (Duleba, 2014). Tento prechod Slovensko výnimočnejšie zvládlo lepšie v tej prvej časti. Vyčnieva najmä slovenské pôsobenie na Západnom Balkáne. Slovensko na seba prebralo úlohu apoštola európskej integrácie. Legitimitu mu dodalo okrem autority členského štátu aj to, že sa k členstvu dostalo vďaka prekonaniu zložitej vnútro politickej situácie.

Pôsobenie slovenských diplomatov Františka Lipku a súčasného ministra Miroslava Lajčáka v referende o nezávislosti v Čiernej Hore (v prípade Miroslava Lajčáka aj v Srbsku a Bosne a Hercegovine) dodali slovenskej diplomacii právom dobré renomé a jasnú sféru pridanej hodnoty, z ktorej ťaží dodnes.³⁵ Nadväzovali pritom na tradíciu exministra Eduarda Kukana v úlohe vyslanca Generálneho tajomníka OSN pre Balkán v prvých povojnových rokoch a na tzv. „bratislavský proces“, ktorý prispel k formovaniu postmiloševičovskej politickej scény v Srbsku. Slovenský príspevok neznižuje ani fakt, že žiadna balkánska krajina sa bezprostredne nepriblížila členstvu v EÚ, čo je spôsobené jednak vývojom v týchto krajinách, jednak postojmi k rozširovaniu EÚ ako takému vnútri Únie.

Krízy ako zrkadlá

V mnohých iných sférach však politický záujem o európsku politiku ochabol. Slovenskí politici nedokázali absorbovať európsky priestor ako rozšírenie svojho politického bojového poľa (Gabrižová, 2014). Socializácia prebiehala len pomaly, ak vôbec. Nie je tajomstvom, že slovenskí ministri mali za prvú dekádu členstva najhoršiu dochádzku na Rady z krajín Vyšehradskej štvorky na úrovni 56 % stretnutí (Kovář, 2015).

---

³⁵ V roku 2012 sa bývalý premiér a neskôr minister zahraničných vecí Mikuláš Dzurinda stal poradcom podpredsedníčky srbskej vlády zodpovednej za európsku integráciu Suzany Grubješićovej.

Trvalo dlhých šesť rokov, kým si úniová politika vydobyla plnú pozornosť slovenskej politickej triedy, médií a tiež širšej verejnosti. Nebolo na to treba nič menšie ako globálnu dlhovú a hospodársku krízu. Debata o zachraňovaní „lenivých Grékov“ bola exemplárnou ukázkou ignorancie širšieho kontextu (previazanosti eurozóny, dôsledkov finančných a politických atď.) a Slovensko ju politicky nezvládlo. Miera šoku, akú slovenská spoločnosť a politika utrpela, keď zistila, že členstvo v EÚ so sebou skôr či neskôr bude niesť aj náklady, je úmerná mentálnemu stavu, v akom Slovensko do EÚ vstupovalo.

Debata o krízových opatreniach v eurozóne sa z emocionálnej roviny k meritu vrátila až po mnohých mesiacoch. Dôstojnejšiu podobu mali až neskoršie konkrétne a vecné návrhy Slovenska na podmienenie pomoci a spravodlivejšie rozdelenie bremena medzi veriteľmi v rámci tzv. trvalého eurovalu.

Približne od tohto času sa začína odvíjať posilňovanie postavenia slovenského ministerstva financií v európskych záležitostiach. Popri ministerstve zahraničia, ktoré to malo v popise práce od začiatku, to bol prvý rezort, ktorý pochopil, že podstatnú časť svojej agendy nemôže dobre vykonávať bez vlastnej európskej expertízy. Toto precitnutie mnohým rezortom chýbalo minimálne do slovenského predsedníctva v Rade EÚ.

Pre ministerstvo vnútra napríklad okrem otázok Schengenu a politicky konsenzuálnej reštriktívnej migračnej politiky takmer neexistovali iné európske témy. Nečudo, že ostatná utečenecká vlna a debata o riadení migračných tokov vyvolali na Slovensku podobné prekvapenie ako kríza v eurozóne. Kým odpor k finančnej pomoci Grécku a spol. odhalil istú nerozhľadenosť a úzke až účelové chápanie solidarity, migračná kríza obnažila hlbšiu neistotu v tom, nakoľko veríme v ústave zakotveným hodnotám, systému ľudských práv, ľudskej dôstojnosti a platného medzinárodného práva.

Obe epizódy tak boli aj sondou do toho, ako uvažujeme o sebe samých a odhalili nepochopenie, že príslušnosť k previazanému celku a v širšom zmysle k bohatej časti sveta ide ruka v ruku so záväzkami. Slovensko pritom má linku, v ktorej svoju objektívnu geografickú malosť systematicky prekračuje a za ktorú si zaslúži rešpekt. Je ňou účasť na početných misiách krízového manažmentu pod hlavičkou OSN, NATO a EÚ. Rovnako ako ňou je medzinárodná rozvojová pomoc. Aj keď o jej zameraní, koherencii a objeme sa dá iste polemizovať, dôležité je, že Slovensko sa ňou prihlásilo ku konceptu zodpovednosti za dianie mimo svojich hraníc. Ak nie je problém, že ako krajina sme vojensky prítomní v Afganistane, že financujeme vzdelávanie detí v Keni, dokonca sme na to (právom) hrdí, prečo je problém postaviť sa zodpovedne k utečencom na európskych – keďže máme Schengen, aj na našich – brehoch, prípadne sa zasadiť za udržanie spoločnej meny? Slovensko už vie, že sa vždy dá hovoriť s partnermi o konkrétnom spôsobe realizácie. V prípade eurovalov nastúpil tento prístup neskoro, v utečeneckej téme zatiaľ nedostatočne a nepresvedčivo.

V dnešnej EÚ sa všetky tieto témy zlievajú do jednej politickej dilemy – kto a za akých podmienok je ochotný sa podieľať na ďalšej etape integrácie. Takej, ktorá nie je samoučelná, ani ceremoniálna, ako si pamätáme z Maastrichtu a Lisabonu, ale vecná a užitková.

Regionálna identita

Pre Slovensko to otvára aj dilemu, ako naložiť so svojou regionálnou identitou. Vyšehradský formát splnil úlohu europeizácie svojich členov, neodstihol Slovensko v dobe mečiarovského zaostávania v integračnom procese. Okrem regionálnych tém, kde je relevancia V4 nespochybniteľná, ponúka vyšehradský klub v rámci EÚ Slovensku istú cestu ľahšieho odporu. Keďže je poruke a interakcie sú takmer zautomatizované, uľahčuje svojim členom nachádzať priesečníky záujmov a budovať koalície – v EÚ kľúčová vec.

Predstava, že Slovensko je vlastne súčasťou 65-miliónového celku, je síce lákavá, ale zväzda k lenivosti hľadať spojencov ad hoc, mimo tradičného priestoru. Jeden z najhlbkovejších výskumov vzorcov budovania koalícií v rámci dnešnej EÚ ukazuje, že Vyšehrad je najviac do seba zahľadený blok v rámci Únie. Najmä v čase výraznejšieho formovania viacvrstvej integrácie (známe tiež pod skratkovitým pojmom „jadro“) táto komfortná zóna nebude Slovensku stačiť, čo si politická reprezentácia pomaly začína uvedomovať. Ekonomická previazanosť a euro nás samozrejme nútli už dlhšie sa ohliadať za

Nemeckom. Novinkou je memorandum o štruktúrovanej spolupráci a konzultáciách medzi Bratislavou a Berlínom, naprieč viacerými rezortmi. Nepoznanú dynamiku naberajú aj kontakty s Francúzskom, pričom až tak neprekáža, že je to skôr z iniciatívy francúzskej strany.

V rámci V4 sa v prípade Poľska a Maďarska garde z čias Slovenska ako „čiernej diery“ obrátilo. Ak by mal Slovensku vydržať nastavený kurz túžby po (novom) „jadre“ EÚ, nevyhnutne to musí regionálne spojenectvo vo viacerých európskych témach rozvoľniť. Otázkou ostáva, či to dospeje do bodu, keď sa ako dôvod jasne pomenuje aj rozchod súčasných vlád vo Varšave a Budapešti so základnými princípmi EÚ, ale aj to, ako na tom v tejto oblasti bude Slovensko samo.

Medzi veľmocami

Samostatnou kapitolou je stratégia smerom k najväčšej susednej krajine. Vstupom do EÚ vzťahy s Ukrajinou prikryl dáždnik východnej politiky EÚ, ktorá popri politike rozširovania figuruje na zozname slovenských europriorít. V bilaterálnej rovine si Slovensko voči Ukrajine zachováva základnú, ale nie stopercentnú koherentnosť. Kým v niektorých kľúčových momentoch je jasným spojencom, čo platí pre otázky pridruženia k EÚ, kritiky anexie Krymu, spustenia reverzného toku plynu, vízovej liberalizácie alebo humanitárnej pomoci, v iných, rovnako kľúčových aspektoch, túto podporu sponchybuje. Dvojkoľajnosť vznikala a vzniká najmä u premiéra Roberta Fica, ktorý opakovane sponchybuje význam sankcií voči Rusku a predtým, v časoch tzv. plynovej krízy v roku 2009, pripísal celú vinu za prerušenie dodávok na vrub Kyjevu. Ukrajina nie je len naším najväčším susedom, ale aj krajinou s európskymi ambíciami, ktorá je v živom vojenskom konflikte s Ruskou federáciou. Pre slovenskú pozíciu (ako súčasť európskej) to otvára dilemy, ktoré sú funkciou vzťahov s Ruskom. Zároveň však platí, že málokterá krajina potrebuje aktivizmus vo forme podpory Slovenska viac než Ukrajina a málokterá krajina menej než Rusko. Udržiavanie pragmatických kontaktov s Moskvou v stave otvoreného nepriateľstva Ruska a Západu je novum nielen pre Slovensko, ale aj pre ostatné európske krajiny, pre EÚ ako celok i pre USA.

Vzťahy s USA prešli za 25 rokov vlastným posunom. Intenzívna prítomnosť transatlantických vzťahov v širšej slovenskej zahraničnopolitickej debате sa po dovŕšení euroatlantickej integrácie oslabila. Rozvoj vzťahov sa ďalej odohrával v rámci širšieho európskeho kontextu. V radikálne inej medzinárodnopolitickej situácii a pod administratívou Baracka Obamu sa vytratili aj zvyšky stôp po delení Európy na starú a novú podľa jej postoja k americkým vojenským ťaženiam za Georgea W. Busha a zo slovenskej strany poľavila potreba pozicionovať sa za každú cenu ako spoľahlivý spojenc. Relatívne pokojné vody narušil až príchod Donald Trumpa so zmätočnými postojmi voči EÚ, NATO a tradičným spojencom. Napriek tejto rétorike (prípadne vďaka nej, čo by bolo znepokojujúcejšie) Trump prispieva k tomu, že je pre EÚ ťažšie zabúdať na svoje skoršie prísľuby o zvyšovaní výdavkov na obranu zo sumity Aliancie v roku 2014.

Záverom

Premiér krajiny aj minister zahraničia opakovane s nevôľou konštatujú, že sa doma príliš sťažujeme a sme málo hrdí. Vraj to nekorešponduje s prejavmi rešpektu a obdivu, s akými sa pri výkone štátnických a diplomatických povinností stretávajú.

Aký typ sebavedomia však chceme pestovať? Patrí skutočne do výbavy slušného občana byť hrdý na svoju krajinu? Neohovárať ju pred zahraničnými návštevami, v zahraničných alebo domácich médiách? Nemusi to byť nevyhnutne komplex malosti, čo nás máta, ako naznačujú výčitky politikov. Je to skôr intuitívny pocit, že spoločnosť, ktorá zlyháva vo vnútornej súdržnosti, môže len s problémami navonok projektovať sebaistoť a vzorový príklad. Ak sa takmer 80 percent verejných

investícií realizuje vďaka eurofondom, je ťažké hovoriť o tom, že sme svojstojná a hrdá krajina. Je málo dôvodov na sebavedomie, ak národné kultúrne pamiatky sanujú nórski alebo nemeckí daňoví poplatníci. Málo ich je aj v prízvukovaní, že ľudia utekajúci pred vojnou v našej krajine zostať nechcú. Pestovať kritický pohľad na seba samých bez pocitu zneistenia je základným predpokladom rozvoja krajiny. Slovensko len pomaly prekonáva detskú chorobu, keď je obsah politik, vrátane zahraničných, často len figovým listom pre mocenské ambície. Mali by sme sa čo najviac snažiť zmazať iluzórnu hranicu medzi domácou a zahraničnou politikou, takou, ktorá je povinnou poslednou kapitolou v každom politickom programe. Musí byť naopak hlavným pilierom vnútornej rozvojovej vízie, ktorá nie je možná bez základnej bezpečnosti a kvalitnej európskej politiky. Vynikáť môže Slovensko iba tam, kde prekročí svoju uzavretosť.

LITERATÚRA

- Bartovic, Vladimír (ed.) (2015): *Comparative Paper: Visegrad in the EU – How Much Do We Matter? Project Outputs*. Praha: Europeum. Dostupné na: <http://www.europeum.org/data/articles/comparative-paper.pdf>
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga (2005): *Za posledné dva roky sa zvýšila hrdosť občanov SR na svoju vlasť*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky. Dostupné na: http://www.ivo.sk/buxus/docs/vyskum/subor/produkt_4165.pdf
- Bútorová, Zora – Gyárfášová, Oľga – Velšic, Marián (2003): *Verejná mienka* in: Mesežnikov, Grigorij – Kollár, Miroslav (ed.): *Slovensko 2003. Súhrnná správa o stave spoločnosti*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky.
- Buzalka, Juraj (2012): *Slovenská ideológia a kríza: Eseje z antropológie politiky*. Bratislava: Kalligram.
- Duleba, Alexander (2014): *Dvadsať rokov zahraničnej politiky SR: detské choroby, zvládnutá integrácia a povstupové výzvy*, in: Brezáni, Peter (ed.): *Ročenka zahraničnej politiky SR 2013*, Bratislava: RC SFPA.
- Hodža, Milan (2007): *Federácia v Strednej Európe*. Bratislava: Kalligram.
- Janning, Josef – Klavehn, Christoph – Zunneberg, Christel (2017): *EU Coalition Explorer*. Berlin: European Council for Foreign Relations. Dostupné na: http://www.ecfr.eu/page/ECFR209_EU_COALITION_EXPLORER_2017_V2.0.pdf
- Kovář, Ján (ed.) (2015): *Účast ministrů na Rade Evropské unie*. Praha: Evropské hodnoty. Dostupné na: http://www.evropskehodnoty.cz/wp-content/uploads/2015/03/%C3%9A%C4%8Dast-ministr%C5%AF-na-Rad%C4%9B-EU_Studie-EH.pdf (prístup 31. 8. 2017)
- Malová, Darina et al. (2010): *From Listening to Action? New Member States in the European Union*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Mišík, Matúš (2016): *Rozhodovací mechanizmus v Európskej únii po východnom rozšírení. Vnímanie aktivity a správania sa nových členských štátov*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Nekvapil, Václav – Staszkievicz, Maria ed (2007): *Populism in Central Europe*. Praha: Asociace pro mezinárodní otázky.
- Yearbook of Slovakia's Foreign Policy / Ročenka zahraničnej politiky SR (1999–2016)*. Bratislava: RC SFPA.
- Zavacká, Katarína (2007): *Na počiatku bola myšlienka... 28. október 1918 a dnešok* in: Szigeti, László (ed.): *Slovenská otázka dnes. Výber textov z časopisu OS 1997–2006*. Bratislava: Kalligram.

Několik neodborných zahraničněpolitických pocitů

VLADIMÍR KUČERA

Borovno

Obec Borovno leží v moři brdských lesů vedle vesnice Míšov. Během sovětské okupace se v jejich těsném sousedství rozkládalo území, na které nesměla vkročit jiná noha než ta v bagančeti sovětského vojáka. Kromě výcvikového prostoru okupační armády zde bylo i tajné úložiště jaderných hlavic, které oficiálně (mezinárodněpoliticky) v naší zemi nebyly. Krycí název této „zajímavosti“: Javor 51.

O pár let později měl být u obce Míšov postaven americký radar. Nikoliv jako důsledek násilného příchodu nějakých cizích nepřátelských vojáků jako v srpnu 1968. Zcela jednoznačně na základě případné dvoustranné smlouvy se spojencem, který nebyl současně okupantem.

Tehdy jsme ještě nevěděli, co je to hybridní válka a hlavně: jak funguje její propagandistická část. Masáž veřejného prostoru byla zdrcující. Sepisovaly se „mírové petice“. Vznikala ad hoc občanská „protiradarová sdružení“. Některá z nich pod zevšeobecnujícími idejemi boje proti zbrojení a válce. Když radar „zhasl“, tyto bojovné party zcela a nenávratně zmizely. Jejich cíl byl tedy konkrétní; nikoliv obecně pacifistický, ale cíleně zaměřený proti tomu, aby na našem území americká základna vznikla. Šlo o to, aby u nás nebyli Američané takříkajíc „na stálo“. Do budoucnosti tato protiradarová krátkodobá „taktika“ zakládá značné obavy z čísi možné promyšlené geopolitické dlouhodobé „strategie“.

Dozajista byl fakt, že nakonec Spojené státy od výstavby radaru ustoupily, způsoben mnohými faktory jejich mezinárodní i vnitřní politiky. Nicméně odpor značné části českého veřejného mínění jistě sehrál svoje. Zvláště když se na něm vyvezli někteří čeští politici.

V řečené obci Borovno se tehdy konalo natáčení televizního pořadu Václava Moravce, v němž hrál první housle Lubomír Zorálek, tehdy hlavní expert sociální demokracie na zahraniční politiku. Byl jsem tam. Komédie to byla dosti pokleslá. Odkudsi autobusy dovezená část obecnstva. A pak mnozí z okolních vesnic. Znám ten kraj vcelku dobře, jsem tam částečně usazen, ba trčí tu kořeny jedné větve mých předků. Navíc se mnou seděl v sále místní občan Václav, který všechny znal „jako své boty“.

Nejčastěji vyslovovaným tehdejším argumentem bylo, že jsme po dlouholetém „dočasném“ pobytu sovětských okupantů poněkud citliví na „cizí vojáky“. Říkalo se to i v Borovně. Václav vedle mě se jenom smál. Jeho komentáře byly znalé a přílehlivé: „*Tenhle s nimi šmelil benzin.*“ „*A ten? Obchodoval s nimi, ve zlatě.*“ „*Moc bych za to nedal, že tamtomu po nich zůstal kalašnikov.*“ Znal dobře svoje „brdské“ a věděl, kteří z nich, nyní přecitlivě odmítající přítomnost „cizích“ vojsk, byli s těmi předchozími „cizími“ (ale, zdá se, nějak vnitřně vlastně „našimi“) jaksi „jedna ruka“.

Falešný a pokrytecký hlas „veřejného mínění“ i skutečnost, že ho vehementně a halasně využívají a podporují i politici, zazněl mi tenkrát starou ozvěnou prazvláštního ducha našeho vztahu k okolnímu světu. A mnohotvárně, někdy až slizké ochoty se s ním jaksi „zahraničněpoliticky po našem“ vyrovnávat.

Ono není nic nového to glajchšaltování, jak je to na Západě a na Východě vlastně stejné a že k tomu musíme přistupovat vyváženě a neutrálně. Hrál se tak po celém světě i v dobách „tábora socialismu a míru“ a „jestřábů z Pentagonu a žraloků z Wall Streetu“. Josef Škvorecký ve své eseji Karneval spisovatelů v New Yorku z roku 1986 píše o mezinárodním kongresu PEN klubu: „*Rovnice Spojené státy a Sovětský svaz se objevovala jako na kolotoči, v nejrůznějších formách a na nejrůznějších úrovních.*“ (Škvorecký, 2007) Přičemž toto srovnávání trhá Škvorecký konkrétními příklady na kusy. Samozřejmě i na základě vystoupení řady svých kolegů. („*Co si třeba pomyslet o charakteristice americké*

a sovětské literatury, jak ji přednesl australský autor Robert Hughes: *„Moskva má socialistický realismus a jeho jásavě přesvědčivé obrazy produkce, pokroku, jednoty a dělnické třídy. New York má kapitalistický realismus a jeho jásavě přesvědčivé obrazy spotřeby, pokroku, kompetice a joggování. Obě tyto metody vyžadují stejně banální vyprávění, k němuž práce spisovatelova nemá co přidat.“* Jinými slovy: není rozdílu mezi dílem Saula Belowa nebo Philipa Rotha a dílem Antona Josifoviče Patolizalova a Josefa Antonoviče Poslušnikova. *Vsjo ravno.*“) Ono „porovnávání a vyrovnávání“ totiž byl a je buď vyhlaný, nebo hloupý nesmysl. Troufám si tvrdit, že při podobném současném velmi častém srovnávání Západu a Východu stále ještě podobným nonsensem je. Banalizace ve stylu „všude je to stejné“ je velmi silným nástrojem toho, čemu se říká „hybridní válka“.

Dnes je totiž opět stále častější rovnocenné srovnávání Ruska, autoritativního státu, jehož systém dokonce i sám jeho vůdce Vladimir Vladimirovič Putin nazývá „řízenou demokracií“ (eufemismus snadno prohlédnutelný), a (stále ještě) tradičně demokratických USA. Netýká se to ovšem pouze argumentace značné části občanů, ale i mnoha politiků či lidí osobujících si právo do politiky nějakým způsobem zasahovat. Ti stejně nehorázně občas srovnávají Evropskou unii (řekněme, že v tuto chvíli nesoucí některé rysy levicově liberální) s totalitní Radou vzájemné hospodářské pomoci. Měří tak poměr Západu a Východu, přičemž Východu mnohdy přikládají jakousi kladnou roli ve vývoji světa, zatímco Západu oblékají masku zloduha.

Jsem v rámci zahraničněpolitického cynismu ochoten připustit, že kupříkladu řízení mnohonárodnostní, mnohonáboženské, kapitalisticko-komunistické, sociálně roztříštěné, téměř půldruhamiliardové Číny vyžaduje poněkud jiné metody než ty použitelné pro zavedené menší demokracie. Nicméně obecná pravidla slušného „politického“ chování člověka k člověku, potažmo státu k občanovi, lze každému připomenout. Co si pomyslet, pronese-li náš nejvyšší reprezentant (Miloš Zeman) při návštěvě v ČLR toto: *„Já jsem přijel do Číny, abych se od Číny učil, jak zvýšit hospodářský růst, jak stabilizovat společenský řád. A co se týče jiných sfér, pokud i my můžeme s něčím pomoci, například s českým nejoblíbenějším animovaným filmem, s Krtečkem, znáte?“* (Echo24.cz, 2014) Nelze mluvit o ničem jiném než o devótnosti. Oni nás naučí stabilizaci sociálního řádu, my jim za to zašišláme s Krtečkem, protože nejsme ničeho jiného schopni. Víím, mělo to být asi žertovné srovnání, ale myslím, že v tak závažné situaci a v takové zemi má jít „každá sranda stranou“. Jinak to svědčí o zahraničněpolitické invaliditě.

Navíc slova o „stabilizaci společenského řádu“ vyvolávají připomínku náměstí Nebeského klidu, věznění disidentů či „myšlenkové genocidy“, neboť tím vším Čína společenskému řádu „přináší rovnováhu“. Je-li toto Zemanův vzor, copak to on u nás vlastně chce zavést? A jak je formována zahraniční politika, když zejména právě v „čínské otázce“ plouhala se vláda často v Zemanových stopách? (viz zacházení našich policistů s protičínskými demonstranty).

Co mě ovšem mnohem víc děsí než zahraničněpolitická ubohost českých představitelů, je skutečnost, že se po této „neobolševické“ Zemanově nehoráznosti jeho obliba mezi „lidem“ vůbec nezměnila. Že se to nejspíš značné části občanstva líbí. To s tím Krtečkem, to ale byla sranda, že, občane?

Vyvolává to ve mně ošklivé, ponižující a štítivé vzpomínky.

Stahování tenkrát v OSN

Jsem z generace, pro niž zahraniční politika zdegenerovala v oddanost či spíše služebnost Sovětskému svazu. Naštěstí se ukázalo, že tomu nebylo navždy, jak bylo původně v plánu. A také ne „a nikdy jinak“; dle znění roztouženého dovětku. Ale bylo to na dlouho, téměř „na dočasně“; dost na to, aby vzpomínka na pocit studu a současně opovržení zůstala napořád. Vrcholem tohoto ponížení byl okamžik, kdy Rada bezpečnosti OSN projednávala protest a odsouzení okupace mé vlasti vojsky, vedenými Kremlem. Tehdy před světovým plénem vystoupil náš zástupce, ministr zahraničí Jiří Hájek, a sovětskou agresi odmítl. Během krátké doby ovšem naše „elita“ postoj změnila. „Okupační lapálie“ byla z jednání stažena na náš návrh. Už jsme ani nenechali na okupantech, ať si s tím poradí. Rádi jsme vypomohli. Ano, bylo to asi „zahraničněpolitické“. Nebylo to však čestné. Ani vlastenecké, použijeme-li slovo, které se v současnosti stalo opět módním, mnohdy velmi lacině a podbízivě.

My sami jsme požádali, aby se nemluvalo o tom, jak nás Moskva pokořila. Nestačila nám sovětská urážka. Přidali jsme si ještě sami kus hanby.

Ono legendární mnichovské „o nás bez nás“ tehdy ztratilo mnoho ze své naléhavosti. Alespoň jsme u toho v roce 1938 v bavorské metropoli nebyli. Tady, na půdě OSN, jsme si o ostudu požádali. Trochu jsem začal chápat svého otce, který mi s velkou citovostí vyprávěl o pocitu zmaru při návratu z mobilizačních pozic. Už jsem na jeho příběh nevzpomínal s ironickým mladistvým nadhledem. Stal jsem se součástí stejného či podobného pocitu ztracení a zatracení. Byť – dovolím si nyní být poněkud kacírský – nejsem si zcela jist, zda kolektivní „mnichovská“ pobouření a traumata jsou v těchto případech natolik pravdivá a autentická, jak jsou prezentována. A to jak v odborném výkladu historiků, tak ve vzpomínkových „osobních dějinách“. Jestli nejsou v kolektivní paměti poněkud upravována a manipulována, aby se stala vysvětlením a alibi pro některé další ne právě šťastné, ba bastardní historické postoje a činy.

Ale zpět: bylo v onom srpnu 1968 zvláštní, že jsem nedokázal (nevím, jak jiní, nyní mluvím pouze sám za sebe) vytvořit si odstup od té sebehany a zůstat pouze svědkem. Cítil jsem, jako by to byla i moje vina. A přesto, že jsem byl dost mladý, někde uvnitř mi cosi říkalo, že to bude dlouhé, než se onoho pocitu zbavím. Zdali kdy vůbec. A opravdu: dodnes občas pocítím pachuč. Od „Borovna“ stále naléhavěji. A také nedůvěru. Nedůvěru k tomu, kam vlastně moji spoluobčané chtějí patřit a kam je jejich politici vedou.

Stáhnout jednání o naší věci z programu.

Stáhnout se...

Nechat se stáhnout z kůže...

Jestli oni tu tak nějak nezůstali

Když na počátku devadesátých let byly uvolněny ceny a lidé zpanikařili, co se to děje, řekla moje moudrá žižkovská proletářská maminka ostatním ženským v obchodu: „*Celý život jsem žila skromně. Tak budu i dál žít skromně. Hlavně že už tady nejsou.*“ Chtěl bych mít její silná, statečná křídla a povznést se stejně vysoko jako ona. Protože já, bohužel, pořád cítím, jako by tu stále byli. Alespoň dotekem. Jako by se To ponižující stále kolem nás potulovalo. A občas drze vystrčilo hlavu a šlehlo rozeklaným jazykem. A s ním ta zvláštní svíravá obava, kdy si zase sami na sebe opovrživě plivneme.

Ted' před časem – když už byla řeč o Číně – jsem si onen pocit ze srpna 1968 připomněl. To když Miloš Zeman, Milan Štých, Jan Hamáček a Bohuslav Sobotka podepsali potupnou omluvnou supliku Velkým kormidelníkům Říše středu. Či při devótní Zemanově návštěvě Ruska, kterou přizdobil ocáskem řady podnikatelů. Nehledě na zvláštní divadélko s článkem o srpnu 1968 v armádním ruském médiu Zvezda. Okolnosti této provokace i Zemanova rozhořčení se mi zdají být jaksi moc „náhodné“. Že vyjde urážlivá stať o okupaci v srpnu 1968 právě v den Zemanova příletu a že to umožní dát patecticky najevo Zemanovo rozhorlení; nějak příliš úhledně poskládané.

Ale zpět: budiž, ekonomická zahraniční politika. To snad ale neznamená podlézavost. Nejsem zahraničněpolitický odborník ani ekonom; jenom novinář. Nemohu rozvíjet myšlenky Metternicha, Talleyranda, Kissingera či Brzezinského a hodnotit jejich činy. Fouchého výrok „*je to horší než zločin, je to politická chyba*“ zvedá mi za ušima chlupy a staví pro mne zahraniční politiku kamsi do ohrady, do níž bych se bál dostat, neboť by se tu ode mne očekával pragmatismus na hranici cynismu. Nicméně k činu onoho Číně podlézajícího našeho „gangu čtyř“ bych slova francouzského „zahraničněpolitického padoucha“ Josepha Fouchého bez uzardění přiřadil. Ovšem stejně tak i údajný výrok Talleyrandův „*bylo to horší než zločin, byla to pitomost*“. Myslím, že obojí platí. Stejně tak kupříkladu i Zemanovy výroky o Krymu. Ono to s ukrajinským poloostrovem tak může dopadnout, nicméně stát se spouštěčem a podporovatelem „ruského nároku“ je hanebnost.

Nejsem znalec oněch zahraničněpolitických fines, z nichž se staví svět a splétá jeho ustrojení. Ovšem myslím, že jsem dost sociálně citlivý, abych cítil kolektivní hanbu. A tu může zahraniční politika v člověku se společenskou empatií snadno vyvolat. Sdílet přijímání kolektivní viny je dozajista nesmysl

až zločinný, a vršit ji na někoho jiného ještě horší, leč kolektivní hanbu může občan pocítit. Neboť ty, kteří ostudu vytvořili a reprezentují, zvolil. A když ne on, potom jeho spoluobčané, s nimiž, chtěj nechtěj, žije v jednom společenství. A v některých případech jsou (jsme) ochotni a schopni to udělat znovu. Coś zvláštního v nás po desetiletí zůstává, ba možná se ve zlém kultivuje.

Kam patříme?

Těsně po srpnovém přepadení jsem byl shodou okolností pozván na návštěvu k Janu Werichovi. Upřímně: příliš mě neunášejí jeho bonmoty; často jako by vyzařovaly více lehkosti než moudrosti (což ovšem nebrání, abych je někdy nepoužil). Tehdy ale pověděl jeden postřeh, který připadá mi přesný, přiléhavý: „*Jsou národy, které dostanou přes hubu a rvou se. Potom jsou národy, které sehnu hlavu a otročí. A pak jsme my: dostaneme přes hubu, ohneme se, otročíme, ale při tom mumláme: „Dostali jsme přes hubu, to ano, ale tak jako my ještě nikdy nikdo přes hubu nedostal.“*“

Myslím, že to dosti přesně vyjadřuje postoje zdejšího společenství k okolnímu světu a také k tomu, čeho se nám občas zpoza humen dostane. A vykresluje to občasné chování a jednání, jimiž se těm za našimi ploty prezentujeme. Jak vytváříme svoje postoje, přistupujeme k dohodám, respektujeme druhé. A jsme-li u respektu, tak zejména: dle jakéhoustru respektujeme sami sebe. Kulhající sebevědomí. Nabubřelé kverulantství. Neumění přijmout zásadu: „*Ty pán. Já pán.*“ Bud' jenom „*ty pán.*“ Nebo pouze „*já pán.*“ Jak nám okolnosti dovolí.

Z toho všeho plyne naše neukotvení.

Bože, kam my vlastně patříme?

„*Odkud přicházíme? Kdo jsme? Kam jdeme?*“ Při pohledu na tento obraz Paula Gaugaina nevidím veselé Tahitany, ale tváře svých spoluobčanů kolem stolů, plných piva. Odkud? Kdo? Kam?

Z temných hlubin starých pověstí máme zakódováno, že praotec Čech se svým lidem (našimi pradědečky a prababičkami) přikráčel sem, do Čech, vystoupil na vysokou horu a promluvil o zemi zaslíbené, mlékem a strdím oplývající.

Inu, vysoká hora... Říp. 455 metrů nad mořem. Pravda, nizozemský Vaalserberg měří jenom 321 metrů. Jenomže Nizozemci vstoupili do věčného boje s mořem. Bylo to střetnutí nelítostné, tvrdé, formující.

Naše osudová krajina je opravdu krásná. Malebná. Ale velmi, velmi pohodlná. Charakter jejího lidu nehnětlý ani mořské cesty a dobývání oceánů, ani boj s nehostinnými, nelítostnými velehorami. Ba i střety se sousedy byly v porovnání s jinými jaksi měkčí, obroušené, takové „*po česku.*“

Prstenec kopců kolem české kotliny jsme nijak neobhospodařovali. Pouze jsme se za něj schovali. To až později museli přizvat svěťští a církevní hodnostáři kolonisty z ciziny, kteří ona relativně nízká pohoří zkultivovali. Původnímu obyvatelstvu byla tam asi příliš dlouhá a mrazivá zima, v létě nadmíru blízko ke Slunci a stezky vzhůru nutily k funění, při návratu pak tlačily palce v botách.

Jako bychom hledali tu nejpohodlnější cestu k přežití. Pokud jsme se obrátili k něčemu velkému, pokud jsme „*vzpláli*“, bylo to vždycky jenom na krátko, abychom připomněli Ferdinanda Peroutku: rychle a velmi nadšeně zahoříme a brzo vyhasneme a ochladneme. Dovolím si dodat, že je to ještě mnohem příjemnější, hledáme-li nesebelitostně odůvodnění tohoto paradoxu: zahoříme s velkým nadšením, když vědomě či podvědomě čicháme, že nám to něco vynese. Nadšení vymizí a změní se v temnou skepsi a kvokavé kverulantství poté, co zjistíme, že se od nás čekají také povinnosti, začasťe nepřijemné. A že budeme muset vyvinout i nějaké úsilí. Ať už hmotné, či mravní. Obojí je stejně unavující. To druhé víc.

Vzpomeňme jenom, jak jsme zahořeli po roce 1989 pro Evropu. Jak jsme horlivě vykládali, že jsme vlastně nikdy z Evropy neodešli, že do ní patříme odjakživa, srdcem i rozumem. Jen jsme zjistili, že nás čeká také nutnost přizpůsobit se pravidlům společenství, nést rizika a tíhu spolupráce, hned jsme pochopili, že jsme jacísi „*jiní*“ Evropané. Či vlastně Evropané nejlepší, ryzí, kteří nejlépe vědí, jak na to. Ostatní jsou hlupáci, kteří ničemu nerozumějí.

Najednou opět vystává ona otázka: kam patříme? Jsme svou podstatou na Západě, nebo na Východě? Zdá se, že jsme v naší zahraniční orientaci uvízli kdesi v obrozeneckém romantismu. Naši kulturu, civilizaci jsme přijali jednoznačně zprostředkováním německých zemí, tedy ze Západu: od technologií až po zákonodárství. Oporu ovšem hledáme na Východě, v jakémisi tamním mysticismu a přesvědčení, že odtud přijde spasení lidstva. Že tam je umístěn jakýsi „třetí Řím“.

Hraje tu dozajista roli ještě jakýsi „komplex potměšilosti“. Byť halasně vykřikujeme, že Západ činí špatně a že my víme, jak na to (byť jsme ještě nikdy konkrétně neřekli, jak si to představujeme, a zahraničněpolitická vystoupení našich pomazaných působí jako připřahání koně za vůz), vůči Východu cítíme, že bychom se v mnohém mohli soukromě nad ty „burany“ doopravdy povyšovat, kasat se na ně.

Most, jazýček na vahách, za větrem

V souvislosti s naší účastí na evropské spolupráci, či dokonce na členství v NATO, objevuje se často kolektivní názor, že ideální by pro nás bylo všechno to pustit a stát se jaksi neutrálními. „Nestrannými“. Společivými za větrem. Někteří dokonce myslí, že bychom tak mohli pomoci při řešení sporů.

Pokud ovšem žije zdejší lid v přesvědčení, že bychom mohli zaujmout jakousi neutrální pozici, dokonce v něčem být „jazýčkem na vahách“, hluboce se mýlí. Naše vážnost není tak závažná, abychom mohli být vahami. Byť v tom pomýleném názoru podporují muže a ženy z ulice zdejší politici. Dělalí to proto, že máme stále nějaké volby a že potřebují hlasy. Někteří též z důvodu sebeuspokojení. Mají pocit, který veřejnosti sugeroval zejména Miloš Zeman, že jsou váženými figurami v Moskvě a Peking, když už je na Západě prakticky nevnímají. Ovšem i s tím Východem se mýlí. Hrají roli známých Lenínových „užitečných idiotů“. Stejnou pozici zastávají u některých místních zájmových skupin, které svoje ekonomické, politické a mocenské interesy spojují s východními pákami. Ono to svrchu řečené „nikdy jinak“ opravdu zatím zcela nevyprchalo. Jsme cílem zájmů z mnoha důvodů. Že těmto cílům oficiální zahraniční politika často odporuje svojí nejasností, populismem a naivitou na hranici hlouposti, je smutné. Bohužel, existují tací, kteří jsou schopni vydat problémy národní bezpečnosti a světaurčení do rukou referend. Svěřit je lidu, který není nikomu odpovědný, sobě nejméně. Když ve středu zjistí, že v pondělí rozhodl ve všelidovém přímém hlasování špatně, nepřijme svoji vinu. Chyby hledá všude jinde a stěná, co se mu to zase nespravedlivého přihodilo.

Nízký stupeň českého sebevědomí, nahrazovaný kverulantstvím, do sebe zahleděním a často až nabubřelostí, ironicky popisuje i Karel Havlíček Borovský, génius národního sebezpytu, ve svém epigramu Tys bratr náš, ty jsi Kubík...: „*Kdo raděj doma jídáš buchty, než by si jinde zpíval z kruchty, tys bratr náš, ty si kubík, hej, hárum, hárum, mik, mik, mik...*“ Není bez zajímavosti, že Havlíčkův text později zhudebnil Jaroslav Ježek a zpívali Voskovec a Werich: zřejmě důkaz jakési dlouhodobé dějinné platnosti. I tito satirici jako by cítili zdejší nedostatek uvědomění si, kam vlastně patříme, nahrazovaný snahou tvářit se jako mudrланští neutrální soudci, kteří se nakonec z této nabubřelé pozice dostanou do postojů posluhů, zneužitě stojících na tribunách mocenských manifestací síly. Jako figurky do počtu. Nejdrsnější zážitek je, když do našeho závětrí znenadání zprudka foukne. Zavane to mrazivě až do samých kostí.

Jaké kořeny, takové plody

Cítím, že naše zahraniční politika je polouvědomělá a vratká, jak se tak snaží korespondovat s veřejným míněním a přitom si nezadat. Dle mého soudu se stává natolik nečitelnou, že je možná pro některé (zatím) spojence už téměř zmatená. Alespoň pro mne je. Já jsem však, jak už výše řečeno, neodborník. Třeba útroby zahraničněpolitizujících zvolených skrývají cosi geniálního, co vyhrězne, až přijde, lidově nazváno, „z tlustého do tenkých“. Pokud si ovšem odborníci takovou situaci vůbec uvědomí.

Bohužel, máme v tom na co historicky navazovat. Už v kořenech vzniku samostatného Československa jsou vrostlé tyto problémy. Nízké sebevědomí vůči západním sousedům, v tomto případě „germánskému živilu“, žijícímu ve značném počtu v zemích Koruny české, stálo v základech komíhové a ahistorické (zdali ne antihistorické) konstrukce „národa československého“. S tím je spojeno i flagrantní porušení smlouvy. Tomáš Garrigue Masaryk vcelku bezostyšně, s vědomím, že ji nikdy nedodrží, zformuloval a podepsal Pittsburskou dohodu, v níž slíbil Slovákům prakticky vše od autonomie snad až po pověstné „hory i s horáky“. Po vzniku republiky se smlouva změnila v bezcenný cár papíru. Masarykova zakladatelská zahraničněpolitická moudrost, tak často citovaná: „*Státy se udržují těmi ideály, z nichž se zrodily,*“ dostává v těchto souvislostech poněkud nekořektní a paradoxní obrys.

Jak posuzovat Masarykovo chování okolo připomínky 510. výročí upálení Mistra Jana Husa? Prezident hrál a hnal vnější projevy na ostří nože až k hluboké roztržce s Vatikánem. Vyvěsil nad Hrad husitskou vlajku. Vůbec se choval poněkud výstředně. Prý byl v bujaré, bojovné náladě, zjevně rozhodnut probojovat věc do konce. Prezident měl po večeri hrát na klavír a zpívat slovanské písničky, údajně i cakewalk zatančil. Na konci zazpíval Kdo jste boží bojovníci. Zaznamenal to Masarykův tajemník, Vladimír Kučera. (Klímek, 1996)

Nehledě na mezinárodněpolitický problém Masaryk zde pro prosazení svojí osobní ideologie a rozmaru riskoval občanský rozkol. Věřících, hlásících se ke katolické církvi, nebylo málo. Ti se mohli při takových manifestačních vystoupeních hlavy státu cítit poněkud jako občané druhé kategorie. Rozdělování země kvůli osobnímu přesvědčení za použití zahraničněpolitických aspektů (byť zde svoje sehrály i některé jiné faktory) není, zdá se, jenom současným odpudivým zlozvykem.

Tehdy také Edvard Beneš zarputile prohlašoval, že jsme „miláčky Dohody“. Taková slova od politika, který byl o sobě přesvědčen, že je dokonalým pragmatickým čtenářem zahraničněpolitické reality, působí poněkud zábavně. Ostatně Beneš brzo dostal na vědomí, že to s tím „miláčkováním“ není tak horké. Dědictvím poválečného do jisté míry nadřazeného pocitu vůči ostatním středoevropským zemím byly problematické vztahy prakticky ke všem sousedům.

Mnichov nás poškodil hluboko a dlouhodobě. Je ovšem předmětem diskuse a stojí věru za to přečíst si knihu Jana Tesaře Mnichovský komplex. Zda Mnichovská dohoda skutečně natolik zasáhla Edvarda Beneše, že byl ochoten podepsat v roce 1943 smlouvu se Stalinem, a tím narušit naši západní orientaci, nevím. Rozhodně ale vím, že se tím argumentuje. Zapomíná se ovšem, že tím byl zlehčen a narušen vztah se západními spojenci. Navíc československo-sovětská smlouva byla porušena hned v červnu 1945. Hovořilo se v ní o zachování Československa v předmnichovských hranicích. Ty ale přestaly platit „zvláštními okolnostmi“ při odevzdání Podkarpatské Rusi Sovětskému svazu. Toto okleštění hranic předválečného Československa bylo jakýmsi ponížným „dobrovolným“ darem Sovětskému svazu.

Slabost naší zahraniční politiky vůči Východu se projevila po válce v mnohém. Barbarské chování příslušníků SMERŠ (Smert špionam) v osvobozeném (zda ne už ve vědomí Moskvy „studené“ anektovaném) státě bylo bezpříkladně drzé, nadřazené a brutální. Zatýkali československé občany ruského původu, kteří u nás žili od dob první republiky. Včetně jednoho z funkčně nejvýznamnějších generálů naší armády Sergeje Vojcechovského, který zahynul v sovětském koncentračním táboře a jehož ostatky jsou kdesi v bezejmenném hrobě. Proti únosům těchto našich občanů a jejich zavlčení do stalinských gulagů jsme prakticky ani neprotestovali.

Zde neplatila ani otázka: kam patříme? Na Západ, nebo na Východ? Na místě bylo by zeptat se: patřili jsme ještě vůbec sami sobě? A do jaké míry jsme si svoji nesamostatnost uvědomovali? Nakolik ji skryla jakási všeslovanská pseudovzájemnost? Bezesporu tehdejší zahraniční politika byla už zcela závislá.

Objevily se tehdy také názory, které zaznívají i nyní a jejichž počet stále houstne. Totiž, že bychom se měli stát jakousi spojnicí mezi Východem a Západem. Svoje nesebevědomí a neukotvenost snažili jsme se nahradit pocitem nabubřelé důležitosti. A nedostatek ideovosti v definici svého života a jeho orientace zakrývali jsme naivní vírou v celosvětové spojení a spasení. Podléhali tomu i tak osvětlení lidé, jako byl například profesor Václav Černý.

Edvard Beneš psal ve zprávě Janu Masarykovi: „*Pokrok ve vývoji myšlenkovém je zde (v SSSR, pozn. V. K.) od roku 1935 a hlavně od doby války veliký... Pokládat věci s internacionálou, s náboženstvím, se spoluprací se Západem, se slovanskou politikou atd. za pouhou taktiku by byl fundamentální omyl. Vývoj k nové sovětské říši, decentralizované, s pevným místem pro ostatní sovětské národy v duchu nové lidové demokracie je na nepopíratelném a definitivním pochodu.*“ (Pecháček, 1996)

Není snad nutné při znalosti dalšího historického vývoje (ale i tehdejší situace v SSSR – to ji Beneš neznal?) toto komentovat. Stalin měnil se v našich očích v demokrata. Zahraničněpolitický instinkt jako brus.

Z tohoto „sežráný jógra“ vyplynula Benešova nabídka světovému společenství, že bychom se mohli stát „mostem mezi Východem a Západem“. Stalin ho z této představy rychle vyvedl a snovou konstrukci brutálně rozšlapal jako bezohledný darebák bábovičku přitroublého kloučka na pískovišti.

Pokleslost naší tehdejší zahraniční politiky dokumentuje výrok Jana Masaryka, který měl údajně pronést k Hubertu Ripkovi po návratu ze SSSR, kde nám bylo nařízeno odvolat přijetí Marshallova plánu: „*Do Moskvy jsem jel jako československý ministr, ale vrátil jsem se jako Stalinův pohůnek.*“

O vztahu veřejnosti k zahraniční politice svědčí to, že tento (možná neautentický) citát je stále dokola dodnes tradován jako cosi od Jana Masaryka úžasného, charakterního, dokonce bojovného. Jaksi nikoho nenapadá, že „náš Honza“ (jak se mu dlouho lidově říkalo), pokud by byl plnohodnotným politikem a koneckonců i člověkem, měl po těchto slovech okamžitě odstoupit z funkce. Nemluvě o tom, že ona údajná Masarykova slova jsou naprosto omylná, či spíše lživá. Neboť jako Stalinův pohůnek tehdejší ministr zahraničí už odjížděl. A musel si toho být vědom.

Jako včera, tak i dnes

Přiznávám se, že jako občan příliš nevěřím naší současné zahraniční politice. Těm, kteří ji vykonávají, ale ani těm, kteří k ní vytvářejí opozici. Co ale od toho všeho očekávat, vychází-li z českého kolektivního stavu myslí, který je velmi vratký, nezakořeněný a chvílemi zcela sebeničivý. Navíc velmi náchylný hledat oporu ve lži či polopравdě. Myslím, že v tomto prostředí dopouští se naše zahraniční politika jak (v nadsázce řečeno) „zločinů“, tak toho horšího – chyb. Ale ještě nebezpečnějších věcí – i mnoha „nepevností“, podlézání společenským náladám, neochoty dodržovat vyrovnanost mezi „měl dáti“ a „dal“ a zejména zřeknutí se některých zásad, které nám získaly na počátku devadesátých let mezinárodní prestiž. Odkládáme se od pevné orientace na sloupy naší civilizace, k níž se jinak proklamativně hlásíme, abychom ji vzápětí svými činy zavrhlí. Copak o to, kdyby se to týkalo jenom politiků, vezmi to čert, vystřídají se. Obávám se ovšem, že problém je hlubší. Občanský. Či spíše – z lidu.

LITERATURA

Škvorecký, Josef (2007): *Timeo Danaos a jiné eseje*. Praha: Literární akademie.

Přijel jsem se od vás učit, řekl Zeman v Číně. Doslovný přepis rozhovoru. [I Came to Learn from You, Said Zeman in China. Verbatim transcript of the interview]. Dostupné na: <https://echo24.cz/a/wBvUC/prijel-jsem-se-od-vas-ucit-rekl-zeman-v-cine-doslovnny-prepis-rozhovoru>

Klímeček, Antonín (1996): *Boj o Hrad*. Praha: Panevropa.

Pecháček, Jaroslav (1996): *Masaryk, Beneš, Hrad – Masarykovy dopisy Benešovi*. Praha: Faun.

Ako a prečo sme dobiehali Západ

ZUZANA KEPPELOVÁ

Zaostávame. Alebo sme iní. Zdá sa, že pri riešení toho, ako naša spoločnosť rozmýšľa o svojom mieste a smerovaní, si práve takto odpovedáme. Sme stúpenkami buď jedného, alebo druhého presvedčenia. Buď veríme, že naša krajina sa vinou nepriaznivých okolností omeškala a potrebuje sa dotiahnuť na premiantov. Alebo tvrdíme, že treba len odstrániť zábrany a budeme sa rozvíjať. Že sme, akí sme, a ak nám nebudú brániť, nebudú nás potláčať, budeme sa vyvíjať vlastnou cestou, nezávisle od ostatných. A teda na nikoho sa doťahovať nemusíme, len na akési neuznané vlastné ja.

Tí prví vinia najmä minulý režim, ale pri hľadaní koreňov neváhali zájsť až k časom Márie Terézie, k nedokončenému osvietenskému projektu. A potom ešte ďalej, k Wolffovskej predstave o zaostávaní východnej Európy. V knihe *Inventing Eastern Europe* autor ukazuje, ako sa v cestopisnom žánri upevňovali stereotypy a predstavy o nadradenosti európskeho Západu (Wolff, 1994).

Tento pohľad si podľa Kiosseva (1995) osvojili progresívne elity v krajinách toho Východu, akým je autorovo rodné Bulharsko, a preniesli ho spolu so západným vzdelaním a vkusom na hodnotenie svojich spoločností. Prišli, aby sa hanbili a pomáhali svojim spoločnostiam „scivilizovať“ sa, teda sa väčšmi podobali na vzory, ktoré si priniesli učenci. Kiossev tak hovorí o sebakolonizácii.

Kiossev tvrdí, že na pomyselný Východ nás uniesli naše elity: to im sa ich vlastné spoločnosti zdali zaostalé, a preto nachádzali zmysel v ich kultivovaní. Na druhej strane Kundera vinil skôr geopolitiku, keď hovoril o únose nášho regiónu na Východ. V známej eseji *Tragédia strednej Európy* (1984) porozprával Západu o tom, ako bola v dôsledku Jalty stredná Európa unesená Sovietmi na Východ. A naliehal, aby sa západní Európania vcítili do traumy nášho regiónu. A tým sa k nemu prihlásili.

Wolff by zrejme tvrdil, že unesení sme boli už dávno pred Jaltou. A možno by súhlasil, že preto sme mohli byť veľmociam ukradnutí v Mníchove, ako konštatoval György Konrád (in Trávníček, 2009), keď zostupoval špirálou obviňovania, na ktorej sa zakladá sebaobraz strednej Európy. Ďalej až k Trianonu, k porážke Napoleona a k nemecko-francúzskej rivalite. Ako usporiadať malé národy, vyhnúť sa nacionalizmu a neprávostiam zo strany veľkých, pýtali sa opakovane myslitelia z tohto regiónu. A súťažili pritom v disciplíne, ktorú poznáme pod ironickým názvom viktimalógia. Súťažili o status najväčšej obete, najviac utláčaného národa, odstrkovanej kolektívnej siroty.

Okrem obviňovania druhých a uvedomovania si slabosti a nejednotnosti sme si tu pestovali aj sebalútosť a oplakávanie udalostí takých dávnych, že sme si ich takmer vymysleli. Ako keď si Valér Mikula (1999) vzdychol, že Cyrila a Metoda mali z Veľkej Moravy čo najrýchlejšie „vykúriť“. Zabránilo by sa tak neskoršej dileme, či Slovensko patrí na Východ alebo na Západ, hneď v zárodku by sa ukončili diskusie o tom, ktorá civilizácia prišla na pozvanie, a ktorá okupovala.

Nastala by zahraničnopolitická úľava, vytúžená jednoznačnosť bez stredo európskych vrstevnatých dilem. Bez toho, aby sme boli bojiskom o vplyv, aby sme boli delení a vymieňaní pri cudzích stoloch. Práve jednoznačnosť je to, čo žiadajú zástancovia tézy, podľa ktorej „zaostávame“. Vyriešime dilemu, kam patríme, tým, že vyhlásime, kam patríme. A budeme to opakovať. Tým zrušíme pochybnosti. A v dokumentoch, ktorými sa Slovensko riadi – programové vyhlásenie vlády, strategické dokumenty (MZV, 2017a) či nedávne trojediné prihlásenie sa k EÚ a NATO (*Vyhlásenie prezidenta, predsedu Národnej rady a predsedu vlády k EÚ a NATO*) – nájdeme túto istotu. Aj v tohtoročnej správe hodnotiacej zahraničnú a európsku politiku sme počuli prezidenta Kisku apelovať, aby sa príslušnosť Slovenska k EÚ a NATO nestávala predmetom politických debát – či dobrodružstiev, ako dodal premiér Fico –, ale aby sa prezentovala ako nespochybniteľný fakt (MZV 2017b).

Ako teda uzmierniť našu neodškriepiteľnú stredoeurópsku skúsenosť, že „v strednej Európe neexistuje kontinuita dejín, dejiny sa neustále rozpadávajú, doba ani človek nemajú čas vyzrieť“ (Kroutvor in Trávníček, 2009, s. 302), s ambíciou dobehnúť a pridať sa? S ambíciou, ktorá sa napriek všetkým peripetiám zatiaľ zdá v prípade Slovenska úspešná. Keď teda podčiarkneme a sčítame prístupenie Slovenska k OECD, NATO, EÚ a neskôr predsedníctvo v Rade EÚ a deklarované smerovanie k hlbšej integrácii, prepojeniu s ochotnými európskymi krajinami.

Keď sa Západ zmenil

K Západu, stelesnenému v spomínaných štruktúrach, bolo donedávna možné sa prihlásiť a pridať. Jeho geografia bola pohyblivá. No zároveň sa zdalo, že má pevné jadro, okolo ktorého sa nabaľovali krajiny prijímajúce jasný hodnotový systém: právny štát, liberálnu demokraciu, ľudské práva. Preto musela séria nedávnych zvrátov nutne premeniť naše kolektívne fantázie o hodnotovej geografii.

Referendum o brexite nám signalizovalo, že členstvo v klube, o ktoré sme bojovali, je možné zavrhnúť. Možno sa naň dívať ako čosi, čo je na ťarchu pre údajné záujmy krajiny. A na spoluobčanov z krajín Únie, ktorí využívajú slobodu pohybu a právo zamestnať sa – a to najmä z nášho regiónu – sa dokonca dá dívať ako na strašiaka.

Zvolenie Donalda Trumpa ukázalo, že krajina, ktorá po celom svete dávala lekcie z demokracie a vlády zákona, ktorá garantuje bezpečnosť Európy, si dokáže postaviť na čelo človeka, čo chce riadiť krajinu ako rodinnú firmu. Ani nepredstiera, že by rozumel prevádzke štátu a spoločenským tabu. Vracia na stôl dávno uzavreté otázky – práva žien, Afroameričanov a iných menších – a to slovníkom, aký sme doteraz počuli len z tajných nahrávok. Asociuje sa s putinovským Ruskom, nerešpektuje inštitúcie – súdy či médiá – a bezostyšne posilňuje hlas krajnej pravice v USA aj zahraničí.

V európskych štátoch zosilnela krajná pravica a posunula sa do mainstreamu. Sľubuje odpovede na otázky práce, bezpečnosti i kultúrnej úzkosti. S tým prišlo spochybňovanie spoločenského konsenzu, prekračovanie červených čiar a prekresľovanie možného a nemožného. Ukázalo sa, že odstránenie zábran z jazyka, rozrušenie politických sedimentov aj spoločenského usporiadania je predstaviteľné.

To, čo v našom regióne dostávalo nálepky detských chorôb, nižšieho vývojového štádia alebo spadalo mimo civilizovaného rámca – tá Albrightovej čierna diera Európy –, sa stalo rezervoárom „alternatív“.

Tieto zmeny otvorili nevídané možnosti pre zástancov naratív „sme iní“, ktorý sme v úvode označili ako konkurenčný príbeh k „musíme dobiehať“. Odporcovia naratív o dobiehaní, o hodnotovom vyžarovaní Západu, ktorého sa chceme držať a podieľať sa na ňom, získali príklady zo svetovej politickej scény. Hovoria s novým sebedomím: sme iní, ale nie sme horší. Sme svoji. Nie sme zaostalí a ani nemusíme nikoho napodobňovať. Naopak, sme lepší. To my sme budúcnosť.

Takto môžeme chápať slová Viktora Orbána z ideovej konferencie Fideszu v rumunskom Tuszványosi: „Celých 27 rokov sme tu v strede Európy verili, že našou budúcnosťou je Európa, teraz už pociťujeme to, že budúcnosťou Európy sme my sami“ (in Daniška – Majchrák, 2017). Orbán obracia na hlavu naratív o dobiehaní, ktorý počas prístupového procesu silno rezonoval a materializoval sa v ňom. A za futbalového povzbudzovania premieňa komplex na civilizačnú misiu nášho regiónu.

Takéto gestá sme tu už mali. Vniesli ich do našej spoločnosti ešte Štúr a Vajanský, keď verili, že slovenský národ rozvinie svoj potenciál jedine vtedy, ak sa zbaví vplyvov (aj dejín) uhorských či „západniarskych“. Obracali sa k slovanstvu, k mýtu, ku konzervatívnemu nacionalizmu, ktorý odvtedy napája také prúdy, čo slovenskú spoločnosť skôr vyčleňujú, izolujú alebo obracajú k Rusku, než by ju chápali v európskom kontexte a v súvislosti s okolitými spoločnosťami.

Ak teda nechceme Slovensko chápať tak, že sa nedokáže realizovať v Európe, že národ a s ním viera a patriarchálne usporiadanie budú potlačené, poškodené a zničené – ako to chápu mnohí národnári a konzervatívci –, musíme nástojiť na inom naratíve. Ten netreba vymýšľať, stačí si ho preopakovať a väčšími ho verejne prezentovať.

Od osobností k diskusiám

Inšpirácie nachádzame u už nebohých Svetoslava Bombíka a Pavla Lukáča. Obaja brilantní zahraničnopolitickí myslitelia, ktorí v ponovembrovej zahraničnej politike položili trať pre slovenské proeurópske zmýšľanie.

Bombík (Šebesta – Roth, 2016) premyslel ako historik a politológ dejinné vlákno, keď vytýčil debaty, trendy a keď sa postavil na stranu samostatného Slovenska, no nie z pozície vtedajšieho nacionalizmu, ani nie v opozícii k čechoslovakistickému tábora. Navyše jeho pohľad na Štúra, ale aj na ruský imperializmus, ktorý sa nám znovu hlási cez panslavistickú tradíciu, je stále vysoko aktuálny.

Bombíkov pohľad na strednú Európu a integráciu do štruktúr NATO a EÚ ďalej rozvinul Lukáč (2004). Ak by sme Bombíka pokladali za vizionára z rokov revolúcie, ktorý pripravil interpretáciu samostatnosti bez šovinizmu a komplexov, tak Lukáč prevzal takúto verziu „suverénneho európskeho Slovenska“ a rozvinul ju smerom k nášmu vstupu do Únie.

Dal do pozornosti postavu Milana Hodžu, ktorý z neznámych dôvodov vypadol z nášho integračného naratívu. Vedení Lukáčom, môžeme totiž Hodžu čítať ako synekdochu snáh našej spoločnosti patriť – spolu s našimi susedmi – do zjednotenej Európy. Príbeh Hodžu je v tomto zmysle dôležitejší ako Štefánikov či Dubčekov. Alebo by aspoň mal byť s nimi v jednom rade, keď rozmýšľame o takých osobnostiach, na ktoré sa môžeme obracať, keď hľadáme tradíciu aj inšpiráciu.

Ako pripomína aj Lukáč, slovenská zahraničná politika je bohatá skôr na osobnosti než na inštitucionálnu tradíciu. No zostať pri nich znamená, že riskujeme premenu ich postáv na busty a sochy zasadené do rozličného, neraz aj prudko problematického kontextu. Preto je lepšie orientovať sa na debaty než na žiarivé biografie (hagiografie).

Takýto prístup v poslednom čase zvolil historik Roman Jančíga z občianskeho združenia *Communio Minerva*. Združenie vydalo politické pamäte Ivana Déreera *Antifierlinger II* (2016) a *Antifierlinger III* (2017), ktoré môžu zaujímavo prerámcovať dnešné debaty o hybridnej vojne a kremelskej propagande, keď pripomenú skúsenosť Sovietov s prepisovaním histórie. Samozrejme, pôsobenie moci na históriu a sebainterpretáciu spoločenstva je vždy prítomné, no akosi menej paniky vzbudzuje v demokratickom kontexte než v súvislosti s autoritárskymi režimami.

Jančíga opakovane nástojil na vnášaní diskusie do porozumenia našej histórie. Tá ďalej tvaruje politiku, čiže usporiadanie vecí verejných. Upozornil napríklad na kontroverzné postoje mužov z národného panteónu, ktoré narušujú učebnicový a pomníkový pohľad na nich. Ukazuje nám tak, že ich postoje sa menili v čase, boli volené strategicky a často ich formovali pochybnosti o sebe či o vlastnom spoločenstve, o jeho schopnostiach či smerovaní.

To je dôležité ako prevencia pred výberovým či účelovým porozumením odkazu týchto osobností, ktoré sa zužuje na gesto alebo výrok, ako ho praktizujú radikálni národníari a najmä fašisti.

Matica proti európskemu Slovensku

Je len na škodu, že kritickým výskumom národného panteónu sa nezaobrá, resp. sa zaobrá len čiastočne (napríklad Rastislav Molda) Matica slovenská. Ako som už poznamenala inde (Kepplová, 2017), táto inštitúcia by sa mala konečne preniesť z fázy šovinistickej viktimológie, akou si však prešli aj iné hnutia zamerané na politiku identity, ku kritickému preskúmaniu vlastných východísk.

Inštitucionálne pestovanie sebaobrazu postaveného na nekritickej a mýtami vystuženej verzii histórie produkuje takú identitu, ktorá zvnútra spoločenstvo poškodzuje. Nestabilizuje ho, ale mu bráni vo vývoji a sebareflexii. Keď nepripúšťa debatu, konzervuje osobnosti, upína sa k samostatnosti za každú cenu – aj za cenu holokaustu ako v prípade slovakštátu – a k „všeslovenskej vzájomnosti“ – aj za cenu ruskej kurately. A formuje identitu spoločenstva tak, že ho vytrvalo stavia proti spoluobčanom, proti susedom, proti príslušnosti k Európe a k transatlantickému partnerstvu.

Je preto podceneným a zanedbaným faktom, že aj táto inštitúcia podryva záväzky, ktoré máme zapísané v medzinárodných, európskych aj vládnych dokumentoch. A to z pozície štátom dotovanej ustanovizne, ktorá – napriek opakovaným vyhláseniam o apolitickosti a slobode presvedčenia vo svojich radoch – paktuje s politickými silami, čo sú v rozpore so smerovaním SR. Augustové vystúpenie predsedu Matice slovenskej Mariána Tkáča na jednom pódiu s expremiérom Vladimírom Mečiarom a konšpirátorom Tiborom Rostasom tomu nasvedčuje (*Oslavy slovanstva a štátnosti na Jankovom vršku*).

Ak táto inštitúcia nebude mať dosť sily revitalizovať sa voľbou nového predsedu, tlakom na vedenie, zvyšovaním kvality na ústavocho a dramaturgie celej organizácie, potom treba zväziť silný verejný tlak a otvorenú kritiku zo strany ministerstva kultúry, ktoré Maticu kofinancuje.

Ako hovoriť s Ruskom a o Rusku

Pridať môžeme príklady časopisov *Bojovník* a *Svedectvo*, ktoré začali aktívne šíriť kremelskú propagandu za štátne financie. Pričom *Bojovníka* vydáva Slovenský zväz protifašistických bojovníkov a *Svedectvo* zase Zväz protikomunistického odboja.

Ak prezident Andrej Kiska hovoril o podceňovaní týchto hrozieb, bolo to namieste. Navyše v novej bezpečnostnej stratégii vytrvalo odmietame – potvrdil to aj štátny tajomník MZV Lukáš Parížek, ktorý stratégiu pôvodne pripravoval – pomenovať zdroj nebezpečenstva. Radšej pestujeme trumpovskú „on many sides“ ambivalenciu. Teda snažíme sa – ako ukázal americký prezident Trump po nepokojoch v Charlottesville – rozriediť vinu a označiť ako vinníka pre istotu každého, než by sme sa mali zaoberať vektormi agresie.

Trpíme na túto nerozhodnosť, ktorá rozostreje hranicu medzi slobodou slova a extrémizmom, teda slovom a činom za hranicou ústavnosti. Medzi slobodou združovania, hlásania a šírenia názorov a medzi účelovou protieurópskou rétorikou. Prítom na Slovensku máme iniciatívy zdola, ktoré supľujú prácu štátnych orgánov. A tiež think tanky a akademické práce, ktoré ponúkajú účinné nástroje na odlíšenie jedného od druhého.

Napríklad Anton Šechovcov (Shekhovtsov, 2017) neviní Moskvu zo všetkého zlého vo vývoji EÚ za posledné roky, ako sa to v niektorých iných prípadoch stáva. Naopak, presne ukazuje genealógiu vzťahu medzi ruskými nacionalistickými silami a krajnou praviciou (v niektorých prípadoch aj krajnou ľavicou) v Európe a neskoršiu premenu tohto vzťahu na kremelskú doktrínu.

Vo vzťahu k Rusku preto treba trvať na väčšej ráznosti. Samozrejme, hádzať akúkoľvek kritiku EÚ pod hlavičku „kremelská propaganda“ nepomôže mainstreamovať diskusiu o Únii, pretože zabráni vypočutiu sťažností a návrhov. No veci nepomáha ani utvrdzovanie sa v tom, že stačí hovoriť o reálpolitike a energetike, ako to robí premiér Robert Fico, a tváriť sa, že živienie protieurópskych nálad nevnímame, že je to na úrovni klebiet a hoaxov.

Zároveň je škoda, že pri kultúrnej výmene zostávame iba pri Moskovskom baletе, ale nevšímame si napríklad Serebrennikova, Zvjaginceva alebo Sokurova a Ulíckú. Že v tejto oblasti máme resty, keďže ruská skupina, ktorá naposledy vzbudila ohlas počas svojho turné po našom regióne, boli Noční vlci.

Kultúrno-spoločenskú výmenu ponechávame v réžii nostalgikov – viď vojenský súbor a štátny balet či Dankov šach – a tiež v rukách tej scény, ktorá víta Nočných vlkov, máva ruskými vlajkami, nosí stužky svätého Juraja, oslavuje doneckých separatistov a píše pozývacie listy ruským inštruktorom Slovenských brancov.

Vyšehrad ako prostriedok na dezintegráciu

Médiá a hnutia, ktoré sa zúčastňujú na propagande, či už úmyselne alebo neúmyselne (*Hlavné správy, Zem a vek, Slobodný vysielateľ, Slovenské slovo, Slovenské hnutie obrody, Slavica*), predstavujú Európsku úniu ako „plán na genocídu národov“ či (bielych) Európanov.

Využívajú samozrejme reálne obavy postsocialistického človeka z otvoreného sveta, z demografickej tiesne, ktoré si všimol aj Ivan Krastev (2015), keď písal o odlišnom chápaní solidarity v postsocialistických krajinách.

Zároveň však tieto obavy navigujú tak, aby bola EÚ doslova démonizovaná. Migranti tu hrajú úlohu Židov, ktorí majú – v duchu predvojnových predstáv – rozleptať kresťanskú Európu a súdržnosť národov. Ako záchranný projekt ponúkajú „integráciu v rámci slovanského sveta“, ktorú sprevádzajú mesianistické vyhlásenia o záchrane európskej civilizácie (s odklikom na tričká Novorossia a šiltovky s Putinom).

Ak tieto naratívy nachádzame na poprepájaných stránkach a profiloch na sociálnych sieťach, musíme to vnímať. O to väčšmi, keď sa týkajú činnosti spomínanej Matice slovenskej či politických strán a hnutí na nacionalistickom spektre. Keď ich sprevádza prítomnosť polovojenských jednotiek na slávnostiach a odvolávky na slovanskú brannú pomoc, vtedy je správny čas na paniku (Mesežnikov – Bránik, 2017).

Slovensko so skúsenosťou okupácie od roku 1968, ale aj so skúsenosťou prevratu v roku 1948 má právo byť ostrážité. A hovoriť o tom otvorene. Slovmi premiéra Fica: bez politickej korektnosti. Ak však tieto znepokojivé reči počujeme spoza Dunaja od Viktora Orbána – samozrejme, mínus všeslovenská vzájomnosť – nedá sa čudovať, že nad Vyšehrad vešiame otáznik. Bude zložitá ustáť situáciu, keď sa nechceme našim súputníkom a partnerom postaviť chrbtom, no už si s nimi neplánujeme budúcnosť. Že bude práve premiér Fico hovoriť o Slovensku ako ostrove liberálnej demokracie v regióne, je len ďalší dôkaz politických nestálostí a paradoxov, v ktorých žijeme.

„Ideme na Západ“, „chceme sa pridať k civilizovaným krajinám“ – tieto vyhlásenia sa v poslednom čase oveľa užšie viažu na konkrétne zriadenie – na liberálnu demokraciu –, než na vzorové krajiny. Predstava, že Západ má konkrétnu teritoriálnu podobu, totiž veľmi utrpela. Naučili sme sa skloňovať liberálnu demokraciu namiesto Západu. Sledovať politický tábor či konkrétneho kandidáta, ktorý mal byť vyjadrením symbolického Západu: remain vs. brexit, Clintonová vs. Trump, van der Bellen vs. Hofer, Rutte vs. Wilders, Macron vs. Le Penová.

Bolo to aj žialene oslobodzujúce. Spoločnosti, ktoré vo viacerých modernizačných vlnách počúvali o vlastnej nedostatočnosti zvonku aj od vlastných elít, sa cítili vďaka týmto udalostiam emancipované. Ešte nebolo jasné k čomu, ale simuloval sa akýsi prielom. A politici hľadali spôsob, ako ho využiť skôr, než ho využije konkurencia.

Napríklad, keď premiér Fico ohlásil koniec politickej korektnosti. V spoločnosti, kde sotva takýto koncept naozaj niekoho k niečomu zaväzoval. Neprešli sme si obdobím tlaku zo strany novej ľavice a občianskych hnutí, ktoré presadzovali práva menších a utláčaných skupín. Preto sme požiadavku na citlivý jazyk vnímali ako trend, ktorý azda prišiel so „sorosovskými mimovládami“, a dá sa odmietnuť ako čosi „nenaše“.

A vzdor voči záväzkom – kvótam, azylovej politike – sa stal súčasťou tej oslobodzovacej stratégie. Konečne sme mohli povedať, kto sme a čo si naozaj myslíme. Že nás nikto nebude prevychovávať, ani k ničomu nútiť. Prišiel vhodný moment, aby občania postsocialistických krajín vykričali svoju odlišnosť: nemali sme kolónie, odmietame zodpovednosť za migračnú otázku! (Akoby Sýria, Afganistan či Líbya neboli krajinami, kde sa angažovalo aj socialistické Československo.) A dištancovali sa od prepojeného, globalizovaného sveta, čo symbolicky vyjadril Orbánov plot.

Presvedčenie, že sme predsa krajiny nevyrušené migráciou, a tak to má zostať, sa vžilo a stalo sa pohodlnou definíciou našej európskej inakosti. Inakosti v tomto regióne, odkiaľ ľudia vo vlnách odchádzali za prácou, odkiaľ boli násilne presúvaní, aby vyhovelí predstavám o národnom štáte, o kolektívnej vine, o socializme. Zrazu všetci uverili, že vždy boli tu a takto pospolu, že jediná podstatná deliaca čiara ide medzi kresťanmi a moslimami. Stará teória, že Európa sa bráni islamizácii, sa rozšírila z pravého okraja do širokého streda a začala z nášho regiónu formovať ideológiu novej „pravej“ Európy. Tej, ktorá neprijala pápeža, ale Trumpa vo Varšave.

A možno by sa žiadalo striasť sa takéhoto Vyšehradu. Veď bol pôvodne založený na myšlienke protestu proti Jalte, vystavaný ako kontrast k nacionalizmu v Juhoslávii, ako stabilný blok pripravený „vrátiť sa do Európy“, v duchu naratívu siahajúceho od Kunderu ku Kusému. V4 mala znásobiť náš hlas pri európskom stole a tlmíť možné rozpory. A to tak, že budeme príliš previazaní na to, aby sme sa sporili. Všetky tie druhy by spisovateľov a výmeny hráčov pingpongu...

Samozrejme, nemali by sme pre kritický postoj k momentálnym vládnym garnitúram hodiť cez palubu krajiny, s ktorými sme mimoriadne previazaní a blízki. No musíme spozornieť, ak premiér susednej krajiny chodí robiť ideologické prednášky o novej Európe k európskemu susedovi, kde žije menšina s volebným právom v jeho krajine (Orbánov príhovor k rumunským Maďarom). Lebo to už je erdoganovčina v Únii.

A máme byť pozorní, keď sused hlása konzervatívnu „teraz, kurva, my“ revolúciu. Podporenú predstavami o kultúrnej inakosti Vyšehradu (Luczewski in Magušin, 2017), ktorá nás oddeľuje od západných krajín Únie, ale aj od Ruska (a zabúda na Balkán či Pobaltie). Toto je len na krok od stredoeurópskeho konkurenčného projektu. Ten by si vedel nájsť myšlienkové podložie u Hodžu, ktorý „bol presvedčený, že stredná Európa ako relatívne svojbytný región sa musí vymedziť nielen voči Východu, ale aj voči Západu“ (Trávníček, 2009, s. 267). Poľská exilová vláda bola vtedy (1941) za čo najužšiu federáciu s Československom, no časť poľského exilu fantazirovala aj o katolíckej únii v strednej Európe.

Tieto projekty ožívajú, keď Vyšehrad začína o sebe premýšľať ako o priestore na integráciu iného druhu, ktorá nie je založená na naratívne o dobiehaní, ale na presvedčení, že „sme iní“.

Medzi inakosťou a dobiehaním

Ak sa vyberieme cestou hlbšej integrácie – a už sme sa vybrali, keď sme prijali euro a keď sme sa prihlásili k „jadru“ –, môžeme slúžiť ako príklad. Naši susediavidia, čo sa deje, a ak budeme úspešní, môže sa nám podariť vytvoriť v ich spoločnostiach tlak.

To znamená aj účinne rozkladať esencalistické predstavy o kultúrnej inakosti Stredoeurópanov. Áno, máme skúsenosť s totalitami, no nebudeme ju brať ako charakteristiku našej identity a resignovať na demokratizačné úsilie. To by malo tiež jasne zaznieť. Lebo tvrdenie, že „sme iní“, je len na krok od ospravedlňovania politického statu quo. Čo zase môže vyhovovať tým vládam, čo si pýtajú výnimky ako lokálne špecifiká, ktorým v Bruseli nerozumejú (pozri korešpondenciu Poľska s viceprezidentom Európskej komisie Timmermansom na tému zmien v súdnictve).

Problematickosť tejto predstavy o našej inakosti sa ukázala napríklad na paneli európskych spisovateľov na budapeštianskom knižnom festivale v roku 2012. György Konrád vtedy v línii stredoeurópskeho disentu nástojil na našej skúsenosti. No stretol sa s hlasmi z južnej Európy, ktoré hovorili, že aj oni majú skúsenosť s totalitami. A so Škandinávcami, ktorí tiež o sebe rozmýšľajú ako o skupine, nie nepodobnej Vyšehradu, kde Fíni stoja jazykovo osve. Predstava, že stojíme v opozícii proti ucelenému Západu so svojou hlbokou kultúrnou inakosťou a neprenosnými skúsenosťami, sa tu rozpadala.

A áno, pravdu majú aj tie hlasy, ktoré tvrdia, že náš región by sa mal viac zapísať do formovania Únie, jej hodnôt, do pochopenia tohto projektu ako spoločného úsilia. Nie ako dobiehania konkrétnych krajín, ale štandardov, ktoré zdieľame a ku ktorým sa ako spoločnosti hlásime.

Výstižnú kritiku rozširovania Únie podal britský aktivista z European Alternatives Niccolo Milanese: „Jedným z najväčších zlyhaní Únie je práve to, že po rozšírení neprijala krajiny strednej a východnej Európy s väčším uznaním. Malo sa to odraziť na výučbe a vysvetľovaní, že toto nie sú nejakí vaši chudobní príbuzní, ktorí budú zásobárňou lacnej pracovnej sily, ale dôstojní ľudia, ktorí povstali za ľudské práva a slobody tak, ako vy počas Francúzskej revolúcie. Ibaže oni to urobili pred pár rokmi a ešte si to pamätajú“ (Kepplová, 2016).

Malo by byť aj našou ambíciou vpisovať lokálne myšlienkové dedičstvo do pochopenia Únie. Tak budeme môcť vysvetliť susedom, kým sme, k čomu sa hlásime.

A zároveň by sme tak úspešnejšie tlmočili projekt Únie a s ním spojené demokratické hodnoty aj doma. Ako keď Ferdiš Juriga vysvetľoval ľudu republiku: „Práva, ktoré mali kráľ, maďarskí ministri a panskí patróni, padli do lona ľudu a musia tam ostať! ... našou úlohou a svätým slovom je republika. Republika po slovensky sa menuje 'súvec'. Súvec je taká zriadenosť národa, na ktorejžto čele stojí demokraticky zvolený prezident, predseda“ (Jančíga, 2017).

Ako sebaobraz tvaruje náš pohľad na zahraničie

Keď si – aj v *Správe o plnení úloh* (MZV, 2017a) – želáme posilniť verejnú diplomaciu, teda lepšie sa sústrediť na komunikáciu k verejnosti, mali by sme sa dostať pod „obalovú techniku“ loga a aranžovanie atráp slovenskosti.

Témy, ktoré si želáme komunikovať, je potrebné zakotviť v domácom diskurze. Pomocou hľadania účinných metafor, príkladov z domácej histórie vrátane dejín ideí. Veríme, že takáto práca môže byť aj spôsobom, ako prekonať delenie na liberálne či kozmopolitné elity hovoriace jazykom, ktorý čerpá zdroje a expertízu mimo Slovenska, a na národniarov či vlastencov, ktorí sa síce programovo odvolávajú na domáce postavy a momenty, no robia to spôsobom, ktorý nepomáha rozvoju spoločnosti.

Jalovosť národnárskej rétoriky dobre naznačil napríklad Andrej Svorenčík (2017), keď poznamenal, že nám chýba základná infraštruktúra pre kultivovaný jazyk – slovníky, encyklopédie. Zatiaľ čo – žiada sa trpkdo dodať – nám nechýbajú „hrdé, odborné a slušné“ poznámky o islamizácii Európy z čela parlamentu. Verím, že práca na kultúrnosti našej spoločnosti je podloží, na ktorom sa lepšie stavia aj zahraničná politika.

Ako sa vnímame, čo o sebe počúvame, má hlboký vplyv aj na naše reakcie v krízových situáciách. Aj Slavenka Drakulić (2015) si všimla, ako sme sa uvelebili v role obeť komunizmu, ktorá si zaslúži súcit, no odmieta ho sama poskytovať. Ako sme nadobudli pocit, že v rade na nemecké platy (či sociálne dávky) nás predbehli utečenci. Aké ťaživé sa pre nás ukázali otázky solidarity, keďže veríme, že sami sme obeť. To sa ukázalo pri Grécku, keď išlo o euroval, ako aj pri kvótach. Ako sme rozpochybovali teórie o našej nezmazateľnej inakosti, ktorá robí cudzincov „nekompatibilnými“ (Sulík). Ako sme v sebe objavili hlbokú kresťanskú podstatu a rozhodli sa vyriešiť demografiu svojpomocne u nás doma (SNS).

A bolo mrazivé počúvať argumenty o našej špecifickosti a hlbokom nepochopení našej „veci“ z úst slovenských top diplomatov: ministra Lajčáka, keď kandidoval na vrcholný post OSN, a štátneho tajomníka Korčoka, keď promoval naše predsedníctvo.

Kde však účinne funguje pocit prepojenosti a spoluzodpovednosti, je náš postoj k Západnému Balkánu. Tu vytrvalo bránime naše dovolenkové destinácie a ponúkame skúsenosť s integráciou. Ak totiž EHS zvažovalo členstvo Juhoslávie ešte začiatkom osemdesiatych rokov, dnes sú viaceré nástupnícke štáty na neistej „čakačke“ a dokonca počúvajú „ubezpečenia“, že rozširovať sa nebude.

Ako navrhla Marika Djolai (2017), zástancovia blízkeho vzťahu s Balkánom, medzi ktorých sa Slovensko hrdo zaraďuje, by mali sledovať, aké vzťahy EÚ nadviaže s Britániou. A prípadne sa inšpirovať. Toto poznamenávame aj s ohľadom na Východné partnerstvo.

Napokon ešte jedna poznámka k tomu, ako náš sebaobraz ovplyvňuje kroky v zahraničnej politike. V prístupe k zahraničným Slovákom sa stále sústreďujeme väčšmi na tradičné krajanské komunity, a menej na súčasnú formujúcu sa diaspóru. Tá spadá do medzier medzi krajanské otázky, migráciu a „odliv mozgov“ či pracovných síl.

V stratégii *Migračná politika Slovenskej republiky s výhľadom do roku 2020* (MZV, 2011) nájdeme len lakonické konštatovanie dnešného stavu: „V súčasnosti neexistuje koncepcia migrácie občanov Slovenskej republiky do zahraničia a späť, ani integračné programy pre vracajúcu sa pracovnú silu na slovenský pracovný trh, a tento problém sa prejavil najmä v čase prebiehajúcej finančnej a hospodárskej krízy.“

Návratové štipendiá, zamestnávajúce navrátilcov a priťahovanie vedeckých kapacít sa zatiaľ zapísali skôr kauzami Hlávková a Plavčanove eurofondy než výsledkami, na ktorých by sme mohli systematicky stavať. Na pripomenutie: Zuzana Hlávková sa ako bývalá zamestnankyňa MZV stala symbolom apelu mladých navrátilcov na vyšší štandard etiky v štátnej správe, keď s pomocou Transparency International nahlásila podozrenie z predražovania akcie viazanej k predsedníctvu SR v Rade EÚ. Bývalý minister školstva Peter Plavčan zase neustriehol dve eurofondové výzvy na podporu vedy a výskumu, takže prostriedky z eurofondov mali byť rozdané pokútnym spôsobom. Pričom vo výzvach neuspeli aj renomovaní navrátilci, slovenské vysoké školy a akadémia.

Návrhy na riešenie situácie novej diaspóry a študijnej či pracovnej migrácie ostro kontrastujú s rozpracovanosťou dokumentov zameraných na krajanské komunity a starostlivosť o ne (MZV, 2016). A samotná prax – Hlávková či Plavčan ako príklad – stojí v protiklade k deklarovanému záujmu priťahnúť Slovákov zo zahraničia domov.

Tu opäť, aj keď nepriamo, zapôsobila predstava, že súčasťou spoločnosti sme vtedy, keď sme viazaní na územie, prípadne na jazykovú komunitu. No ak prúdime, táto príslušnosť sa rozmazáva – a s ňou aj záväzok voči takýmto ľuďom. Tomu zodpovedá aj nepružnosť a nepripravenosť úradov – stále! – na občanov v pohybe, ktorých tak núti „vyber si, usaď sa, nekomplikuuj“.

V prepájajúcej sa Európe by sme mali rozmyšľať aj o občianstve inak a prispôbiť tomu služby.

Záver

Pokúsila som sa zmapovať zdanlivo protichodné naratívy zaostávania a inakosti. Tieto tvarovali spôsob, akým sa naša spoločnosť dívala na seba vo vzťahu k druhým. A na tom tiež stavala predstavy o zahraničnej politike.

Uviedla som v krátkosti, aké dôležité je pracovať na úrovni ideí a jazyka, neopierať sa plnou váhou o marketing znakov, o videá prírody a drevených kostolíkov či o tanečné vystúpenia, ktoré majú hodnotu privesku na kľúč, ak ich nesprevádza diskusia a úprimný záujem o prácu na našej identite.

Upriamila som pozornosť na domáce inštitúcie, organizácie a mediálne kanály, ktoré hodnotový konsenzus podryvajú. Pomenovala som ako prioritné problémy kremelské vyžarovanie a rozklad Vyšehradu.

Vo vnímaní našej zahraničnopolitickej stopy som upozornila na benefity preorientovania pozornosti z osobností na debaty a históriu ideí. To by mohlo pomôcť nielen pri udomácnení európskych i svetových tém, ale aj pri budovaní silnejšieho prostredia (inštitucionálneho zázemia), kde sa zahraničná politika tvorí a debatuje.

Napokon som pridala pár srdcových záležitostí: chabý strategický vzťah k migrujúcim Slovákom, k novej diaspóre. A nepripravenosť našich inštitúcií i diskusií na flexibilnejšie európske občianstvo, na Slovákov v pohybe.

LITERATURA

- Daniška, Jaroslav – Majchrák, Jozef (2017): *Orbánov boj za európsky ľud*. Dostupné na: <https://www.postoj.sk/25633/orbanov-boj-za-europsky-lud>
- Dérer, Ivan (2016): *Antiflerlinger II: Politické pamäti 1914 – 1938*. Bratislava: Communio Minerva.
- Dérer, Ivan (2017): *Antiflerlinger III: Mníchov*. Bratislava: Communio Minerva.
- Djolai, Marika (2017): *Bude brexit nádejou pre Balkán?* Dostupné na: <https://komentare.sme.sk/c/20628018/bude-brexit-nadejou-pre-balkan.html>. Pôvodne publikované v: *Krytyka Polityczna & European Alternatives*. Dostupné na: <http://politicalcritique.org/cee/2017/djolai-balkans-can-no-longer-be-considered-non-european/>
- Drakulić, Slavenka (2015): *Competing for victimhood: Why eastern Europe says no to refugees*. Dostupné na: <http://www.eurozine.com/competing-for-victimhood/>
- Jančíga, Roman (2017): *Republika po slovensky sa menuje „súvec“*. Dostupné na: <https://komentare.sme.sk/c/20517738/republika-po-slovensky-sa-menuje-suvec.html>
- Kepplová, Zuzana (2016): *Britský aktivista: Únia vás mala lepšie privítať* (rozhovor). Dostupné na: <https://komentare.sme.sk/c/20393296/britsky-aktivista-unia-vas-mala-lepsie-privitat.html>
- Kepplová, Zuzana (2017): *Chcela som zistiť, načo nám je v roku 2017 Matica slovenská. Tu je výsledok*. Dostupné na: <https://plus.sme.sk/c/20510221/matica-slovenska-zavriet-zburat-21-storocie-a-ludovit-stur.html#ixzz4rnQ8d1QN>
- Kiossev, Alexander (1995). *Notes on Self-colonising Cultures*. Dostupné na: http://www.academia.edu/3477652/The_Self-Colonization_Cultures
- Krastev, Ivan (2015). *Eastern Europe's Compassion Deficit*. Dostupné na: https://www.nytimes.com/2015/09/09/opinion/eastern-europes-compassion-deficit-refugees-migrants.html?_r=0
- Kundera, Milan (1984): *The Tragedy of Central Europe*. Dostupné na: http://www.bisla.sk/english/wp-content/uploads/2014/03/Kundera_tragedy_of_Central_Europe.pdf
- Lukáč, Pavol (2004): *Dejiny a zahraničná politika v strednej Európe*. Bratislava: Kalligram.
- Magušin, Michal (2017). *Konflikt chcu obidve strany* (rozhovor s Michalom Luczewskim). In: *.týždeň*, 32/2017, s. 20–23.
- Mesežnikov, Grigorij – Bránik, Radovan (2017): *Hatred, violence and comprehensive military training: The violent radicalisation and Kremlin connections of Slovak paramilitary, extremist and neo-Nazi groups*. Edited by Lóránt Győri. April, 2017 A study by Political Capital. Dostupné na: http://www.politicalcapital.hu/wp-admin/source/documents/PC_NED_country_study_SK_20170428.pdf
- Mikula, Valér (1999): *Na zapadákové nič nového*. Bratislava: Kalligram.
- MZV (2011): *Migračná politika Slovenskej republiky s výhľadom do roku 2020*. Dostupné na: https://www.emn.sk/phocadownload/documents/migracna_politika_sr_2020_sk.pdf
- MZV (2016): *Koncepcia štátnej politiky SR vo vzťahu k Slovákom žijúcim v zahraničí na obdobie rokov 2016–2020*. Dostupné na: <http://www.uszz.sk/data/files/KONCEPCIA%202016.pdf>
- MZV (2017a): *Správa o plnení úloh zahraničnej a európskej politiky SR v roku 2016 a jej zameranie na rok 2017*. Dostupné na: <https://www.mzv.sk/documents/10182/2686701/Sprava+o+plneni+uloh+a+zameranie+ZP+2016-2017>
- MZV (2017b). *XVII. ročník Hodnotiacej konferencie zahraničnej a európskej politiky SR za rok 2016* (záznam). Dostupné na: <http://www.sfpa.sk/en/hk-2016/>
- Oslavy slovanstva a štátnosti na Jankovom vršku*. 29. 8. 2017. Dostupné na: <https://www.youtube.com/watch?v=HKPcLe0IsUg&app=desktop>
- Shekhovtsov, Anton (2017): *Russia and the Western Far Right: Tango Noir*. Oxon – New York: Routledge.
- Svorenčík, Andrej (2017): *Nemeškajú len dial'nice. Nemáme ani encyklopédiu a slovníky*. Dostupné na: <https://komentare.sme.sk/c/20557602/sme-narod-bez-slovníkov.html>
- Šebesta, Štefan – Roth, Viliam (2016): *Suverénne európske Slovensko: Nad dielom a činnosťou Sveto-slava Bombíka*. Bratislava: Ústav politických vied SAV a VEDA.
- Trávníček, Jiří (2009). *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host.

Vyhlasenie prezidenta, predsedu Narodnej rady a predsedu vlády k EÚ a NATO. 23. 10. 2017. Dostupné na: <https://www.prezident.sk/article/vyhlasenie-prezidenta-predsedu-narodnej-rady-a-predsedu-vlady-k-eu-a-nato/>

Wolff, Larry (1994): *Inventing Eastern Europe: The Map of Civilization on the Mind of Enlightenment.* Stanford, California: Stanford University Press.

O strategické důležitosti lidských práv

GABRIELA SVÁROVSKÁ

*„Lidská práva jsou tradiční prioritou české zahraniční politiky.“ Představuji si, jak se při každém přepisování koncepce zahraniční politiky zastaví pověřený úředník u této věty. Ovšemže ji neškrtně, přece tu není od toho, aby přepisoval „tradicce“. A tradice jsou koneckonců hezká věc. Třeba jako vánoční kapr. Záměrem mého zamyšlení je předložit argumenty, že politika lidských práv má být pro Českou republiku, stejně jako pro Evropu a celý demokratický svět prioritou nikoli *tradiční*, ale *strategickou*. Tradice jsou důležité, pro politiku jsou však podstatnější kvalifikovaná rozhodnutí v přítomnosti a vize budoucnosti, ke které tato rozhodnutí jako celek mají směřovat.*

Téma ochrany a podpory lidských práv ve světě se ze zahraniční politiky České republiky vytrácí a ona „tradicce“ dnes s odstupem spíše vypadá jako stále více se vyprazdňující setrvačnost.³⁶ Zblízka můžeme stále registrovat dílčí, často však důležité kroky, které se aparátu ministerstva zahraničí nadále daří uskutečňovat, avšak spíše navzdory vedení než z jeho vůle. České politice podpory lidských práv a demokracie chybí hlasy a tváře aktérů zahraniční politiky a výše postavených úředníků (díky za čestné výjimky). Chybí jasná a nevyhýbavá vyjádření k událostem, které bývaly *tradičně* v našem okruhu zájmu, jako porušování svobody projevu, věznění disidentů nebo útoky na občanské aktivisty. Na úmrtí léta pronásledovaného a vězněného čínského disidenta Liou Siao-poa, který pojmenoval svou iniciativu po Chartě 77, na bezprecedentní teror proti gayům v Čečensku či na odsouzení vůdkyně nezávislých odborů v Kazachstánu Larisy Charkovové nereagovala česká diplomacie vůbec, nebo jen velmi, velmi nenápadně. Všechny tři události a případy přitom zřetelně korespondovaly s prioritami, které si v roce 2015 vytkla současná koncepce politiky lidských práv včetně zastřešujícího principu obrany lidské důstojnosti, ať již měli její autoři konkrétně na mysli cokoli (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2015). Chybí hlasitá vyjádření a postoje k jakýmkoli lidskoprávním tématům vůbec, včetně situace v zemích, odkud do Evropy míří uprchlíci. Vytratil se opravdový zájem o lidská práva, odvaha zastat se pronásledovaných, onen havlovský pocit spoluzodpovědnosti za svět, ve kterém žijeme.

Místo toho se rozšířilo přesvědčení, že snažit se nadále prosazovat lidská práva a principy demokracie v zahraniční politice a upozorňovat na jejich nejvýraznější porušování je v současné době jakýsi riskantní a hloupě nepragmatický luxus, který si nemůžeme dovolit a který nás znevýhodňuje v globální soutěži o přístup k novému eldorádu. Z pragmatismu se stal oportunistismus a z oportunismu partikularismus. Jeho meze byly místy posunuty již velmi daleko. Deklarace loajality čtyř českých ústavních činitelů vůči Číně a její „svrchovanosti a územní celistvosti“ z 18. října 2016 byla ponížejícím gestem, které mělo „kompenzovat“ setkání několika českých politiků s dalajlamou, symbolem odporu tibetského lidu proti čínskému útlaku (Prezident ČR, 2016). Prohlášení vzniklo evidentně na základě poptávky ze strany představitelů čínských zájmů v České republice.³⁷ Ani s odstupem času však není patrné, že by toto gesto České republiky či české ekonomice něco přineslo.

36 Péče o lidská práva má zásadní důležitost také v politice domácí, tou se ovšem tato publikace nezabývá.

37 Pro ilustraci oportunismu postačí následující citát z Koncepce podpory lidských práv a transformační spolupráce Ministerstva zahraničních věcí ČR: „Česká republika si je vědoma složitosti současného měnícího se světa, ve kterém neexistují jednoduchá řešení komplexních problémů. Podpora lidských práv a transformační spolupráce ČR musí být založena na výše zmíněných principech, její provádění však je dostatečně flexibilní, aby bylo možno v návaznosti na průběžně vyhodnocování praktických dopadů její implementace přizpůsobovat volbu vhodných nástrojů měnícím se okolnostem.“

Ministerstvo zahraničí nadále disponuje odpovědně řízeným Programem transformační spolupráce, který je praktickým nástrojem podpory demokracie a lidských práv ve světě. Ten však ani po 13 letech úspěšného fungování, ani přes očekávané zvýšení rozpočtu stále nemá dostatečné prostředky na to, aby plně využil potenciálu vlastního aparátu i českého neziskového sektoru, pomocí kterých program implementuje. Zvláště některým kvalitně obsazeným zastupitelským úřadům České republiky by navýšení prostředků na malé lokální projekty poskytlo větší možnost spolupracovat s místní občanskou společností, ať už jsou to (podle situace v dané zemi) místní samosprávy, skupiny aktivistů, nevládní organizace, vzdělávací iniciativy, profesní svazy, komunitní spolky anebo třeba umělci či filmoví dokumentaristé. Takto se totiž mimo jiné budují příležitosti pro současné a budoucí bilaterální vztahy. Transformační spolupráce je jedinečným nástrojem spolupráce s aktéry, kteří usilují o pozitivní změny ve svých zemích ve směru většího respektu k lidským právům a demokracii. V některých zemích čelí tito aktéři autoritativním režimům, které – jak vysvětluji níže – představují problém o mnoho větší a závažnější, než se vměstná do hranic státu, který ovládají. To je ovšem jen jeden z více důvodů pro to, abychom je podporovali, a nikoli pro to, abychom se jejich podpory obávali, vyhýbali se jí či ji dokonce popírali.

Základními principy proaktivní lidskoprávní politiky České republiky by podle zmíněné koncepce měla být *koherence*, *kredibilita* a *otevřenost* (Ministerstvo zahraničních věcí ČR, 2015). *Koherence* znamená podle mě především soulad slov a činů. *Kredibilitou* se rozumí, že pokud se nějakému tématu začneme věnovat, neuhýbáme z něj z přízemních utilitárních důvodů, a *otevřeností*, že nám dialog slouží k otevírání složitých a sporných témat, nikoli k odvádění pozornosti.

Na počátku vlády koalice ČSSD, ANO a KDU-ČSL (2013–2017) proběhla ostrá diskuse vyvolaná prvním náměstkem MZV Petrem Drulákem,³⁸ který tak zahájil zamýšlenou revizi lidskoprávní zahraniční politiky. Třebaže bylo určitě namístě začít diskusi o tom, jak se změnilo chápání lidských práv od pádu komunismu v naší zemi v roce 1989 v místním i mezinárodním kontextu, a možná i na dosavadní priority pohlédnout nově, Petr Drulák namísto předložení alternativních východisek začal kritikou „naivního lidskoprávního atlantismu“ Václava Havla. Zpochybnil legitimitu celé více než dvacetileté éry, v níž se budovala česká lidskoprávní politika, profilovaly se její výrazné priority³⁹ a vznikaly postupy a nástroje jejího prosazování. Za tu dobu se z české lidskoprávní politiky vybudovala značka, která získala respekt a dosáhla určitých výsledků, podle Druláka však šlo pouze o „pochybnou legitimitu“. Jeho kritika havlovského „negativně vymezeného normativního východiska v podobě antikomunismu“ však byla především projekcí vlastního ideologizovaného přístupu kombinovaného s nedostatkem zkušenosti v praktické zahraniční politice (Drulák, 2014).

Drulák bohužel nepochopil, že priority české lidskoprávní politiky byly do značné míry přirozenou výslednicí toho, co v českém prostředí z různých důvodů rezonovalo a v čem mohla Česká republika nabídnout jistou znalost a expertizu. Není mým záměrem vysvětlovat, proč je logické, že se Češi více zajímají o Bělorusko než Eritreu a o svobodu projevu více než o práva původních obyvatel, jakou roli v tom hraje historická zkušenost a že prioritizovat je v politice nevyhnutelné. Jako člen Evropské unie měla Česká republika vždy možnost pomoci prosadit iniciativu ve vzdálené neznámé zemi a soustředit

---

38 Diskuse, či spíše některé skandální Drulákovy výroky měly dokonce mezinárodní ohlas. Z publikovaných ohlasů zmiňuji především názorový článek Carla Gersmana, prezidenta National Endowment for Democracy pro Washington Post z 16. 11. 2014. *Are Czechs giving up on moral responsibility?* [Vzdávají se Češi morální odpovědnosti?] Available at: https://www.washingtonpost.com/opinions/are-czechs-giving-up-on-a-sense-of-moral-responsibility/2014/11/16/dfa0d0fc-6c41-11e4-b053-65cea7903f2e_story.html?utm_term=.87a655c0dccb

39 Například obránci lidských práv, svobody projevu či účast občanů na rozhodování a veřejných záležitostech.

pozornost na opomíjené téma. A také to činila, bez ohledu na fakt, že proklamovanou prioritou byla vždy spíše práva občanská a politická a zájem české diplomacie se soustředil více na východní Evropu nebo na země s totalitními režimy jako Kuba nebo Barma/Myanmar.⁴⁰

Klíčem k dosažení a udržení respektu k lidským právům jsou podle mého názoru právě občanská a politická práva a principy řádné správy. Zrušit cenzuru a umožnit vznik pluralitní politické scény a organizací občanské společnosti, tedy zajistit svobodu projevu a sdružování, nevyžaduje rozsáhlou rozvojovou intervenci jako například zajištění přístupu k pitné vodě či práva na zdravotní péči. Zároveň ale vidíme, jak velký mobilizační potenciál mohou mít práva hospodářská, sociální, kulturní či environmentální a jak důležité je jejich prosazování pro občanskou participaci, rozvoj a posilování místních komunit. Lidská práva jsou navíc nedělitelná; nemůžeme říci, že některá jsou pro lidskou důstojnost zásadnější než jiná. Do problematiky lidských práv a jejich praktického prosazování vstupují také kulturní ohledy. Jsem přesvědčenou univerzalistkou, ale studium antropologie mě přimělo pochopit, že zlepšení konkrétní situace konkrétních lidí se bez pochopení kulturních odlišností neobejde.⁴¹ Lidská práva totiž nejsou ani tak univerzální hodnotou, abstraktním ideálem, jako spíše univerzalizovaným, živým konceptem. Sama *intence* univerzality je jedním z podstatných a charakteristických rysů práva vůbec. Doktrína univerzality je proto nejlepším, pokud ne přímo jediným možným základem mezinárodního práva lidských práv, který máme k dispozici.

Současný katalog lidských práv dávno není pouhou projekcí hodnot moderního západního liberalismu. Lidská práva již nejsou striktně individualistická, to je jeden z nejzásadnějších odklonů od západní tradice. Současný katalog lidských práv, vnitřně nekoherentní, nesystematický a místy rozporuplný, nerespektuje zásady západního racionalismu. Je produktem mezinárodního systému, odrazem různých vizí a konceptů, mezikulturní „asambláží“ v procesu vzniku. Přes svou malou faktickou závaznost tento systém ovlivňuje a mění chápání lidských práv na celém světě, a to včetně společností západních. Postupná změna konceptu „z obecného seznamu toho, co by vlády neměly provádět svým občanům, v celou morálně-teologicko-politickou vizi šťastného života“ (Wilson, 2007) a jeho sestup „na zem“, do života místních společností na celém světě, je procesem, který si zaslouží pozornost a který nám může podstatně napovědět o trendech, kterými se bude možný hodnotový základ mezinárodního soužití ubírat ve 21. století.⁴²

Současný koncept lidských práv je s to absorbovat celou řadu kulturně specifických prvků a měl by to dělat. Pokud se v Evropě našlo několik funkčních modelů soužití různých morálních tradic, které nijak nezpochybňují platnost Evropské úmluvy o lidských právech a nezmenšují autoritu Evropského soudu pro lidská práva, je určitě možné diskutovat a zpracovat i jiné odlišnosti. K tomu ale bude nezbytně třeba se na evropské straně rozloučit se zjednodušenou představou vlastní kulturní nadřazenosti, v duchu vlastní nejlepší tradice vést dialog a v něm racionálně a věcně správně argumentovat.

---

40 Po léta se například stálá mise České republiky při OSN v New Yorku věnovala tématu poporodní píštěle (obstetrická fistula) a zúčastnila se aktivně vyjednávání rezolucí, jejichž cílem bylo přivést k tématu pozornost a mobilizovat adekvátní zdroje. Poporodní píštěl je zdravotní komplikace objevující se v důsledku faktorů, jako jsou těhotenství v nízkém věku (do 15 let), opakované komplikované porody a nedostupnost potřebné zdravotní péče. Důsledkem tohoto poškození je zpravidla inkontinence a naprosté sociální vyloučení postižených žen, které jsou vyháněny z rodin často i se svými malými dětmi a přežívají ve velmi špatných podmínkách na okraji společnosti. Právě kvůli nedostupnosti zdravotní péče je problémem v chudých zemích, především v Africe a Asii.

41 Tím nemám na mysli kulturní relativismus, ale spíše jakýsi informovaný lidskoprávní univerzalizmus, rámec přesahující poněkud úzké právní kategorie, který určují nejen právníci, ale třeba také antropologové. „*Koncept lidských práv lze udržet jen tak, že se zbaví některých fikcí, vynucených dobou i místem jeho vzniku. To, co jej kdysi posilovalo proti hegemonii panovníka, mu dnes spíše škodí, a dokonce může budit velmi nebezpečné předsudky.*“ (Sokol, 2007, p. 266–267) Britský antropolog Keith Hart je toho názoru, že nový univerzální princip pro globální soužití musí nejen tolerovat kulturní zvláštnosti, ale musí být založen na přesvědčení, že jedině skrze ně se může toto soužití realizovat. „*Hledání pravdy vyžaduje mnoho druhů hledání. A to je pluralismus – nikoli jako synonymum relativismu, spíše jako jeho protiklad. Pluralismus akceptuje reálný mravní nárok různých druhů pravdy, odmítá však představu, že je lze všechny rozmístit na jedinou škálu a poměřovat jedinou hodnotou.*“ (Snyder, 2013, p. 20–21)

42 Tomuto tématu jsem se věnovala ve své dizertační práci *Neviditelní nositelé lidských práv*.

A pak ještě přijít na to, jak a s kým takový dialog vést. Dosavadní mezivládní iniciativy typu Aliance civilizací prakticky jen kopírují existující model spolupráce v rámci OSN a přes veškerou snahu a vynaložené náklady nepřinášejí nic nového. Jiné iniciativy jen těžko skrývají pochybnou politickou agendu autoritativních vládců, kteří ve skutečnosti nechtějí vést dialog, ale účinně odvádějí pozornost. Do dialogů tohoto typu by česká diplomacie neměla investovat více sil, než je nezbytně nutné.

Koncept lidské důstojnosti, který se nakonec stal hlavním východiskem revidované Konceptce podpory lidských práv a transformační spolupráce, je zmíněn v samotné Všeobecné deklaraci lidských práv. Klíč k nastavování priorit však neposkytuje žádný, a tak diskuse o tom, čím se zabývat a na co se soustředit, českou zahraniční lidskoprávní politiku stále čeká. Obávám se ovšem, že Petr Drulák byl na dlouho posledním exponentem výkonné moci, jemuž dané téma vůbec stálo za pozornost, ať už byly jeho důvody jakékoliv.

Základ strategické spolupráce

Podpora lidských práv a demokracie ve světě se objevuje jako přirozená základní součást úvah o novém zahraničněpolitickém rámci počátkem roku 1990, kdy se Československo vydává na cestu k demokracii. Lidská práva, především práva občanská a politická, svoboda projevu, svobodné a spravedlivé volby a účast občanů na rozhodování o veřejných záležitostech jsou spolu s ekonomickými reformami a „návratem do Evropy“ programem prvních měsíců a let. Pro Václava Havla jako nejvýznamnějšího zahraničněpolitického aktéra tohoto období je evropská (a transatlantická) integrace těsně spojena právě s programem lidských práv. Havel již od počátku roku 1990 na významných fórech v zahraničí hovoří o novém základním politickém dokumentu, který by vyjádřil obecný závazek respektu k lidským právům, politické pluralitě a dalším hodnotám a tradicím evropské demokracie. Havel nepochyboval, že úsilí o nový spravedlivější řád ve světě, což byl po konci studené války skutečný úkol pro přední světové státníky, se bez tohoto základu neobejde. Takto chápaný zahraničněpolitický program nebyl a není ani účelovou konstrukcí, ani naivním blouzněním. V důrazu na státotvornou a normotvornou funkci ideálu a hodnotovou zahraniční politiku myšlenkově navázal na masarykovskou a benešovskou tradici první československé republiky.

Havlovský důraz na lidská práva se rozhodně neomezoval na politiku zahraniční, právě v ní však měl a má jen málo podobně znalých a strategicky uvažujících následovníků. Havel měl schopnost integrovat do své zahraničněpolitické vize historickou zkušenost, strategické myšlení, humanismus a smysl pro odpovědnost a solidaritu mezi lidmi. To mu umožňovalo vidět souvislosti a zastávat konzistentní stanoviska ve velkých dlouhodobých úkolech i v otázkách každodenní politiky. Havlovy výzvy k dalšímu propojování Evropy, jejíž jedna část nemůže být dlouhodobě stabilní, prosperovat a sjednocovat se bez ohledu na situaci v části druhé⁴³, měly své politické, bezpečnostní i ekonomické opodstatnění.⁴⁴ Kritika, že jeho zahraniční politika byla příliš a jednostranně proamerická či protiruská nebo že instrumentalizoval lidská práva a kritizoval jejich potlačování, jenom když se mu to hodilo, se zakládala na zjednodušené argumentaci a nepochopení či ignorování celkového rámce, který bychom ve skutečnosti mohli dnes použít jako velkorysý půdorys pro projektování národních zájmů, s nimiž si jinak v politice skoro nikdo neví rady. Havel se významně věnoval bezpečnostním otázkám a nikdy nepodceňoval ekonomické zájmy, jak dnes mnozí jaksi implicitně usuzují na základě jeho jasných postojů v otázkách

---

43 „Jako nemůže být natrvalo v jedné polovině pokoje teplo a v druhé zima, nemohou vedle sebe natrvalo existovat dvě různé Evropy, aniž by na to doplatily obě, a to dokonce víc ta stabilnější a lépe prosperující,“ řekl Havel ve svém projevu Evropa jako úkol v německých Cáchách v květnu roku 1996.

44 Havel se zasazoval jak o rozšíření EU, tak NATO, a jeho úsilí se neomezovalo pouze na vstup České republiky. Významně politicky přispěl i k rozšíření NATO o Estonsko, Lotyšsko, Litvu, Slovensko, Slovinsko, Bulharsko a Rumunsko, o kterém se začalo oficiálně hovořit na pražském summitu NATO v roce 2002.

lidských práv. Málokdo přispěl ke znalosti značky Česká republika ve světě tak jako on. Početné podnikatelské delegace začaly cestovat prezidentským speciálem po celém světě právě za jeho časů. A to, že nebyl kvůli čínskému tlaku ochoten odmítnout schůzku s dalajlamou, tibetským duchovním vůdcem a svým přítelem, vyvolávalo v čínských představitelích spíše respekt. Sám překvapeně vyprávěl svým spolupracovníkům, jak mu jeho čínský protějšek při oficiálním setkání v OSN říkal, které dalajlamovy myšlenky ho při četbě jeho díla zaujaly. Respekt ostatních se zdá být klíčovým strategickým zájmem pro zemi velikosti, váhy a postavení České republiky.

Obrana principiálního mezinárodního řádu

Svět se od počátku 90. let změnil. Triumf západního liberálnědemokratického řádu, který ukončil studenou válku, a demokratické procesy zahájené ve stejném období v Jižní Africe, Latinské Americe či jihovýchodní Asii, vyvolaly vlnu důvěry v dlouhodobou nezvratnost celosvětového procesu demokratické a šíření respektu k lidským právům.⁴⁵ Svět šel k multilateralismu a posílení mezinárodního práva.⁴⁶ V první dekádě nového tisíciletí přichází nejprve šok z teroristických útoků v USA 11. září 2001 a pozornost se zaměřuje na nové hrozby: terorismus, radikální islamismus a migraci. Netransparentní a nevěrohodné zdůvodnění zásahu „koalice ochotných“ proti Saddámu Husajnovi v Iráku významně naruší kredit Západu a způsobí trhliny ve spojeneckých vztazích. Důvěra ve spolupráci se postupně drojí. Na scéně se objevují stoupenci různých verzí radikálního islámského mesianismu a vyzývají k destrukci „zkaženého“ Západu. V boji proti zkaženosti si začnou libovat i noví autoritáři, mezi nimiž hlasitostí kritiky morálního úpadku Evropy a výší investic do mediální propagandy postupně vynikne zastávce „tradičních hodnot“, ruský prezident Vladimir Putin.

„Nové“ autoritářství je charakteristické především hybridní povahou režimů, které připouštějí, a zároveň naprosto vyprazdňují demokratické mechanismy a instituce. Ty nadále formálně existují, ale je s nimi manipulováno, v důsledku čehož ztrácejí reálnou náplň. Volby slouží k potvrzení moci vládnoucí strany a jejího vůdce, média nejsou jen vládou ovlivňována, ale přímo řízena a provozována a s realitou už jen nemanipulují, ale v paralelní dimenzi ji přímo konstruuji. Součástí konstrukce je neonacionalistický mýtus. Tajné služby a armáda jsou součástí mocenského systému, který je zvnějšku nepřístupný a neprůhledný. Zákonodárna i soudní moc se podrobují mocenské mašinerii nebo je ovládá korupce. Jediné přípustné organizace občanské společnosti jsou ty založené či alespoň řízené shora. Ty mají veškeré možnosti a pracují s nejnovějšími technologiemi. Noví autoritáři demokratické atributy koptovali a přetvořili k obrazu svému.

Do opozice k univerzalistickému konceptu lidských práv je postaven vágní obraz tradičních hodnot, který je v samotném Rusku aplikován výběrově, ale promyšleně tak, aby posiloval stávající stereotypy a transformoval reálné pocity nejistoty a nespokojenosti v pocit ohrožení abstraktním rozpadem hod-

---

45 Zde odkazují na Francise Fukuyamu, který shrnul a vyjádřil ve své zřetelně evolucionistické teorii určitého ducha doby. Podobně vlivná byla i téže době spíše cyklická teorie Samuela Huntingtona o střetu civilizací, neustálém sporu základních civilizačních celků (například západního, pravoslavného, islámského či buddhistického). Jedna teorie vidí v konci studené války příležitost a interpretuje ji sebevědomě a optimisticky, druhá je spíše pesimistická, zdůrazňuje rizika a slabost vlastního systému. Komplexní obraz reality pak nejspíše získáme kombinací obou těchto matic.

46 Posilují se regionální organizace typu Rady Evropy, OBSE či Organizace amerických států. Jiná regionální uskupení typu ASEAN rozpracovávají své regionální charty lidských práv. V OSN je schválena rezoluce o právu na demokracii. Vzniká Společenství demokracií jako transregionální koalice demokratických států všech kontinentů, která má napříště v OSN spolupracovat při prosazování principiální agendy a oslabit silnou nekonstruktivní solidaritu v rámci regionálních skupin postavenou na principu nevměšování a trade-off.

not.⁴⁷ V OSN se Rusku podařilo prosadit celkem čtyři rezoluce na téma „tradičních hodnot“ a úspěšně prosazuje svou destruktivní vůli i v řadě zdánlivě drobných rozhodnutí, jako bylo odmítnutí žádosti Výboru na ochranu novinářů (Committee to Protect Journalists) o konzultativní statut při Hospodářském a sociálním výboru OSN.⁴⁸ Spojenectví s ruskou pravoslavnou církví dává po byzantském vzoru státem prosazovaným tradičním hodnotám institucionální duchovní punc.⁴⁹

Aktivní obrana toho, čeho mezinárodní společenství po desetiletích dosáhlo v mezinárodním právu lidských práv, je strategickým úkolem pro českou zahraniční politiku. Bez lidských práv jako základního východiska se neobejde žádné úsilí o svobodu a mír ve světě ani dialog mezi kulturami.

Politika zadržování 2.0

Obhajoba lidských práv v zahraniční politice je přes výhrady proti její instrumentalizaci také obranou proti pronikání rozkladných extenzí autokratických režimů, způsobem jak chránit vlastní integritu a integritu organizací a mechanismů, které byly ustaveny k podpoře a ochraně lidských práv, demokracie a mezinárodní spolupráce postavené na tomto rámci. Christopher Walker⁵⁰ popisuje snahu nových autoritářů zamezit šíření a upevňování demokracie ve světě jako naruby obrácenou verzi Trumanovy politiky zadržování. Vlivné autoritativní mocnosti nešíří totalitarismus, ale zájmy svých režimů, a domácí krizi legitimacy řeší nasazením prostředků k oslabení legitimacy druhých.

Složky této strategie nebezpečné pro Českou republiku jsou především tyto: (1) řízený rozklad globálních a regionálních organizací, jejichž cílem je prosazování mírové spolupráce, demokracie a lidských práv; (2) zaplňování veřejného a mediálního prostoru „alternativním obsahem“; (3) podpora extremistických a rozkladných politických sil a (4) „vývoz“ korupce.

---

47 27. září 2012 Rada OSN pro lidská práva přijala rezoluci pod názvem Promoting human rights and fundamental freedoms through a better understanding of traditional values of humankind: best practices. Tato třetí rezoluce na stejné téma potvrdila velmi vágní a proměnlivý koncept tradičních hodnot jako platný lidskoprávní rámec. Postupná kriminalizace homosexuality či zvýšení míry společenské akceptace domácího násilí tak směřují ke stejnému cíli, jako omezení občanských a politických svobod, zastrasování kritiků a jejich nálepkování jako představitelů cizích zájmů, resp. zahraničních agentů.

48 Udělení statutu odmítly následující státy: Ázerbájdžán, Burundi, Čína, Kuba, Nikaragua, Pákistán, Ruská federace, Jižní Afrika, Súdán, Venezuela.

49 Stát (především prezident Putin) spoléhá na podporu církve a za to jí poskytuje významné finanční zdroje. Konvergence zájmů státu a církve tmelí v Rusku vsudypřítomná korupce, která vytváří a potvrzuje vnější i vnitřní systém vzájemných závislostí. Po spektakulárním procesu s feministickou punkovou kapelou Pussy Riot, která kritizovala právě škodlivé propojení státu a církve, je v Rusku trestná urážka náboženského cítění. Urážka náboženského cítění je trestná i v jiných zemích, například v Gruzii či Polsku. Pro srovnání, v polské kauze metalového zpěváka Adama Nergala Darského, který na koncertě roztrhal bibli a rozhazoval její stránky do publika za doprovodu vulgárních prohlášení, vynesl Nejvyšší soud po sedmi letech, v březnu roku 2015 osvobozující rozsudek, podle něhož zpěvák neurazil ničím náboženské cítění.

50 Christopher Walker je hlavním analytikem americké organizace National Endowment for Democracy podporující demokracii ve světě.

Nepohodlný hlas pro svobodná média

Účastnické státy Organizace pro bezpečnost a spolupráci v Evropě jako Rusko, Kazachstán či Ázerbájdžán omezují fungování nástrojů této organizace, například volebních pozorovatelských misí kontrolujících dodržování standardů svobodných a spravedlivých voleb. Tyto země je nejen všelijak zpochybňují či blokují, ale také vysílají alternativní mise, jejichž předem daným cílem je relativizovat mezinárodní kritiku a znevěhodnit výhrady domácí opozice a občanské společnosti (vždyť je to jen „názor proti názoru“). Varšavský úřad OBSE pro demokratické instituce a lidská práva (ODIHR) je terčem jako celek. Taktikou této skupiny zemí je také pomocí procedurálních průtahů komplikovat přípravu a průběh výročních zasedání tzv. lidské dimenze OBSE, jejíž cíle naplňuje právě především varšavský úřad OBSE.

Jeden z úspěšných pokusů o ochromení institucí OBSE mohla sledovat česká diplomacie v přímém přenosu. Vybrala a představila kandidáta na funkci Představitele OBSE pro svobodná média, když měl předchodzí představitelce Dunje Mijatovičové, která ve funkci velmi výrazně působila sedm let, vypršet mandát poté, co některé účastnické státy zablokovaly jeho prodloužení.⁵¹ Pavel Fischer, bývalý politický poradce Václava Havla, posléze velvyslanec České republiky ve Francii a politický ředitel MZV, získal v sérii představovacích cest a rozhovorů většinovou podporu, a to i přesto, že ho některé země považovaly za možná příliš „radikálního“. (Fischer je oprávněně spojován s Havlem, zároveň je však zkušený a zdatný diplomat a léta se věnoval jak lidskoprávním, tak i bezpečnostním otázkám a problematice mezinárodních organizací). Konsenzuální schválení českého kandidáta nakonec zcela vetovala údajně z procedurálních důvodů Ruská federace, i když takový postup odporuje duchu i liteře dané instituce. Selhaly i snahy předsedajícího Německa a instituci vážně hrozila marginalizace, či dokonce zrušení. Takřka v posledních dnech se podařilo prodloužit mandát Dunje Mijatovičové a v červenci roku 2017 byl jako její nástupce ve funkci schválen francouzský socialista a bývalý ministr pro evropské záležitosti Harlem Désir.

Samostatnou kapitolou je Rada Evropy, o které se zmíním v části věnované mezinárodní korupci. Zůstává pro mě nezodpovězenou otázkou, jaký byl postoj jednotlivých členů české delegace v Parlamentním shromáždění rady a co konkrétně tito aktéři zahraniční politiky podnikli v reakci na všechna skandální odhalení o korupci posledních let.

Zahlcování „alternativním“ obsahem

Druhou složkou strategie je zaplňování veřejného a virtuálního prostoru obsahem šířícím nejen skepsi vůči demokratickým institucím a dalším „západním“ hodnotám, ale přímo falešné zprávy, polopravdy či konspirační teorie. Strategii informační války, ve které je dezinformace zbraní, v našem geografickém prostoru využívá zatím především Rusko. Arzenál zahrnuje jak velká audiovizuální média vytvořená jako nástroje mediální propagandy s rozpočtem ve výši stovek milionů dolarů,⁵² tak kombinaci dalších diverzifikovaných nástrojů, jako jsou armády trollů či digitálních robotů anebo kooptace malých online médií k šíření zpráv a dezinformací, které vytvářejí zdání autentické diskuse „zdola“. Cíle moderní propagandy jsou mnohočetné a vzájemně zastupitelné. Pokud je nepravdivá či zmanipulovaná zpráva vyvrácena, stále má dopad na důvěryhodnost médií jako celku a smysluplnost ochrany

51 Stejně státy zajistily ukončení působení Vysoké představitelky OBSE pro národnostní menšiny Astrid Thorsové poté, co předložila zprávu o situaci národnostních menšin na Ruskem anektovaném Krymském poloostrově.

52 10. října 2005 byla spuštěna televizní stanice Russia Today, vlajková loď ruské propagandy ve světě. Její počáteční rozpočet 30 mil. USD se zdesetinásobil na částku srovnatelnou s rozpočtem BBC World Service a všech jejích rozhlasových, televizních a online kanálů. Tuto informaci uvádí například moskevský zpravodaj časopisu Time Simon Shuster.

svobody médií jako demokratického výdobytku. V českém prostředí je patrná především snaha znevěhodnit instituce jako EU či NATO, šířit nepravdivé informace o povaze konfliktu na východní Ukrajině a podněcovat strach z migrantů.⁵³ Další na řadě mohou být demokratické instituce, které je snadné ukázat jako neopodstatněně nákladné a neefektivní.

Po celé Evropě vznikají organizace a think-tanky financované ruskou vládou za účelem šíření prokremelských stanovisek. Síť organizací vedená pod hlavičkou Dialog civilizací Vladimírem Jakuninem, ruským oligarchou a přítelem prezidenta Vladimíra Putina, má za úkol „boj s masivní antiruskou propagandou, americkým militarismem a hegemonií USA“.⁵⁴

Podpora antisystému

Ruská vláda v nové „politice zadržování“ využívá velmi progresivní a finančně i organizačně náročné metody. Jednou z nich je podpora extremistických, antisystémových politických sil v Evropě především s ohledem na jejich rušivý potenciál, schopnost integrovat protestní voliče a soustředit a posilovat nálady proti euroatlantickým integračním projektům, NATO a EU. Zvláště patrná bývá podpora těchto rozkladných politických sil v období před volbami. Úspěšná byla na jaře roku 2016 i kampaň proti schválení asociační dohody EU s Ukrajinou v Nizozemsku. Podobnost výzev organizátorů referenda, aby nizozemští voliči odmítli smlouvu s Ukrajinou, kterou zmítá občanská válka a kde se po ulicích potloukají fašistické milice, s tezemi dennodenně hlásanými ruskými státními médii jako RT či Sputnik News byla nepřehlédnutelná.⁵⁵

Další příklad přímé podpory politické síly s rušivým a destruktivním potenciálem tentokrát ve Francii poskytl místní investigativní magazín Mediapart a jeho vyšetřování podezřelého financování francouzské nacionalistické Národní fronty Marine Le Penové. Ta již v roce 2014 získala prostředky na svou kampaň z půjčky, kterou jí poskytla První česko-ruská banka poté, co půjčku odmítly poskytnout francouzské banky a několik institucí v Evropě a USA.⁵⁶

Před parlamentními volbami v Německu začala i německá média registrovat stále těsnější vazby na Rusko u pravicové populistické strany Alternativa pro Německo. Příznivcem Le Penové je v Česku Václav Klaus, který s oblibou navštěvoval její předvolební mítinky. Jeho vyjádření propojují pojmy,

---

53 Problematice ruského vlivu v České republice a ve střední Evropě se dlouhodobě systematicky věnuje think-tank Evropské hodnoty, viz studie Schéma fungování vlivu Ruské federace v České republice.

Ruské propagandě se konkrétně věnovala studie Prague Security Studies Institute s názvem The pro-Russian disinformation campaign in the Czech Republic and Slovakia.

Téma sleduje v Evropě a USA celá řada významných autorů. Anne Applebaum ve svém komentáři pro The Washington Post rozebrala mechanismus ruského vlivu, který vedl k odmítnutí uzavření asociační dohody mezi EU a Ukrajinou v nizozemském referendu.

54 Vladimír Jakunin figuruje na sankčním seznamu USA a Austrálie přijatém v souvislosti s anexí Krymu a ruským angažmá ve válce na východní Ukrajině. Jeho hlavní „think-tank“ pod názvem Dialogue of Civilisations Research Institute sídlí v Berlíně. Další pobočky fungují pod jinými názvy ve Vídni, Ženevě a Paříži. Jakunin je blízký bývalému prezidentovi Václavu Klausovi, který je členem dozorčí rady zmíněného berlínského „think-tanku“. Vladimír Jakunin pořádá rovněž fórum na řeckém ostrově Rhodos, které v minulosti navštívil prezident Miloš Zeman. Jakunin na Zemanovo pozvání také vystoupil v lednu 2015 na konferenci na Pražském hradě věnované 70. výročí osvobození Osvětimi. Jakunin stejně jako Putin působil v sovětské tajné službě.

55 Sijbren de Jong, analytik z The Hague Centre for Strategic Studies, vyjádřil jako jeden z mnohých tento názor mimo jiné ve svém článku pro EU Observer.

56 Banka se podle českých investigativních novinářů těšila významné politické podpoře v České republice, viz např. RESPEKT <https://www.respekt.cz/fokus/marine-le-penova-si-pujcila-u-prvni-cesko-ruske-banky>. Koncem loňského roku však přišla o licenci a její viceprezident skončil v ruské vazbě.

proti kterým běžně lidé nic nenamítají (rovnoprávnost), s pojmy, které budí obavy (migrace)⁵⁷ a vytváří pomyslné tábory „dobra“ a (agresivního) „zla“, do kterého libovolně dosazuje různé osoby a názorové směry, čímž se snaží vytvářet dojem neviditelného spiknutí a pocit ohrožení.⁵⁸ Pojem *humanrightismus*, kterým Klaus označuje výzvy k respektu lidských práv, případně politiku, která má k tomuto respektu vést, sám definuje jako „aktivistickou ideologii narušující lidskou svobodu“. Nehledě na svou nelogičnost zapadá tato definice do vize politiky, kterou prosazují protidemokratické politické strany a režimy. Zastávat se aktivně lidských práv je pojistkou proti vlivu těchto sil.

Vývoz korupce

Důležité pro autokratické režimy, které se snaží udržet image demokracie, je vyvážit vlastní krizi legitimacy delegitimizováním opozice, od opozičních politických stran po opozici řeckně občanskou. Obavy současných autokratů, kteří již nemají v rukou totalitní prostředky, vzbuzují především spontánní pouliční masové protesty. Třeba Kreml je souhrnně označuje jako „barevné revoluce“, které jsou podle ruské doktríny vždy výsledkem vnějšího zasahování a nástrojem geopolitického soupeření. Masové protesty v Rusku na přelomu roku 2011 a 2012 byly interpretovány jako iniciativa Washingtonu. To mělo opravňovat celou řadu kroků následujících po jejich potlačení,⁵⁹ od série zákonů zásadně omezujících svobodu slova a svobodu sdružování, zákon „o zahraničních agentech“, zákon o „nežádoucích organizacích“ apod., až po úpravy legislativy týkající se pokusu o změnu státního zřízení, extremismu, vlastizrady apod. Tyto zákony a paragrafy trestního zákona je možné aplikovat na politickou opozici, aktivisty, novináře, umělce i běžné občany. Pojem „barevná revoluce“ je zkratkou v podstatě pro jakoukoliv formu disentu. Stejnou terminologii použilo mimochodem i čínské vedení pro interpretaci masových pouličních protestů za zachování demokracie v Hongkongu na podzim roku 2014. Pokud se čeští představitelé vyhýbají otevřené podpoře disidentů, přijímají tento výklad, a tím popírají ideje, na kterých stojí stát, jež mají reprezentovat.

Doktrínu o nutném potlačování barevných revolucí aplikuje Rusko i jako jakési preventivní opatření v blízkém a vzdálenějším zahraničí, které vnímá jako sféru svého vlivu, součást „ruského světa“. Koncept „ruskyj mir“ vyvinutý kremelskými think-tanky a představený Vladimírem Putinem již v počátcích jeho éry, propojuje zahraničněpolitickou doktrínu s projekcí národní identity, velkým historickým narativem (jemuž dominuje hrdinství Velké vlastenecké války) a proaktivní kulturní politikou. Ospravedlnění anexe Krymu aspiracemi „ruského světa“, historického Ruska, které je rozděleno a chce se znovu sjednotit, aby se mohlo lépe bránit vnějším nepřátelským silám, především západním, našlo v ruské společnosti značný ohlas. Ruská propaganda líčí anexi Krymu jako šťastný návrat do náruče Ruska a situaci na Ukrajině jako fašistický převrat. Ve skutečnosti je cílem destabilizace Ukrajiny prostřednictvím anexe Krymu a podněcování ozbrojeného separatismu na východě země „zadržovat“ a zabránit Ukrajincům v dalším (i když trnitým a nejistým) směřování k demokratické,

57 Propojení příznivců zahraniční politiky Ruské federace s krajně pravicovými organizacemi, které hlásají strach z migrace a islámu, si povšimla i Zpráva o extremismu na území České republiky v roce 2015.

58 Václav Klaus pro internetové vydání Hospodářských novin: „*Bítevní seskupení, která stojí na obou stranách, jsou nám všem dobře známá: na jedné straně, a to je moje strana, stojí svoboda, demokracie, tradiční rodina a běžné, v dějinách osvědčené lidské chování, suverenita evropských národních států, patriotismus, zahraniční cesty a pobyty namísto migrace. Na druhé straně stojí politická korektnost, multikulturalismus, humanrightismus, feminismus, genderismus a agresivita homosexualismu, masová migrace, paní Merkelová, pánové Schulz a Juncker, nedobrovolná a nespontánní unifikace, centralizace, harmonizace a standardizace Evropy.*“

59 Ruského prezidenta Putina cituje například agentura Reuters z vyjádření v Radě bezpečnosti Ruské federace. Available at: <https://www.reuters.com/article/us-russia-putin-security/putin-says-russia-must-prevent-color-revolution-idUSKCN0J41J620141120>

transparentní, evropské vládě. To totiž vnímá současný ruský režim jako bezprostřední hrozbu. Je třeba přiznat, že úspěch ukrajinské transformace by pro něj skutečně mohl mít nepříjemné následky. Strategii zadržování je možné uplatňovat rovněž přímým nátlakem na země, které jsou považovány za součást „sféry vlivu“, aby přijaly určité normy. Prostřednictvím finančních „pobídek“, médií a přímého tlaku na části politických elit usiluje Rusko o prosazení zákonů, které znemožní nezávislé působení občanské společnosti, ve středoasijských členských státech Eurasijské ekonomické unie, Kazachstánu a Kyrgyzstánu. Kyrgyzský parlament na jaře roku 2016 zákon o zahraničních agentech odmítl, rovněž díky silnému odporu místní občanské společnosti, kritice mezinárodních dárcovských organizací a v rámci regionu také relativně silnému a nezávislému postavení zákonodárního sboru. Místní pozorovatelé⁶⁰ potvrdili, že návrh zákona nebyl snahou domácích politiků omezit vliv zahraničních dárců (Kyrgyzstán je významným příjemcem rozvojové pomoci), ale přímou projekcí ruského vlivu. Je důležité, aby česká diplomacie věnovala ve své lidskoprávní politice řádnou pozornost jevu „zužování prostoru pro působení nezávislé občanské společnosti“ (tzv. shrinking space), a to nejen na pracovní úrovni, ale i na úrovni politické a strategické.

Vývoz korupce

Mezi strategie vlivu zemí jako Čína, Rusko či Ázerbájdžán patří rovněž velkoobjemová korupce zaměřená na klíčové osoby přijímající politická a ekonomická rozhodnutí. Dnes již takřka klasickým příkladem angažmá s korupčními motivy může být jmenování bývalého německého kancléře Gerharda Schrödera předsedou výboru akcionářů projektu NordStream AG, konsorcia vedeného ruskou společností Gazprom, které zřejmě souviselo s jeho otevřenou obhajobou ruských zájmů, například invaze na Ukrajinu. Ruská státní ropná společnost Lukoil je zase známá dobrými vztahy s posledními dvěma českými prezidenty Zemanem a Klausem. Václavu Klausovi zaplatila překlad jeho knihy *Modrá, nikoli zelená planeta do ruštiny*, nejbližšímu poradci Miloše Zemana a svému obchodnímu partnerovi v Čechách Martinu Nejedlému zase poskytla prostředky na splacení dluhu.⁶¹ Již zmíněný oligarcha a neoficiální vyslanec ruského prezidenta Putina Vladimir Jakunin není blízký jen současnému osazenstvu Pražského hradu, ale organizuje mimo jiné i cesty francouzských politiků do Moskvy a na Krym; jiné jím vedené organizace si politický vliv na Západě přímo kupují.

Bezprecedentním korupčním aktérem v politických a diplomatických kruzích Evropy je podle investigativních novinářů spolupracujících v rámci projektu organizace Organized Crime and Corruption Reporting Project (OCCRP) vláda Ázerbájdžánu, která podle OCCRP vynaložila na 2,5 miliardy eur (cca 66 miliard korun) z tajného fondu na úplatky a lobbistické aktivity (Holcová, 2017). Předními klienty byl třeba i Eduard Lintner z Křesťansko-sociální unie (CSU) Bavorska. Zatímco většina nezávislých pozorovatelů voleb označila prezidentské volby v Ázerbájdžánu v říjnu 2013 za zmanipulované a jejich výsledky za zfalšované, Eduard Lintner je pochváлил: „*Celý volební proces byl zorganizován na vysoké úrovni a splnil i takové standardy, jaké jsou například v Německu. Veškeré postupy stanovené zákonem byly při hlasování dodrženy ve všech volebních místnostech, které jsme navštívili. Náš tým si nevšiml nesrovnalostí.*“ Místní aktivisté Anar Mamadli a Bašír Sulejmanli z Centra pro monitoring voleb a demokratická studia, kteří na podvody poukázali, byli na základě zpolitizovaných soudních procesů odsouzeni na několik let do vězení. Případům těchto a dalších ázerbájdžánských vězňů svědomí

60 Například místní obránci lidských práv jako Tolekan Ismailova, viz článek v Eurasianet.org z 12. května 2016.

61 Jednalo se o pohledávku firmy Lukoil Aviation u Státní správy hmotných rezerv ve výši 27,7 milionu korun včetně úroků, kterou Nejedlý odmítal uznat a k jejímuž uhrazení nakonec přiměl Nejedlého až soud. Spor se týkal kontraktu na obměnu zásob leteckého petroleje. Firmu Lukoil Aviation Nejedlý spoluvlastnil společně s ruskou společností Lukoil. Od loňského roku se Nejedlý přeorientoval na Čínu a s podporou Jaroslava Tvrdíka se česko-čínské obchody staly jeho hlavním byznysem. Available at: <http://neovlivni.cz/tag/martin-nejedly/>

věnovaly velkou pozornost české nevládní organizace, jako třeba Člověk v tísni nebo Knihovna Václava Havla. Politická reprezentace však povětšinou mlčela.

Italský politik a bývalý předseda Evropské lidové strany v Parlamentním shromáždění Rady Evropy (PACE) Luca Volontè pravděpodobně za úplatek ve výši 2,4 milionu eur (přibližně 50 800 000 korun) podporoval režim Ilhama Alijeva, například při hlasování o přijetí tzv. Strasserovy zprávy, která informovala o více než osmdesáti ázerbájdžánských politických vězních. Stopováním korupce v Radě Evropy se léta zabývá Gerald Knaus a jeho organizace European Stability Initiative. Ve svých zprávách dochází k závěru, že ani Rada Evropy, ani Ázerbájdžán nejsou žádnými výjimkami a že celý mezinárodní systém je ohrožený korupcí a chamtivostí demokraticky zvolených politiků.

Výrazná či alespoň viditelná a slyšitelná obhajoba lidských práv a promítání lidskoprávních ohledů do všech zahraničněpolitických rozhodnutí má pro Českou republiku strategický význam. Neznamená to ani to, že se má z lidských práv učinit nástroj obrany liberálního systému, ani to, že mají lidská práva vyřadit ze zahraniční politiky všechny ostatní cíle. Rozhodně pak není tato úvaha výzvou k výběrovému a účelovému pojetí. Strategická váha je dána tím, že lidská práva a demokratické principy jsou součástí mezinárodního rámce, na jehož udržení má Česká republika životní zájem, mezinárodního rámce, na němž stojí i české zájmy bezpečnostní a ekonomické. A v neposlední řadě stojí za to si připomínat Masarykovu tezi, že státy se udržují těmi idejemi, na kterých byly založeny. V roce 1918 to byla idea demokracie a nezávislosti, v roce 1989 pak myšlenka demokracie, svobody a lidských práv.

LITERATURA

- Amann, Melanie – Lokshin, Pavel (2016): *German Populists Forge Ties with Russia* in: *Spiegel Online*, 27. 4. 2016. Dostupné na: <http://www.spiegel.de/international/germany/german-populists-forge-deeper-ties-with-russia-a-1089562.html>
- Applebaum, Anne (2016): *The Dutch just showed the world how Russia influences the Western European elections* in: *The Washington Post*, 8. 4. 2016. Dostupné na: https://www.washingtonpost.com/opinions/russias-influence-in-western-elections/2016/04/08/b427602a-fcf1-11e5-886f-a037dba38301_story.html?utm_term=.1e3115fe476c
- Civil Rights Defenders (2017): *Bashir Suleymanli*. Dostupné na: <https://www.civilrightsdefenders.org/tag/bashir-suleymanli/>
- De Jong, Sijbren (2016): *Why the Dutch referendum on Ukraine is a joke* in: *EU Observer*, 4. 4. 2016. Dostupné na: <https://euobserver.com/opinion/132908>
- DGAP kompakt (2016): *"There are Always Two Sides to the Truth." French susceptibility to Russian propaganda*. Dostupné na: <https://dgap.org/en/article/getFullPDF/27570>
- Diamond, Larry (ed.) (2016): *Authoritarianism Goes Global*. Johns Hopkins University Press.
- DOC Research Institute: *Governance*. Dostupné na: <https://doc-research.org/en/about-us/governancy/>
- Drulák, Petr (2014): *Lidská práva v zahraniční politice aneb od snění k naivitě. A zpět?* in: *Deník Referendum*, 13. 1. 2014 (aktualizováno: 9. 4. 2015). Dostupné na: http://www.mzv.cz/jnp/cz/o_ministerstvu/archivy/clanky_a_projevy_namestka_drulaka/clanky_a_projevy_namestka_drulaka_2014/x2014_01_13_lidska_prava_v_zahranicni_politice.html
- European Stability Initiative (2016): *The European Swamp – Prosecutors, corruption and the Council of Europe*. Dostupné na: http://www.esiweb.org/index.php?lang=en&id=156&document_ID=181
- Evropa je ve válce, tvrdí Klaus. Na jedné straně vidí svobodu a demokracii, na druhé politickou korektnost a Merkelovou*. 30. 8. 2017. Dostupné na: <https://domaci.ihned.cz/c1-65864100-evropa-je-ve-valce-tvrdi-klaus-na-jedne-strane-vidi-svobodu-a-demokracii-na-druhe-politickou-korektnost-a-merkelovou>
- Front Line Defenders: *Case History: Anar Mammadli*. Dostupné na: <https://www.frontlinedefenders.org/en/case/case-history-anar-mammadli>
- Fukuyama, Francis (2002): *Konec dějin a poslední člověk*. Praha: Rybka Publishers.
- Goodale, Mark – Merry, Sally Engle (eds.) (2007): *The Practice of Human Rights. Tracking Law Between the Global and the Local*. Cambridge, UK – New York: Cambridge University Press.
- Havel, Václav: *Projevy 1990 – 2003*. Dostupné na: <http://vaclavhavel.cz/index.php?sec=3&id=1>
- Hopper, Melissa (2017): *The non-governmental sector: Pro-Russia tools masquerading as independent voices*. Report. Human Rights First. Dostupné na: <http://www.humanrightsfirst.org/resource/non-governmental-sector-pro-russia-tools-masquerading-independent-voices>
- Hospodářská a sociální Rada OSN (2016): *Committee on Non-Governmental Organizations, in Recorded Vote, Defers Action on Journalist Group's Application for Special Consultative Status*. Dostupné na: <http://www.un.org/press/en/2016/ecosoc6762.doc.htm>
- June 24, 2014 16:18 GMT*
- Kanevskaya, Natalya (2014): *How Kremlin Wields Its Soft Power In France*. 24. 6. 2014. Dostupné na: <https://www.rferl.org/a/russia-soft-power-france/25433946.html>
- Klausovu knihu sponzorovala ruská ropná společnost* in: *Aktuálně.cz*, 19. 8. 2008. Dostupné na: <https://zpravy.aktualne.cz/domaci/politika/klausovu-knihu-sponzorovala-ruska-ropna-spolecnost/r~i:article:614125/>
- Kundra, Ondřej (2015): *Konference o holocaustu v režii Rusů* in: *Respekt*, 26. 1. 2015. Dostupné na: <https://www.respekt.cz/fokus/velky-den-moseho-kantora>
- Lelik, Anna (2016): *Kyrgyzstan: Foreign Agent Bill Nixed, NGOs Rejoice* in: *Eurasianet*, 12. 5. 2016. Dostupné na: <http://www.eurasianet.org/node/78756>
- Ministerstvo zahraničních věcí ČR (2015): *Koncepce podpory lidských práv a transformační spolupráce*. Dostupné na: http://www.mzv.cz/file/517290/Koncepce_podpory_lidskych_prav_a_transformacni_spoluprace.pdf

- Ministerstvo vnitra ČR (2015): *Zpráva o extremismu na území České republiky*. Dostupné na: <http://www.mvcr.cz/clanek/extremismus-vyrocní-zpravy-o-extremismu-a-strategie-boje-proti-extremismu.aspx>
- National Endowment for Democracy: *Christopher Walker*. Dostupné na: <http://www.ned.org/experts/christopher-walker/>
March 25, 2015 11:08 GMT
- Paterson, Tony (2014): *Merkel Fury After Gerhard Schroeder Backs Putin on Ukraine* in: *The Telegraph*, 14. 3. 2014. Dostupné na: <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/europe/ukraine/10697986/Merkel-fury-after-Gerhard-Schroeder-backs-Putin-on-Ukraine.html>
- Rada OSN (2012): *Promoting human rights and fundamental freedoms through a better understanding of traditional values of humankind: best practices*. Dostupné na: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/G12/173/96/PDF/G1217396.pdf?OpenElement>
- Reinbold, Fabian (2017): *Germany prepares for possible Russian election meddling* in: *Spiegel Online*, 7. 9. 2017. Dostupné na: <http://www.spiegel.de/international/germany/how-germany-is-preparing-for-russian-election-meddling-a-1166461.html>.
- Russia blocks re-appointment of Finn As OSCE Minorities High Commissioner*. 30.8.2016. Dostupné na: https://yle.fi/uutiset/osasto/news/daily_russia_blocks_re-appointment_of_finn_as_osce_minorities_high_commissioner/9131135
- Schéma fungování vlivu Ruské federace v ČR*. Evropské hodnoty, 2016. Dostupné na: <http://www.evrop-skehodnoty.cz/wp-content/uploads/2016/08/SCH%C3%89MA-FUNGOV%C3%81N%C3%8D-VLIVU-RUSK%C3%89-FEDERACE-V-%C4%8CESK%C3%89-REPUBLICI1.pdf>
- Schuster, Simon (2015): *Inside Putin's On-Air Machine* in: *Time*, 16. 3. 2015. Dostupné na: <http://time.com/rt-putin/>
- Smoleňová, Ivana (2015): *The Pro-Russian Disinformation Campaign in the Czech Republic and Slovakia*. The Prague Security Studies Institute: Prague. Dostupné na: http://www.pssi.cz/download/docs/253_is-pro-russian-campaign.pdf
- Snyder, Timothy (2013): *Intelektuál ve dvacátém století*. Praha: Prostor.
- Sokol, Jan (2007): *Moc, peníze a právo*. Aleš Čeněk: Plzeň.
- Společné prohlášení nejvyšších ústavních činitelů České republiky*. 18.10.2016. Dostupné na: <https://www.hrad.cz/cs/pro-media/tiskove-zpravy/aktualni-tiskove-zpravy/spolecne-prohlaseni-nejvyssich-ustav-nich-cinitelu-ceske-republiky-12953>
- Svárovská, Gabriela (2016): *Neviditelní nositelé lidských práv*. Dizertační práce. Fakulta humanitních studií UK. Dostupné na: <https://is.cuni.cz/webapps/zzp/detail/94693/>
- Turchi, Marine (2014): *Far-right Front National's Russian loan: 31 mln euros more to follow*. 27. 11. 2014. Dostupné na: <https://www.mediapart.fr/en/journal/international/271114/far-right-front-nationals-russian-loan-31-mln-euros-more-follow>
- Volchek, Dmitry – Sindela, Daisy (2015): *One Professional Russian Troll Tells All*. 25. 3. 2015. Dostupné na: <https://www.rferl.org/a/how-to-guide-russian-trolling-trolls/26919999.html>
- Walker, Christopher (2015): *The New Containment: Undermining Democracy* in: *World Affairs*, May/June 2015. Dostupné na: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/new-containment-undermining-democracy>
- Weiss, Michael (2013): *In Plain Sight: The Kremlin's London Lobby* in: *World Affairs*, March/April 2013. Dostupné na: <http://www.worldaffairsjournal.org/article/plain-sight-kremlin%E2%80%99s-london-lobby>
- Wilson, Richard Ashby (2007): *Tyrannosaurus Lex: The Anthropology of Human Rights and Transnational Law* in: Goodale, Mark – Merry, Sally Engle: *The Practice of Human Rights: Tracking Law between the Global and the Local*. Cambridge University Press

Slovensko v obnovenej EÚ: tri princípy našej európskej politiky

JOZEF BÁTORA

V tejto eseji sa budem venovať podmienkam ukotvenia Slovenska v novodefinovanej Európskej únii. O tom, ako môžeme a dokážeme patriť do novovznikajúcej architektúry integračnej spolupráce v Európe, musíme premýšľať preto, lebo EÚ sa dnes nachádza v bezprecedentnej dynamike kríz, ktoré ohrozujú jej samotnú existenciu a nevyhnutne si vyžadujú inštitucionálne a spoločensky posilniť jej odolnosť.

Esej sa skladá z piatich častí. V prvej časti sa venujem európskemu ukotveniu Slovenska ako otázke identity a praktickej politiky. V druhej časti načrtávam zdroje kríz, ktorým súčasná EÚ čelí. Tretia časť sa zaoberá charakterom EÚ ako diferencovaného politického usporiadania. V štvrtej časti predstavujem päť dominantných vízií reforiem Únie, ktoré charakterizujú prebiehajúce verejné diskusie o novom nastavení EÚ. V záverečnej časti sa zameriavam na implikácie týchto dynamických zmien pre európsku politiku Slovenska.

Európske ukotvenie Slovenska ako otázka identity a praktickej politiky

Vzťah s Európskou úniou a širšie so Západom je pre Slovensko od jeho vzniku ako samostatného štátu v roku 1993 konštitutívny. Je taký preto, lebo naša príslušnosť k EÚ a Západu nebola a nie je jednoznačná a v praktickej politike si ju priebežne a postupne vydobýjame.⁶² Nominálne a formálne bola integrácia do EÚ a NATO jasnou prioritou všetkých vlád na Slovensku od vzniku samostatného štátu. V tomto sa Slovenská republika zásadne nelíšila od ostatných vlád v regióne strednej a východnej Európy, ktoré sa po páde komunistických diktatúr snažili o čo najskorší vstup do západných integračných zoskupení. Európska únia v tých časoch jednoznačnejšie ako dovtedy zdefinovala kritériá, na základe ktorých by mohli byť prijímané nové členské krajiny. Tzv. Kodanské kritériá zahŕňali fungujúci právny štát a liberálnodemokratické zriadenie, fungujúcu trhovú ekonomiku a v neposlednom rade schopnosť kandidátskeho štátu prevziať administratívne povinnosti súvisiace s členstvom v únii. Napriek formálnym deklaráciám SR o záujme stať sa čo najskôr členskou krajinou EÚ dochádzalo v praxi výkonu politiky počas obdobia mečiarizmu k zásadnému porušovaniu základných princípov, na ktorých stojí liberálnodemokratické zriadenie, či už sa to týkalo nefungovania právneho štátu, porušovania práv menších, kriminálnej úrovne zastrašovania opozície alebo vysokej miery korupcie.⁶³ Ako píše Martin M. Šimečka, „Slovensko nástupom Mečiaru k moci predbehlo o dvadsať rokov vývoj, ktorý dnes zasahuje Strednú Európu a časť Západu. Mečiar vtedy tiež vyhral voľby vďaka masám voličov sklamaných z demokracie, ktorá im priniesla len neistotu a pocit úpadku, pričom jasne pomenoval vinníka: liberálne elity. Postupoval rovnako ako o dve dekády neskôr Viktor Orbán, Jaroslav Kaczyński či Donald Trump. Ovládol štátny

⁶² K otázkam konštitúcie identity SR v zahraničnopolitickom kontexte pozri Bátora, 2004, s. 39–54; Bátora, 2013, pp. 387–396; Bátora, 2017, pp. 138–157.

⁶³ K rôznym aspektom vývoja slovenskej spoločnosti a politického usporiadania v SR pozri analýzy v *Súhrnných správach o stave spoločnosti*, ktoré v rokoch 1997–2010 vydával Inštitút pre verejné otázky.

aparát a tie demokratické inštitúcie, ktoré mu odmietali podľahnúť, sa pokúšal vyhľadať alebo voči nim zakladal paralelné, ktoré potom vyhlasoval za tie pravé slovenské.“ (Šimečka, 2017, s. 67). Nebolo teda prekvapivé, že sa vláda SR vedená premiérom Mečiarom a s ňou i Slovenská republika ako kandidátska krajina stali neakceptovateľné pre klúčové vlády v EÚ i v širšom transatlantickom priestore. Premiér Mečiar sa napríklad vytrvalo snažil o stretnutia s nemeckým kancelárom Kohlom, no ten ich vytrvalo odmietal. Ministerka zahraničných vecí USA Madeleine Albrightová v roku 1997 verejne označila SR za „čiernu dieru Európy“ a podobné vyjadrenia – hoci azda diplomatickejšie formulované – prichádzali aj od predstaviteľov vlád členských krajín EÚ a inštitúcií EÚ. Na madridskom summite NATO v roku 1997 Slovensko na rozdiel od susedných krajín z regiónu V4 nedostalo pozvánku za člena Aliancie a na slávnostnej tlačovej konferencii pri tejto príležitosti generálny tajomník NATO Javier Solana medzi budúcimi pravdepodobnými členmi menoval Estónsko a Slovinsko, prípadne Rumunsko a Bulharsko, ale Slovensko nespomenul vôbec. Spoločenská mobilizácia na Slovensku, ktorá sa rozvinula v roku 1997 a vyústila do výsledku volieb v roku 1998, po ktorých vznikla široká prozápadná koalíčná vláda vedená premiérom Dzurindom, bola klúčovým pohybom pri konštituovaní moderného Slovenska. Tu totiž prišlo k civilizačnému rozhodnutiu slovenskej spoločnosti, ktorá odmietnutím mečiarizmu a neliberálnych praktík preukázala schopnosť stať sa súčasťou západného spoločenstva. V istom zmysle, ako píše Martin Bútora, bol rok 1998 pre slovenskú spoločnosť dôležitejší alebo minimálne rovnako dôležitý ako rok 1989, pretože tu prišlo k širokému spoločenskému vzopätiu, ktorým sme sa prihlásili k západnému ukotveniu nášho štátu (Bútora, 2010, s. 116–155).

Nasledovalo dobiehanie zameškaného procesu integrácie do EÚ a NATO, a teda aj dobiehanie našich susedov vo V4. Obdobie vylúčenia a ostrakizácie viedlo k snahám stabilizovať našu príslušnosť v Únii. Odrazilo sa to v širokom spoločenskom konsenze podporujúcom politiku viacerých vlád, ktoré akceptovali maastrichtské kritériá a zavedenie eura v SR ako jednu z hlavných priorít v procesoch ekonomických reforiem. Členstvo v eurozóne malo teda pre Slovensko nielen praktickú stránku vzhľadom na vysokú prepojenosť ekonomiky SR s ekonomikami eurozóny, ale do istej miery vychádzalo i z neistoty slovenskej spoločnosti o svojej identite ako súčasť európskeho a západného spoločenstva.

Fakt, že vláda Ivety Radičovej padla v roku 2011 na otázke účasti SR na záchranných balíčkoch poskytovaných Grécku v rámci vznikajúceho Európskeho stabilizačného mechanizmu (EFSF a neskôr ESM), naznačoval, že otázky európskej politiky úzko súvisia s domácou politikou v SR a stávajú sa internalizovanou súčasťou politickej súťaže u nás. Politický a spoločenský vývoj Slovenska v druhej dekáde 21. storočia je úzko prepojený s vývojom EÚ ako celku (pozri: Valášek – Nič – Jarábik – Bátora – Kobzová – Hirman, 2010). Ukazuje sa to najmä v časoch krízy.

Viacvrstvová kríza Únie ako výzva a príležitosť

Od založenia Európskych spoločenstiev koncom päťdesiatych rokov dvadsiateho storočia sú rôzne formy zmeny pre EÚ a jej inštitucionálnych predchodcov relatívne normálnou súčasťou fungovania. Únia sa vždy nachádzala v nejakej forme krízy, či už sa týkala pôsobenia inštitúcií, vzťahov medzi členskými štátmi alebo politickej a ekonomickej výkonnosti. Posledné desaťročie však charakterizuje mimoriadny súbeh kríz či viacvrstvová kríza. Finančná kríza a kríza rozhodovacích a riadiacich procesov eurozóny vniesli neistotu do ekonomických základov európskej integrácie. Geopolitická kríza v súvislosti s teritoriálne zameranou expanziou vplyvu silnejúceho Ruska vo východnom susedstve a v súvislosti s rozpadávajúcou sa štátnosťou v krajinách južného susedstva zneistila teritoriálnu bezpečnosť Únie. Migračná kríza, ktorá priniesla bezprecedentný tok utečencov dovnútra Únie, podkopala vzájomnú solidaritu členských krajín a vyniesla na povrch bazálne formy neefektívnosti vo fungovaní štátnych aparátov členských štátov. Hodnoty liberálnej demokracie ako základ štátnosti členských krajín Únie a spolupráce medzi nimi sa takisto ocitli v kríze. To sa prejavilo nielen všeobecným nárastom podpory pre nacionalistické a xenofóbne hnutia v jednotlivých štátoch Únie, ale zároveň aj metamorfózou niektorých členských krajín strednej Európy – najmä Maďarska a Poľska – na čoraz väčšmi

neliberálne zriadenia. Posledným druhom krízy, ktorý sa za ostatných desať rokov prejavil v EÚ, je kríza dôvery v Úniu ako politický projekt. Občania v mnohých členských štátoch pociťujú čoraz silnejšie odcudzenie od Únie, čo sa odráža na rastúcom euroskepticizme a v neposlednom rade sa premietlo aj do referendového rozhodnutia Veľkej Británie opustiť EÚ. Špecifikom dnešnej situácie je, že každá z týchto kríz má potenciál byť existenčnou krízou, ktorá môže viesť k rozpadu Únie. V kontexte doterajšieho vývoja procesov európskej integrácie je stav, keď sa Únia musí vyrovnávať s toľkými existenčnými krízami zároveň, čímsi novým.

Zároveň je zaujímavé, ako Únia a jej členské štáty reagujú na tieto krízové tendencie a ako sa priebežne prispôsobujú meniacim sa podmienkam. Dopady finančnej krízy a krízy eurozóny sa darí znižovať vďaka rôznym opatreniam vrátane fiškálnej politiky Európskej centrálnej banky, ale aj vďaka vytvoreniu nových organizačných formátov, akým je napríklad Európsky stabilizačný mechanizmus (ESM). Euro je v roku 2017 stabilizované a krajiny Únie zažívajú relatívne vysoký hospodársky rast. Hoci Ukrajina naďalej nemá kontrolu nad Ruskom podporovanými separatistickými regiónmi na východe krajiny a nad Ruskom okupovaným Krymom, procesy reforiem na Ukrajine sa zrýchlili, v lete 2017 bola zrušená vízová povinnosť pre ukrajinských občanov cestujúcich do Schengenu a v septembri 2017 vstúpila do platnosti Asociačná dohoda medzi EÚ a Ukrajinou.

Napriek týmto pozitívnym tendenciám naznačujúcim určitú stabilizáciu je Únia naďalej veľmi zraniteľná a na obzore sa črtajú i nové druhy kríz, ako napríklad rôzne formy potenciálnej destabilizácie členských krajín prostredníctvom separatistických a autonomistických hnutí, aké vidieť v Katalánsku či v Lombardii. Táto nová situácia viacvrstvovej krízy dolieha na Úniu, pre ktorú je príznačná dlhodobá neusporiadanosť jej inštitucionálneho nastavenia.

Únia ako diferencované politické usporiadanie: administratívne a demokratické výzvy

Európska únia dnes nie je ani štátom, ani klasickou medzinárodnou organizáciou. Má charakteristiky oboch týchto typov organizácií, ale nezapadá ani do jednej z kategórií. Je to diferencované politické usporiadanie pozostávajúce zo súboru členských štátov a spoločných inštitúcií, ktoré umožňujú koordináciu, tvorbu a implementáciu politík. Účasť v tomto diferencovanom politicko-ekonomickom spoločenstve nie je definovaná rovnako ako pri teritoriálne suverénnych štátoch, kde je zřejmé, či nejaké teritórium je, alebo nie je ich súčasťou.

EÚ je v tomto ohľade menej jednoznačná. Krajiny sa na újnej spolupráci zúčastňujú do rôznej miery vo vzťahu k jednotlivým oblastiam spoločných politík. To znamená, že členstvo v Únii je len jednou z foriem účasti a neznamená automaticky najhlbšie formy spolupráce. Príkladmi sú eurozóna a Schengen. V eurozóne je 19 z 28 členských štátov Únie. Koordinujú svoje menové a fiškálne politiky. V Schengene sú okrem členských krajín Únie aj nečlenské krajiny, ako Nórsko a Island. Írsko je síce členskou krajinou eurozóny, ale v Schengene nie je. Takisto Veľká Británia je členskou krajinou Únie, ale nie je v Schengene, ani v eurozóne. Okrem týchto oblastí spoločných politík existujú ešte zvláštne úpravy a výnimky, ktoré si vyrokovali niektoré krajiny. Napríklad Dánsko má výnimku (tzv. opt-out) zo spolupráce na Spoločnej bezpečnostnej a obrannej politike EÚ. V praxi to znamená, že Dánsko sa na rozdiel od ostatných 27 súčasných členských štátov nezúčastňuje napríklad na spolupráci v rámci Európskej obrannej agentúry (EDA). Naopak nečlenská krajina Nórsko má s EÚ vyrokovaný zvláštny režim spolupráce v oblasti obrany (tzv. opt-in), a teda sa zúčastňuje na vybraných iniciatívach EDA, ako aj na spoločných operáciách krízového manažmentu Únie, napríklad v južnom susedstve. V neposlednom rade sa na spoločných politikách Únie do určitej miery zúčastňujú aj asociované krajiny v susedstve EÚ, ktoré do svojich právnych a vládnych systémov implementujú rôzne časti legislatívneho rámca EÚ.

Diferencované usporiadanie EÚ je zložitá a prináša rôzne výzvy v oblasti administratívnej kapacity štátnych správ, ako aj v oblasti demokratického vládnutia. Čo sa týka administratívnej kapacity, štátne správy fungujú v rôznych koordinačných rámcoch v jednotlivých oblastiach politík, ktoré štruktúrujú

ich pracovné procesy. Týka sa to napríklad oblasti Spoločnej zahraničnej a bezpečnostnej politiky (SZBP), kde príslušné odbory ministerstiev zahraničných vecí pracujú podľa spoločných európskych časových kalendárov súvisiacich s plánovaním procesov prípravy zasadnutí Rady pre zahraničné záležitosti v Bruseli. Okrem tohto druhu celoeurópskych koordinačných procesov je práca štátnych správ členských štátov takisto štruktúrovaná v rámci jednotlivých oblastí politík. Napríklad Ministerstvo financií SR úzko koordinuje monetárnu a fiškálnu politiku s ostatnými ministerstvami financií eurozóny. Spolupráca MF SR s ministerstvami financií Fínska a Írska je užšia než s ministerstvami financií Českej republiky a Maďarska. Na druhej strane v oblasti schengenskej spolupráce je koordinácia Ministerstva vnútra SR užšia s ministerstvami vnútra a policajnými zložkami Nórska, Islandu, ČR a Maďarska než so zodpovedajúcimi zložkami Írska a Veľkej Británie, ktoré v Schengene nie sú. Diferencované usporiadanie EÚ teda kladie vysoké nároky na štátne správy členských i asociovaných krajín Únie, od ktorých sa očakáva, že sa jednak efektívne zapájajú do celoeurópskych koordinačných procesov a jednak koordinujú svoje zapojenie do rôznych integračných rámcov, v ktorých sa ich krajina zúčastňuje. Krízy v poslednom desaťročí ukázali, že koordinácia v jednotlivých oblastiach spoločných politík nie je vždy efektívna. Príkladom je kríza eurozóny od roku 2009, ktorá bola aj krízou schopnosti robiť včas efektívne rozhodnutia. Podobne migračná kríza ukázala, že Schengenský systém má problémy s vynútiteľnosťou spoločných pravidiel, na ktorých sa zakladá spoločná ochrana vonkajších hraníc Únie.

Na nedokonalosť a neefektívnosť etablovaných inštitucionálnych štruktúr v jednotlivých oblastiach spoločných politík reagovali členské štáty snahou vytvoriť efektívne nástroje na zlepšenie koordinácie. V niektorých prípadoch sa pristúpilo k netypickým riešeniam mimo právneho rámca EÚ. Príkladom je Európsky stabilizačný mechanizmus (ESM), ktorý bol založený v roku 2012. Z právneho hľadiska je to medzinárodná organizácia založená vládami krajín eurozóny (pôvodne 17 a dnes 19 krajín). Sídlo má v Luxemburgu, má vyše 100 zamestnancov, ale funguje mimo zmlúv EÚ, a teda nie je inštitúciou Únie.⁶⁴ ESM spravuje finančné reštrukturalizačné programy, ktoré pomáhajú krajinám eurozóny zasiahnutým finančnou krízou opäť nadobudnúť konkurencieschopnosť na svetových finančných trhoch (programy boli úspešne implementované v Írsku a Portugalsku a v súčasnosti ešte pokračuje program v Grécku). V tomto sa ESM do určitej miery podobá na Medzinárodný menový fond. Programy ESM v krízou zasiahnutých krajinách zahŕňajú poradenstvo a dohľad nad hĺbkovými procesmi reforiem pracovných trhov, privatizačných procesov a podobne. Rozhodovacie procesy však nie sú dostatočne transparentné a nepodliehajú štandardným procesom demokratickej kontroly. Rozhodnutia sa robia za zatvorenými dverami na zasadnutiach Riadiaceho výboru, ktorý pozostáva z ministrov financií krajín eurozóny. Keďže je však ESM mimo zmluvného rámca EÚ, nepodlieha štandardným procesom administratívnej alebo demokratickej kontroly a zúčtovateľnosti. S týmto stavom vyjadrujú nespokojnosť jednak aktéri zo spoločností podliehajúcich reformným programom ESM; jednak predstavitelia členských krajín EÚ mimo eurozóny, teda krajín, ktoré nemajú žiadny vplyv na rozhodnutia, hoci sa tieto rozhodnutia priamo týkajú ich ekonomík; a v neposlednom rade aj predstavitelia európskych inštitúcií, ktorí sú takisto do veľkej miery vynechaní z rozhodovacích a demokratických procesov. Diskusia o riešení tejto situácie zahŕňa návrh, aby sa ESM do roku 2025 stal súčasťou zmluvného rámca EÚ, a aby teda podliehal štandardným procesom kontroly – napríklad zo strany Európskeho parlamentu. Na druhej strane však prichádzajú i iné návrhy; napríklad vedenie ESM odporúča, aby sa mandát ESM rozšíril aj o rutinný dohľad nad rozpočtami všetkých členských krajín eurozóny, a to bez toho, aby sa ESM stal súčasťou zmluvného rámca EÚ.⁶⁵

Príklad ESM ukazuje, že diferencované usporiadanie Únie dnes na jednej strane poskytuje možnosť relatívne flexibilnej tvorby nových organizačných štruktúr a ich využívanie na efektívne rozhodovanie a koordináciu politík. Na druhej strane však takisto dochádza k systematickému okliešťovaniu mož-

⁶⁴ Pozri: www.esm.europa.eu

⁶⁵ S návrhom rozšíriť kompetencie ESM prišiel v polovici októbra 2017 riaditeľ tejto organizácie Klaus Regling. Pozri: *So könnte der Euro-Rettungsschirm ...*, 2017.

ností demokratickej kontroly a zúčtovateľnosti. Tento stav je problematický, pretože vedie k strate dôvery k Únii nielen medzi občanmi, ale aj medzi vládami členských krajín. Príklady maďarskej, poľskej, rakúskej či českej vlády ukazujú rastúcu mieru skepticizmu k spoločným postupom v rámci Únie. V prípade britských občanov to zašlo tak ďaleko, že sa rozhodli z Únie vystúpiť a britská vláda má dnes s EÚ čoraz komplikovanejší vzťah.

V tejto situácii je pochopiteľné, že sa intenzívne hľadajú spôsoby, ako by sa dala Únia zásadnejšie reformovať. V nasledujúcej časti v krátkosti načrtnem päť kľúčových vízií ďalšieho rozvoja EÚ, okolo ktorých sa formovala debata v druhej polovici roku 2017.

Súťažiacie vízie Únie

Európska únia sa dnes nachádza uprostred dynamických zmien. Otázkou je, aký je charakter týchto zmien a ako sa Úniu snažia formovať kľúčoví politickí aktéri. V zásade sa črtá päť súťažiacich vízií Únie: Únia s jadrom a perifériou, novozaložená Únia, federálna Únia, renacionalizovaná Únia a Únia ako voľný trh.⁶⁶

Vízia 1: Únia s jadrom a perifériou

Vízia, že v Únii sa tvorí určité jadro, je súčasťou rétoriky premiéra Roberta Fica približne od druhej polovice roku 2016, keď SR mala rotujúce predsedníctvo v Rade EÚ. Premiér Fico jasne hovorí, že Slovensko by malo byť súčasťou tvoriaceho sa jadra EÚ. Toto jadro zatiaľ presnejšie nedefinoval. Hovorí o tom, že „sme odborne a politicky pripravení diskutovať o užšej spolupráci v rámci eurozóny, Schengenu či obrannej politiky“ (Fico, 2017). Ako však vyplýva i z krátkeho expozé v predošlej časti tohto textu, tieto oblasti spoločných európskych politík zahŕňajú rôznych účastníkov spomedzi členských i nečlenských krajín EÚ. Nie je teda jasné, ktoré z týchto zoskupení by sa malo stať základom pomyselného jadra EÚ. Zároveň sa dnes už Slovensko zúčastňuje vo všetkých týchto oblastiach, takže ak by sme jadro vnímali ako prekrývanie sa týchto oblastí politík, Slovensko je dnes súčasťou jadra. V neposlednom rade je potrebné vnímať i právne argumenty, podľa ktorých sú si podľa Zmluvy o EÚ členské štáty Únie rovné, a nie je právne možné, aby niektoré krajiny vytvorili užšie zoskupenie v rámci existujúcej Únie (Mazák, 2017).

Vízia 2: Novozaložená EÚ

S touto víziou prichádza francúzsky prezident Emmanuel Macron. Od svojho zvolenia vo viacerých prejavoch jasne hovoril o tom, že EÚ v dnešnej podobe prestáva byť schopná prinášať tie výdobytky, pre ktoré bola založená. Ide najmä o schopnosť „chrániť európskych občanov“, poskytovať sociálne istoty či presadzovať „suverénne európske záujmy“ vo svete. Potrebné reformy Únie sú podľa prezidenta Macrona nerealizovateľné v súčasnej konštelácii 28 krajín, a to jednak preto, že nie všetky členské krajiny majú záujem o tieto reformy, jednak preto, že nie všetky členské krajiny sú schopné zúčastniť sa na jednotlivých reformných iniciatívach. Hovorí preto o nutnosti „znovuzaložiť“ EÚ, teda o tom, že by niektoré krajiny pripravené k užšej spolupráci vytvorili nový rámec na sfunkčnenie takejto spolupráce. Možným základom by mohla byť francúzsko-nemecká Zmluva o priateľstve, ktorú sa tieto dve krajiny chystajú podpísať už začiatkom roka 2018. Mohli by sa v nej zladovať také kľúčové pravidlá, ako napríklad komplexné zákonodarstvo v oblasti podnikateľského prostredia, ktoré je dosiaľ i medzi Francúzskom a Nemeckom dosť odlišné (Macron, 2017). Dôležité je, že tu ide o medzivládnu iniciatívu, kde by sa vlády pripravené hlbšie spolupracovať v podstate rozhodli založiť novú Úniu, a nie reformovať starú Úniu. Táto medzivládna

⁶⁶ Analýza alternatívnych vízií rozvoja EÚ bola vypracovaná vďaka podpore z projektu APVV-15-0732.

logika vytvárania nových štruktúr na koordináciu európskych politík mimo rámca súčasnej EÚ má už precedensy – napríklad vo forme procesov, ktoré viedli k vytvoreniu a fungovaniu ESM od roku 2012. Táto vízia má aj svojich ideových predchodcov, medzi ktorých patrí napríklad bývalý valónsky premiér Paul Magette, ktorý začiatkom roku 2017 hovoril o nutnosti vylúčiť z EÚ krajiny, ako je Maďarsko, Poľsko, Rumunsko a Bulharsko, ak by neboli pripravené na nutnú hlbšiu integráciu sociálnych a daňových systémov, k akej podľa neho musia pristúpiť krajiny západnej Európy, aby mohli zachrániť výdobytky európskej integrácie (Magette, 2017). V neposlednom rade sa táto vízia môže pretavovať do reality i formou tzv. permanentnej štruktúrovanej spolupráce (PESCO) napríklad v oblasti obrany, kde sa SR plánuje aktívne zúčastňovať spolu s ďalšími približne dvadsiatimi členskými štátmi Únie. Konceptuálne však naďalej nie je úplne jasné, čo by takáto forma spolupráce znamenala. Predstavitelia vedenia Ministerstva obrany SR v tejto súvislosti koncom roku 2017 hovorili o formovaní „jadra“ Únie (Ondrejcsák, 2017).

Vízia 3: Federalizovaná Únia

S víziou, ktorá by v praxi znamenala federalizáciu EÚ, prišiel v septembri 2017 predseda Európskej komisie Jean Claude Juncker v prejave o stave Únie (Juncker, 2017). Okrem iného navrhol Schengen rozšíriť o Bulharsko, Rumunsko a Chorvátsko a zaviesť euro vo všetkých krajinách Únie (hoci uznal, že dve krajiny majú vyrokovanú výnimku v tejto oblasti). Za týmto účelom by mali byť vytvorené nástroje, ktoré by poskytovali predvstupovú pomoc krajinám pripravujúcim sa na vstup do eurozóny, a to vo forme expertízy, ako aj finančnej podpory. Takisto by všetky členské štáty mali pristúpiť k bankovej únii. V sociálnej oblasti by integrácia mala zahŕňať rozvoj európskeho sociálneho piliera alebo minimálne súboru sociálnych noriem, ktoré by určovali, čo je na trhu v členských krajinách sociálne spravodlivé.

Únia by podľa tejto vízie mala dostať aj celý rad nových inštitucionálnych štruktúr, resp. by sa mali rozšíriť kompetencie súčasných inštitúcií. Príkladom je návrh etablovať post ministra hospodárstva a financií EÚ, ktorý by spravoval o. i. samostatnú položku určenú pre eurozónu v rozpočte Únie. Takýto minister by sa mal zodpovedať Európskemu parlamentu, a nie samostatnému parlamentu eurozóny. Únia by podľa tejto vízie takisto mala mať samostatnú spravodajskú službu s cieľom zefektívniť boj proti terorizmu. Rozhodnutia v oblasti zahraničnej politiky by sa mali robiť kvalifikovanou väčšinou, a nie konsenzom, ako je to dnes. V oblasti fungovania demokratických inštitúcií táto vízia zahŕňa myšlienku vytvoriť nadnárodné volebné zoznamy v európskych voľbách, vytvoriť pozície „spitzenkandidátov“ (lídrov na kandidačnej listine), a takisto návrh zlúčiť pozície predsedu Európskej komisie a Európskej rady. Celkovo táto vízia prináša predstavu federalizovanej EÚ. Tento cieľ zdieľajú rôzni politici z členských krajín, napríklad Guy Verhofstadt alebo aj Wolfgang Schäuble.

Vízia 4: Renacionalizovaná Únia

S touto víziou prichádzajú euroskeptické hnutia a politici v rôznych členských krajinách. Jedným z popredných predstaviteľov tohto uvažovania je bývalý český prezident Václav Klaus, ktorý považuje EÚ za prebyrokratizovaný projekt zasahujúci príliš hlboko do suverenity členských štátov (Klaus, 2011). Odpoveďou musí podľa Klauza byť maximálne oklieštenie úlohy inštitúcií EÚ a posilnenie rozhodovania na národnej úrovni. EÚ by v tomto prípade poskytovala nanajvýš rámec pre trhové transakcie. V podobných úvahách zašiel ešte ďalej maďarský premiér Viktor Orbán, ktorý presadzuje prebudovanie politického usporiadania vo svojej krajine na neliberálnu demokraciu. Orbán sa vyjadruje jasne, keď tvrdí, že na vytvorenie takéhoto zriadenia nie je nutné opustiť EÚ, ale naopak, vytvorenie neliberálnej demokracie v Maďarsku je možné práve vnútri Únie (Orbán, 2014). Politici ako Kaczyński v Poľsku, Strache v Rakúsku a Babiš v Českej republike predstavujú rôzne verzie uvažovania o únii ako o projekte, v ktorom je nutné navrátiť sa k rozhodovaniu vlád členských krajín o čo najväčšom množstve agendy, a kde inštitúcie EÚ budú mať minimalizovanú úlohu. K takejto vízii má v slovenskom kontexte blízko predseda strany SaS Richard Sulík a v extrémnejšej podobe aj predseda Ľudovej strany Naše Slovensko (ĽSNS) Marián Kotleba (ĽSNS ako strana vystupuje za odchod SR z EÚ, v roku 2016 iniciovala petičnú akciu za referendum o vystúpení Slovenska z EÚ).

Vízia 5: Únia ako diferencovaný priestor koordinácie politik

Táto vízia dnes funguje v praxi – napríklad vo vzťahoch Nórska či Švajčiarska s Európskou úniou. Ako nečlenská krajina Únie má Nórsko na základe zmluvy o Európskom hospodárskom priestore (EHP) prístup ku všetkým štyrom kľúčovým slobodám zahŕňajúcim voľný pohyb tovarov, služieb, osôb a kapitálu. Nórsko je takisto súčasťou schengenskej spolupráce a má tzv. opt-in v oblasti obrannej politiky, kde sa zúčastňuje na spoločných operáciách krízového manažmentu EÚ. Výmenou za prístup na spoločný trh prispieva Nórsko ročne do rozpočtu Únie približne rovnakou sumou ako Dánsko. Problematickým aspektom je demokratický deficit, ktorý vzniká tým, že Nórsko na základe zmluvy o EHP viac-menej automaticky do svojho právneho systému implementuje všetky súčasti legislatívy prijatej v oblasti spoločného trhu v Rade EÚ. Nórske hospodárstvo je tak z veľkej časti regulované pravidlami a zákonmi, ktoré nemalo možnosť priamo pri rokovaniach v Rade EÚ ovplyvniť.

S určitou formou tejto vízie o ďalšom usporiadaní EÚ prichádza aj britská vláda pod vedením premiérky Theresy May. V prejave vo Florencii načrtla víziu budúceho usporiadania vzťahov medzi Britániou a EÚ, kde by Británia pristúpila na časovo nešpecifikované prechodné obdobie po oficiálnom vystúpení z Únie, keď by naďalej podliehala spoločným právnym reguláciám v oblasti spoločného trhu. Takisto by Británia po vystúpení z Únie naďalej pokračovala v integrovanej spolupráci s Úniou a jej členskými krajinami napríklad v oblastiach spravodajstva, boja proti terorizmu a obrany (May, 2017).

Čo to teda znamená pre slovenskú európsku politiku?

Je zjavné, že Únia sa v druhej polovici roku 2017 nachádza v dynamickom stave súťažiacich vízií. Zatiaľ čo verejnú debatu o Únii doteraz primárne charakterizovala dichotómia medzi zástancami znovunastolenia národných suverénit a medzi prívržencami európskej federalizácie, dnes je verejný diskurz preštruktúrovaný dôležitou prítomnosťou minimálne troch ďalších koherentných vízií rozvoja európskej integrácie. Slovensko sa tak v našom regióne nachádza v situácii, keď je obkolesené krajinami, ktoré sa do rôznej miery prikláňajú k vízii číslo štyri – Rakúsko a Česko vari najmenej, kým naši partneri z Maďarska a Poľska výrazne. Faktom je takisto, že Únia v súvislosti s Brexitom a po kľúčových voľbách vo Francúzsku a Nemecku v roku 2017 pristupuje k novému nastavovaniu parametrov spolupráce.

Pre Slovensko táto situácia znamená, že sú ohrozené tri základné konštanty našej ponovembrovej európskej politiky. Prvou ohrozenou konštantou je stabilita európskej integrácie ako základného rámca na spoluprácu v Európe. Únia a jej inštitucionálne usporiadanie prechádza výraznými turbulenciami a nie je jasné, či, kedy a v akej forme sa toto usporiadanie podarí stabilizovať. Druhým ohrozením je podkopanie stability rámca regionálnej spolupráce v rámci Vyšehradskej štvorky. Hoci V4 dlhodobo fungovala ako rámec, ktorý SR poskytoval konštruktívnu platformu na koordináciu európskych politík s partnerskými vládami v regióne, dnes sa tento rámec vzhľadom na neliberálne a euroskeptické tendencie v Poľsku, Maďarsku a sčasti v ČR začal stávať záťažou. Treťou ohrozenou konštantou je zneistenie nášho ukotvenia v najužších formách európskeho integračného projektu. Po tom, čo mečiarizmus v polovici deväťdesiatych rokov takmer zahatal proces integrácie Slovenska do EÚ, sa Slovensko dlhodobo snažilo patriť k najužším formám európskej integrácie vrátane členstva v eurozóne. Dnes nie je isté, či by v prípade vytvorenia užšieho hlbšie integrovaného zoskupenia vybraných krajín dnešnej Európskej únie bolo Slovensko prizvané do takejto novej formy integrácie.

Z toho vyplývajú minimálne tri základné princípy, na ktorých by sa mala zakladať európska politika Slovenska v nadchádzajúcom období. Po prvé, *musíme aktívne pracovať na udržaní európskeho integračného projektu*. Znamená to jednak efektívne fungovanie našej štátnej správy v jednotlivých koordináčnych zoskupeniach v rámci Únie. Tu môžeme stavať na istej miere pozitívneho sociálneho kapitálu v rámci Únie, ako aj na skúsenostiach z celoeurópskych koordináčnych procesov, ktoré nám prinieslo obdobie nášho predsedníctva v Rade EÚ v druhej polovici roku 2016. Takisto to však znamená, že budeme schopní ideovo prispievať k prebiehajúcim reformám Únie a jej jednotlivých politík.

Príkladom môže byť súbor návrhov na reformu eurozóny, s ktorými prišiel minister financií Peter Kažimír.⁶⁷ V kontexte jeho prejavu sa dá síce kriticky vnímať absencia dôrazu na demokratické aspekty kontroly a zúčtovateľnosti v novom nastavení eurozóny. Je to však jeden z mála príkladov uceleného slovenského konceptuálneho vkladu do debát o inštitucionálnom nastavení Únie. V neposlednom rade je dôležité viesť trepezlivý pragmatický dialóg s krajinami v regióne V4, ktorý by prispel k tomu, aby sa udržala aspoň určitá miera konštruktívnosti v ich prístupe k spoločným európskym politikám.

Po druhé, je potrebná *štandardizácia nášho domáceho politického prostredia*. Nie je mysliteľné, aby v krajine, ktorá sa snaží o to, aby bola prítomná v najintegrovanejšom zoskupení európskych krajín, fungovala taká miera korupcie a nevynútiteľnosti práva, ako je to na Slovensku v súčasnosti. Kauzy ako Bašternák, „Čistý deň“ či eurofondy na vedu a výskum zasahujúce najvyššie poschodia slovenskej politiky nám budú brániť v tom, aby sme boli vnímaní ako štandardná krajina.⁶⁸ Súčasťou našej európskej politiky musí teda byť štandardizácia našej domácej politiky.

Po tretie, je potrebné *znovuvytvorenie širšieho spoločenského konsenzu o našom ukotvení v obnovej EÚ*. Ako ukazujú prieskumy Eurobarometra, na Slovensku má EÚ tradične vysokú mieru podpory medzi obyvateľstvom. Faktom však je, že v posledných rokoch narastá euroskepticizmus. Vyznávajú ho fašizoidní podporovatelia strany Kotleba – ĽSNS, ktorí preferujú vystúpenie z EÚ, ale aj izolacionisticko-egoistickí podporovatelia strany SaS a jej lídra Richarda Sulíka, ktorí presadzujú zúženú čisto trhovú logiku v reformách Únie bez dôrazu na politické a sociálne aspekty. Samozrejme, Európsku úniu treba vnímať kriticky, pretože je to usporiadanie, ktoré je v mnohom nedokonalé a potrebuje vylepšenia na rôznych úrovniach. Avšak rovnako potrebné je vnímať aj politickú realitu: tá bola koncom roka 2017 taká, že prežitie EÚ ako projektu a príslušnosť Slovenska do tohto projektu v jeho nových formách nie sú zďaleka isté. Dnes je Slovensko teda v situácii, keď je opätovne nutné budovať základy nového spoločenského konsenzu o tom, ako chceme patriť do novovznikajúcich foriem európskeho politického usporiadania.

---

67 Pozri *Speech by Peter Kažimír ...* 2017.

68 Vo všetkých troch prípadoch ide o prípady zjavných korupčných praktík a o zlyhávanie aparátu právneho štátu, ktorý nedokáže tieto kauzy zodpovedajúcim spôsobom riešiť.

LITERATÚRA

- Bátora, Jozef (2004): *Identita a štátny záujem v slovenskej zahraničnej politike* in: *Medzinárodné otázky*, 2/2004.
- Bátora, Jozef (2013): *Compliance and non-compliance as sources of recognition: Slovakia and NATO* in: *Communist and Post-Communist Studies*, 46 (3), 2013.
- Bátora, Jozef (2017): *Slovakia's Layered Entry into International Society and the Possibilities of its Exit* in: Ejodus, Filip (ed.): *Memories of Empire and Entry into International Society: Views from the European Periphery*. London: Routledge.
- Bútora, Martin (2010): *Zahraničná politika Slovenska na prahu nového desaťročia* in: Bútora, Martin – Kollár, Miroslav – Mesežnikov, Grigorij – Bútorová, Zora (ed.): *Kde sme? Mentálne mapy Slovenska*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky a Kalligram.
- Fico, Robert (2017): *Sme na jednej lodi* in: *Hospodárske noviny*, 16. 10. 2017. Dostupné na: <http://komentare.hnonline.sk/komentare/1037126-sme-na-jednej-lodi>
- Juncker, Jean-Claude (2017): *Správa o stave Únie 2017*, 13. 9. 2017. Dostupné na: http://europa.eu/rapid/press-release_SPEECH-17-3165_sk.htm
- Klaus, Václav (2011): *Evropská integrace bez iluzí*. Praha: Knižní klub.
- Macron, Emmanuel (2017): *Initiative pour l'Europe – Discours d'Emmanuel Macron pour une Europe souveraine, unie, démocratique*, Sorbonne, Paris, 26. 9. 2017. Dostupné na: <http://www.elysee.fr/declarations/article/initiative-pour-l-europe-discours-d-emmanuel-macron-pour-une-europe-souveraine-unie-democratique/>
- Magnette, Paul (2017): *L'Europe est en train de se désintégrer* (interview) in: *L'Echo*, 17. 2. 2017. Dostupné na: <https://www.lecho.be/dossier/maastricht/Paul-Magnette-L-Europe-est-en-train-de-se-desintegrer/9859074>
- May, Theresa: *A new era of cooperation and partnership between the UK and the EU*, Florencia, 22. 9. 2017. Dostupné na: <https://www.gov.uk/government/speeches/pms-florence-speech-a-new-era-of-cooperation-and-partnership-between-the-uk-and-the-eu>
- Mazák, Ján (2017): *Netrápme sa s definíciou jadra Únie. Jadrom sú totiž jej ciele* in: *Denník N*, 28. 8. 2017. Dostupné na: <https://dennikn.sk/864837/netrapme-sa-s-definicou-jadra-unie-jadrom-su-totiz-jej-ciele/>
- Ondrejcsák Robert (2017): *Do jadra aj cez obranu* (rozhovor) in: *Pravda*, 9. 11. 2017.
- Orbán, Viktor (2014): *Speech at the XXV. Bálványos Free Summer University and Youth Camp*, 26. 7. 2014, Băile Tușnad (Tusnádfürdő). Dostupné na: <https://budapestbeacon.com/full-text-of-viktor-orbans-speech-at-baile-tusnad-tusnadfurdo-of-26-july-2014/>
- So könnte der Euro-Rettungsschirm mächtiger werden* in: *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 14. 10. 2017. Dostupné na: <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/klaus-regling-erklaert-so-koennte-der-euro-rettungsschirm-maechtiger-werden-15246112.html>
- Speech by Peter Kažimír at Bruegel Annual Dinner 2017*, 7. 9. 2017. Dostupné na: <http://bruegel.org/2017/09/speech-by-peter-kazimir-at-bruegel-annual-dinner-2017/>
- Šimečka, Martin Milan (2017): *Medzi Slovákmí*. Bratislava: Knižná edícia Denníka N.
- Valášek, Tomáš – Nič, Milan – Jarábik, Balázs – Bátora, Jozef – Kobzová, Jana – Hirman, Karel (2010): *Bruselenie valášek: Naša zahraničná politika po novom*. Bratislava: Kalligram.

Může se česká politika obrátit jiným směrem? Kulturněsociologická sebereflexe jedné generace

ANNA P. DURNOVÁ

Západní civilizace dnes žijí v silně individualizovaném a globalizovaném světě. Pro některé se tímto realizoval dlouhotrvající sen: mohou určovat průběh a podobu svého života a mohou měnit politická rozhodnutí prostřednictvím protestu. Pro jiné je tento svět noční můrou a soumrakem civilizace, protože už nerozumějí společenské struktury svého okolí. Chtějí zachovat jasné identity a hierarchie, jelikož jedině ty jim umožňovaly sledovat společenské a kulturně předepsané vzorce každodenního soužití. Tento konflikt – běžně označován jako ohrožení západní liberální demokracie, která svoji podstatu postavila na onom svobodném, dopředu hledícím jedinci, aktivně utvářejícím svůj svět – se projevuje skrze obrat dovnitř. V Holandsku, Francii nebo Rakousku posledních deset let výrazně narůstá popularita populistických stran, které skrze takzvaný „selský rozum“ vytvářejí protiklad běžných lidí a liberálních elit, které neví nic o „skutečném světě“. Proto je podle nich nutné tyto elity odmítnout i s jejich myšlenkou mezinárodní otevřenosti. Je třeba se starat především o své lidi, o své komunity. Stejný selský rozum rozhodl v referendu z června 2016 o vystoupení Velké Británie z EU. Podobný selský rozum konečně vynesl do prezidentského úřadu nejmocnějšího státu světa člověka, jehož hlavním sloganem bylo mimo jiné „Amerika na prvním místě!“.

I Česko se obrací dovnitř. Zatímco v roce 1990 bylo podle Eurobarometru 90 % Čechů a Slováků jednoznačně pro členství v Evropském společenství, na jaře 2009, kdy měla Česká republika na starosti předsednictví EU, se už jen 42 % české veřejnosti domnívalo, že členství v Unii je „dobrá věc“ (Brüstlová, 2012, p. 7). V roce 2017 se množí úvahy o vystoupení Česka z Evropské unie a strana Svoboda a přímá demokracie – Tomio Okamura, která považuje evropskou integraci přímo za „ohrožení svobody“ (*Lidové noviny*, 2015), získala v posledních volbách téměř 11 % hlasů. I další oblasti, jako postoje k vyrovnání platových rozdílů mezi pohlavími a obecná podpora genderové rovnosti nebo mediální obraz těch, kteří se rozhodli žít menšinovým způsobem života, ukazují, že česká veřejnost liberálnímu přístupu ke každodennímu soužití příliš neholduje. Zatímco však v případě tradičních států západní Evropy můžeme mluvit o reakci na liberální hnutí, o pomyslném kyvadlu doby, v českém politicko-pododvém prostředí nikdy žádná forma liberálněkulturní obrody neproběhla. Česká republika nikdy nedosáhla srovnatelných hodnot participace na veřejném životě se západními státy Evropské unie (European Social Survey, 2014). Česká veřejnost příliš nevstupuje do politických procesů prostřednictvím přímého kontaktu s politickou reprezentací či skrze petice nebo demonstrace. Ekologickým aktivistům chce tu někdo odebrat řidičský průkaz (Rapco, 2017), tu se jich chtějí zbavit, aby už neplnili českou prosperitu (iRozhlas.cz, 2016). Ve zkratce řečeno, indikátory občanské společnosti, jak ji vnímá liberální demokracie, jsou v české společnosti menšinovým a mediálně nepopulárním jevem.

Obrat dovnitř není jen náladou doby, nýbrž vytváří nastavení veřejné diskuse, skrze které jednotliví političtí aktéři utvářejí konkrétní politické zájmy a které legitimizuje utvoření specifických politických nástrojů, nutných k prosazení těchto zájmů. Jak ukazuje politická sociologie (srov. např. Lascombes – Le Gales, 2007), politické nástroje nejsou jen pragmatickými pomůckami k dosažení konkrétních politických cílů; v případě české politiky devadesátých let můžeme v tomto ohledu mluvit o cíli zařadit se mezi ostatní západoevropské státy a vstoupit do EU (srov. Brüstlová, 2012). Politické nástroje jsou orientací hodnot, jsou základním nastavením politiky v tom smyslu, že předurčují, kdo bude mít prosazení politického zájmu na starosti a kdo se bude podílet na diskusi o podobě konkrétního politického nástroje (viz také Durnová – Hejzlarová, 2017). Politické nástroje v sobě tudíž již obsahují politické cíle, jsou jejich symbolickým ztělesněním. Právě tímto vztahem spoluutvářejí kulturu země. Kultura jednak legitimizuje

užití konkrétních politických nástrojů pro danou politiku, jednak ale svoji finální podobou tyto nástroje politickou kulturu dále potvrzují nebo mění. Následující stať proto využívá kulturněsociologickou perspektivu a nabízí pohled do kulturních kořenů polistopadového nastavení české veřejné diskuse a s ní souvisejících politických cílů transformační politiky. Tyto kořeny přibližují, proč v Česku nastal onen obrat dovnitř, co jej upevňuje, a zároveň otevírají hypotézy, jak jej případně zvrátit.

Kulturní kořeny postkomunistické politiky

Politologové zkoumající postkomunistický přerod v demokratické společnosti se obecně shodují, že obroda institucí a tvorba nových zákonů byla ovlivněna „kulturou“ regionu (Fishman, 2017). Kultura je však v jejich pojetí definována vesměs politickými institucemi, které v případě postkomunistických zemí vykazovaly značnou rigiditu, nebyly orientované na změny skrze občanskou společnost a to společenské změny výrazně zpomalilo. Ruku v ruce s touto rigiditou jde pak důraz na ekonomickou prosperitu, kterou spoluutvářely i západoevropské státy, protože na postkomunistický region pohlížely především z hlediska ekonomických výhod a nevýhod. Ekonomická kritéria byla ostatně podstatným určujícím faktorem připravenosti České republiky na vstup do Evropské unie (srov. např. Benáček et al., 2001, p. 133).⁶⁹ Česká veřejnost a polistopadový mediální diskurz se důrazu na ekonomickou prosperitu nebránily: projevovalo se to jednak skrze rychlou privatizaci a jednak skrze obecné zúžení politiky na ekonomickou debatu o daních, dávkách či dotacích. Percepce politiky jako debaty o tom, kolik nás co bude stát, pak logicky předurčila výběr témat vnímaných jako relevantních pro veřejnou diskusi. Zároveň toto nastavení takřka znemožnilo uvažovat o regulačních mechanismech polistopadové tržní ekonomiky: ať už šlo o regulace otevírací doby supermarketů (Pospěch, 2014), kuřácký zákon nebo podpůrné programy pro matky vracející se po rodičovské dovolené do práce. Trh není možné regulovat, to by bylo proti vydobyté svobodě, jak jsme slychávali především z úst nejúspěšnějšího polistopadového politika Václava Klause. Ano, čtete dobře: viděno optikou roku 2017 se do podoby české společnosti zapsala především politika Václava Klause a nikoliv demokratické a občanské úvahy Václava Havla, i když se nás malá část vesměs pražských liberálních elit snaží občas přesvědčit o opaku.

Co když to ale bylo obrácené? Co když jsme se doposavad v analýze české společnosti příliš soustředili na institucionální dynamiku a politické aktéry a životy obyčejných lidí jsme vnímali jako něco, co se dělo buď mimo tyto změny, nebo se jim podřizovalo? Co když jsme si opravdu my, občané a občanky, tuto polistopadovou politickou kulturu vytvořili svými vlastními tužbami, strachy a ambicemi?⁷⁰ Americký kulturní sociolog Jeffrey Alexander mluví o autonomii kultury (Alexander, 2006b). Kultura pro něj není stabilním vzorcem hodnot, který společnost pasivně přijímá z generace na generaci a skrze své instituce, nýbrž je dynamickým vyjednávacím polem. Na takovém vyjednávání se podílíme všichni: politici, ekonomické a politické elity, občané. Něco přijímáme, něco odmítáme, a tím vzniká kulturní prostor, se kterým se identifikujeme či proti kterému protestujeme. Jedině tak je podle Alexandera možné pochopit kulturní proměnu kolektivu. V kulturní proměně jde o „binární kódy“, protiklady „dobrého“ a „špatného“, „spořádaného“ a „rušivého“, „rozumného“ a „nerozumného“, skrze které si organizujeme soukromý i veřejný prostor (Alexander, 2006a). A právě takové binární kódy nám skýtá příběh jedné krátké generace. Říkejme jí revoluční.

⁶⁹ Hlavním cílem hospodářské politiky české vlády je „odstranění rozdílu v HDP na obyvatele mezi ČR a EU“ (viz Společné zhodnocení priorit hospodářské politiky vládou ČR a Evropskou komisí /1, p. 2).

⁷⁰ Historik Matěj Spurný v této souvislosti připomíná osobní úroveň či úroveň každodenního života jako pevnou součást utváření historických událostí: „Již více než deset let před uvedením Pádu třetí říše ostatně vyšla výborná kniha Christophera R. Browninga *Obyčejní muži*, která ukazuje, jak se z řadových příslušníků pořádkové policie, „tátů od rodin“ z Hamburku, ve válečných podmínkách východního Polska postupně stali masoví vrazi (srov. Spurný, 2017).

Děti sametové revoluce

Bylo mi devět. Slavil se 28. říjen 1989 a soudružka učitelka chtěla, abychom namalovali rodnou světličku Klementa Gottwalda. Malovat jsem nikdy moc neuměla, ale toto se mi asi povedlo. Nebo ohromil můj strohý popis nuzné světličky, ve které se narodil velký státník. Můj výkres s popisem to dotáhl až na nástěnku. Bylo co slavit. Za pár měsíců, v květnu 1990, jsem seděla ve stejné třídě, se stejnými paselkami a stejnou učitelkou. Jen už jsme jí měli říkat „paní“, a ne „soudružko“. Také zadání obrázku bylo trochu jiné: „Nakreslete volební plakát Občanského fóra. Budou viset na samoobsluze vedle naší školy.“ Nakreslila jsem domeček se zahrádkou, nad ním sluníčko a do něj jsem napsala OF. Přišlo mi to asi málo, a tak jsem přikreslila mráček s bleskem a do něj napsala KSČ. Obrázek nechtěli. Ale i tak bylo co slavit.

Těch pár měsíců, které dělí obě vzpomínky, vešlo do českých dějin jako měsíce sametové revoluce, obrody české společnosti a počátku demokracie. Pamatuji si mámu, která sledovala televizi víc než obvykle a říkala mi, že tyto Vánoce jsou opravdu šťastné a veselé. A taky tátu, který nosil domů historky z podnikových setkání Občanského fóra. Moc jsem jim nerozuměla, snad jen tomu, když přišel z třídních schůzek a cynicky se smál, že nakonec on, jeden z mála, kdo byl v té třídě vždycky proti komunistům, se zasazoval o to, aby nám probůh nepřekopávali rozvrh v pololetí a nechali nám tu ruštinu aspoň do konce roku. Vždyť jí mluví pětina Evropy. Nakonec se i díky jeho intervenci udělal nepovinný kurz, který nám pak dali na sedmou ráno. Těch pár měsíců pro mě bylo nejen obdobím změn v rozvrhu, ale také obdobím vyhazování starých „komunistických“ učebnic, protože už prý neříkaly pravdu. Zejména knihy nadepsané Občanská výchova už nikoho nezajímaly, protože tam byly jen „bláboly“. Alespoň takové jsem tehdy dostala ve škole vysvětlení. Na vysvětlování ostatně nebyl čas, byla nová doba a bylo nutné jít s ní. Tyto měsíce také předznamenávaly období, kdy se naše kdysi pravidelná rodinná setkání s rodinami jinými odkládala – tu protože jedni začali stavět hotel, tu protože se druzí začali politicky angažovat – až některá už pak nikdy neproběhla. Nebyl čas. Byla nová doba a bylo nutné jít s ní.

Zlatá devadesátá. Tak nazval týdeník *Respekt* svoji speciální esejistickou přílohu o porevoluční a transformační době české společnosti (*Respekt*, 2017). Šéfredaktor Erik Tabery ji uvedl slovy, že devadesátá léta jsou podobně výjimečná jako léta šedesátá (Tabery, 2017). Jeho popis „devadesátek“ se nese v ryze pozitivním duchu bujení demokratické společnosti a čilého tvoření jejích institucí. Nevýhody, jakými byly pro mnohé příliš divoká privatizace či absence regulace televizní zábavy, které v příloze také figurují, v kontextu Taberyho úvodu vyznívají jako vedlejší šrámy, nutné pro celkový úspěch ustavení svobody. Duch přílohy tak, zřejmě nezištně, kopíruje známou tezi Francise Fukuyamy o konci historie (Fukuyama, 1992). Kapitalismus se stal vítěznou ideologií pro západní civilizace, porazil definitivně socialismus. Shodli jsme se na svobodě a prosperitě.

A tato shoda opravdu dominuje vzpomínkám „pražských elit“ na devadesátá léta v Česku. Jako by nebylo úpadku vesnic či celých oblastí kvůli nedůsledným privatizacím, které připravily o práci stovky matek a otců. Jako by nebyla rozvrácena přátelství v důsledku podnikání a nově nastavené politické diskuse (viz např. Řeháková, 2003). Jako by nestoupala rozvodovost, mimo jiné i v důsledku nové struktury společnosti, nových výzev a nových ambicí. Jako by tu nebyla dezorientace dospívající generace, té mojí, která se mohla dívat na cokoli v televizi i v trafice a která nemusela, ba nesměla mít zábrany a zpívala spolu s Davidem Kollerem nahlas, že „sex je náš“. Generace, o které se říkalo, že konečně může cestovat kamkoliv, a tak musela cestovat, nejčastěji tam, kam sehnala levnou autobusovou jízdenku či kam se dostala přes brigádní programy, kde sbírání rajčat a jahod mělo být vykoupeno pocitem, že vyděláme tvrdou měnu a pak si koupíme CD přehrávač, pořádný „marteny“ nebo aspoň halenku v Benettonu.

Absence morálních zábran ve veřejném životě a televizních vystoupeních, která umožňovala ukázat nahé ženské tělo i v reklamě na zubní pastu, vysílané samozřejmě před desátou večerní, absence regulací v podnikání, která pomalu, ale jistě živila podhoubí neetických praktik, a konečně vnímání regulací v politice jako něčeho, co jen brzdí demokratický pokrok a dohnání západu, to vše ovlivnilo generaci,

kteřá v této nesourodé a nespoutané době měla dospět. Všechno jsme najednou mohli, jak nám říkali učitelé, rodiče i moderátoři televizních show. A tak jsme museli: museli jsme být odvážní, moderní, mít neotřelý, a ti vzdělaní z nás pak především mezinárodní, hudební a filmový vkus. Museli jsme hledět dopředu a myslet na nové možnosti demokratického světa. Museli jsme mít lepší školy, nesměli jsme propásnout žádnou příležitost. Mít lepší život než naši rodiče se stalo součástí demokratického projektu polistopadové transformace.

Generační zkušenost jako základ politické změny

O generaci dospívající v devadesátých letech se v reflexích polistopadových společností příliš nemluví. Byli jsme přece ještě děti. Australský sociolog Dan Woodman mluví v této souvislosti o nutnosti chápat zkušenost mladých lidí jako podstatný generační diskurz, skrze který se utvářejí širší kulturní a politické vzorce ve společnosti (Wyn – Woodman, 2006). Tento přístup ke zkoumání generací volně navazuje na výše zmíněnou kulturní sociologii, pracující s generačním „habitem“, který ustavuje každodenní přirozenost určitého jednání. Soustředí se pak na utváření tohoto habitu, čímž je pro kulturní sociologii zajímavá právě dospívající generace (Ibid.). Zároveň kulturní sociologie zavádí do zkoumání společenské proměny moment „kulturního traumatu“ (Giesen, 2009): jedna generace může výrazně ovlivnit podobu společnosti, protože do ní vstupuje pomocí svých ambicí, tužeb, strachů a frustrací (Eyerman et al., 2015; Eyerman, 2001). Jak upřesňuje český sociolog Radim Marada, „události či zkušenosti nejsou traumatickými samy o sobě, nýbrž se takovými stávají v rámci sociálně zprostředkovaných interpretací, někdy až s výraznějším časovým zpožděním“ (Marada, 2016, p. 81). A právě ony interpretace jsou pevnou součástí polistopadového veřejného diskurzu o svobodě.

V souvislosti s generací dospívající v devadesátých letech je zajímavá i nedávná mediální glosa Dana Woodmana, v níž navrhuje zavedení krátké generace, tzv. „Xennials“, jako přemostění generace X a generace Mileniálů (D’souza, 2017). Ve svém úzkém pojetí má tato krátká generace pomoci zachytit přerod západních společností z postindustriálních na technologické. Xennialové, narození v letech 1977–1983 se totiž podle Woodmana vyznačují tím, že dětství strávili bez technologií, s nimi ale studovali a budovali své kariéry. Toto generační vymezení vyhovuje částečně i rozboru české postkomunistické společnosti. Tato krátká generace strávila útlé dětství v komunismu, znala nedostatek zboží a fronty na banány, dotkla se ještě některých ideologických znaků jako pionýra nebo povinné ruštiny, vzdělání pak ale absolvovala z velké části v revoluční době. Revoluční charakter byl přitom pro tuto generaci podstatný: nejvíce se jí totiž dotýkala absence učebnic či jejich nedostatek na trhu, pocítila absenci odborníků a odbornic, což se projevovalo především rekvalifikačními kurzy pedagogického personálu z ruštiny na angličtinu nebo němčinu. To vše v duchu nové doby, ve které není čas na rozjímání, ve které je třeba dohnat bohatý západ a spolehnout se při tom raději na sebe než na instituce, které učebnice buď nedodají, nebo zpětně prohlásí za nepravdivé.

Dnes je této generaci kolem pětatřiceti. Dělí se zjednodušeně na ty, kteří se příležitostí chopili, a na ty, kteří na ně buď nedosáhli, nebo je propásli. Ti první jeli do zahraničí, studovali prestižní školy, nejlépe dvě zároveň, učili se zběsile jazyky nebo si alespoň trénovali sebekázeň mizerně placenými brigádami v česku i v zahraničí a našli si dobrou práci. Pokud měli štěstí, mohou si dnes opravdu říct, že se mají lépe než jejich rodiče. Dokázali si uchovat standard v podobě bytu, auta či dokonce domu, mohou jet čas od času do Thajska, ale hlavně rok co rok na eurovíkend. Pokud štěstí neměli, potýkají se přes všechny své kvalifikace s půlúvazky, smlouvami na dobu určitou, nejistým bydlením, v případě žen pak s omezeným využitím svých excelentních studií, protože mají děti, které jejich pokrok v nové demokratické společnosti prosperity jaksi brzdí.

Ti druzí, kteří na všechny tyto příležitosti nedosáhli, pak žijí v úplně jiném světě. Možnost cestovat jim sice vnucuje kdejaká reklama na zlevněné letenky, ve svých platových podmínkách, které i po pětadvaceti letech po revoluci nedosáhly na slibované západoněmecké výplaty, si žádné velké

cestování ale stejně nemohou dovolit. Akorát k významným výročím dostanou ti šťastnější z nich letenku do Paříže nebo do Londýna. Na dovolenou tak jezdí především po Česku, sem tam možná do Chorvatska, když vyjde levné ubytování, a obecně mají pocit, že tady je to stejně lepší než na Západě, kde vládnu pomýlené „politicky korektní“ elity, kde jsou lidé změkčilí, neznalí komunistického odříkání a neumějí pít.

Nicméně jedno mají obě skupiny společné: volí převážně pravicové nebo liberální subjekty (srov. např. Median, 2017). S pravolevou linkou si trochu nevědí rady, a tak se jí vyhýbají a schovávají ji za takzvanou svobodou volby. Tato krátká generace je také obecně zvyklá přepočítávat úspěch na peníze, i když cítí morální nadřazenost vůči mladším generacím, které na rozdíl od nich neví, co to je nedostatek, černobílá televize a nerozumí slovensky. Ve veřejném životě se tato generace až na výjimky příliš neangažuje, ony výjimky jsou pak zarputilými aktivisty, radikálními feministkami nebo stranickými hochštaplery, kteří si neumějí vydělávat pořádnou práci.

Bez zbytečných dohadů

Silná orientace na výkon a peněžní zisk šly na počátku tisíciletí ruku v ruce s obecnou individualizací západních společností. Paradoxně vytvořily půdu pro aktuální obrát dovnitř. Revoluční dospívání krátké generace, kterou nejisté instituce a neustálý pocit dohánění Západu vychovaly v obezřetnosti vůči těmto zemím, připravilo ideální půdu pro plynulé přijetí současné kritiky liberální demokracie jako něčeho, co stejně nemá cenu, ohrožuje peněžní zisk, vleče se v nekončících diskusích a v důsledku odporuje selskému rozumu. Zároveň přistoupení na kritiku Západu mnohým skýtalo emancipační vymanění se z podřízené role postkomunistických zpátečníků. Nejsilněji tento moment rezonoval během českého odporu vůči kvótám na rozdělení uprchlíků v roce 2015. Správnost rozhodnutí české vlády podpořilo naladění společnosti, že my tady v Česku přece dávno víme, že staré dobré rozdělení na muže a ženy, na domácí a cizí funguje a především že střídmosti a odříkání, či dokonce komandování těmi nahoře jsme si užili dost.

Pocit, že už jsme si užili své a nechceme další regulace a debaty, pak pravidelně kulminuje při oslavách 17. listopadu. Proč se při nich tak útlocitně soustředíme na svobodu slova a možnost cestovat? Protože nemalá část české veřejnosti má pocit, že všechno ostatní je tak trochu jako dřív. Proč se nelze jednoduše shodnout na tom, že 17. listopad je svátkem české demokratické společnosti? Protože si některé skupiny od dob komunismu ekonomicky výrazně pohoršily (Bittner, 2017). Proč nelze diskutovat bez rozpačitosti a ostrých názorových výměň? Protože nám neustále říkali, že není čas a je třeba dohnat Západ, a teď nám zase říkají, že líp už bylo a je třeba neblábolit.

Přít se ve veřejné debatě o odkazu sametové revoluce jednak narušuje dominantní ekonomický jazyk české politiky a jednak nemilosrdně staví liberální spektrum před palčivou otázku relativity oné svobodné volby, které se doposavad vyhýbala. Debata, jakou daň platí za svobodnou společnost ti, kterým kapitalismus a globalizace neumožňují dosáhnout na výdobytky ve formě cestování a participace na veřejném dění, otevírá otázku, zda musí být svobodná demokratická společnost nutně v duchu kapitalistické prosperity. Zatímco v západních státech tato otázka již nastolena byla (Blumenberg, 1985)⁷¹, v Česku ji ztěžuje právě postkomunistický kabát modernity a progresivity. Tento kabát umožnil rychlou transformaci, legitimizoval asociální politiku Nečasovy vlády a spolehlivě nastavil společenskou diskusi pro současný ekonomický populismus o moderní efektivitě, ztělesňovaný nejen Andrejem Babišem.

---

71 Už Blumenbergova Legitimita moderního věku předpověděla nový typ debaty. Staré spory o identitě a o podobě dobrého života se místo tradiční kapitalistické rétoriky známé z ideologických debat 19. století zahalují do kabátu modernity a progresivní odbornosti (Blumenberg, 1985).

Ona krátká revoluční generace nosí tento kabát od začátku transformace. Má-li se v nastavení české veřejné diskuse něco změnit, tedy má-li vzniknout pozadí pro vytvoření nových politických zájmů, které vymaní Česko z obratu dovnitř či které budou formulovat jiné než primárně ekonomicky orientované politické nástroje, musí právě u této generace proběhnout kulturněsociologická sebereflexe. Musí si uvědomit své úzké vymezení hodnot, orientované na ekonomiku a výkon, musí připustit alternativní příběhy revoluce a především pochopit, že ji ve světle plnění polistopadových transformačních ambicí nikdo nenaučil věřit ve vlastní schopnost měnit svět. Začít se hádat o listopadu, začít přemýšlet, zda je svoboda nutně spojena s bezohlednou prosperitou, začít přijímat, že jsme v leckterých ambicích neobstáli a ani obstát nemohli, by byly první kroky k takové sebereflexi. Občas totiž instituce měníme my a nikoliv ony nás.

LITERATURA

- Alexander, Jeffrey Charles (2006a): *The Civil Sphere*. Oxford: Oxford University Press.
- Alexander, Jeffrey Charles (2006b): *The Meanings of Social Life: A Cultural Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Benáček, Vladimír – Kudrna, Zdeněk – Sedláček, Tomáš (2001): *Konkurenční schopnost české ekonomiky. Institucionalizace (ne)odpovědnosti: Globální svět, evropská integrace a české zájmy*. Praha: Karolinum.
- Bittner, Petr (2017): *Ať kýč dál zůstává s touto krajinou* in: *Deník referendum*. 18. 11. 2017.
- Blumenberg, Hans (1985): *The Legitimacy of the Modern Age*. Cambridge MA: MIT Press.
- Brüstlová, Markéta (2012): *Europeizace Česko-francouzských vztahů (1989–2009)*. Nepublikovaná dizertační práce. Praha: FSV UK.
- D'souza, Joy (2017): *Xennials, The Microgeneration Between Gen X and Millennials* in: *Huffington Post*. 28. 6. 2017.
- Durnová, Anna P. – Hejzlarová, Eva M. (2017): *Framing policy designs through contradictory emotions: The case of Czech single mothers* in: *Public Policy and Administration*, online first, doi:0952076717709524.
- European Social Survey (2014): *Data on Citizen Participation in Czech Republic retrieved from the European Social Survey, ESS Round 7: European Social Survey Round 7 Data (2014)*. Data file edition 2.1. NSD – Norwegian Centre for Research Data, Norway – Data Archive and distributor of ESS data for ESS ERIC. Dostupné na: <http://www.europeansocialsurvey.org>
- Eyerman, Ron (2001): *Cultural trauma: Slavery and the Formation of African American Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Eyerman Ron – Alexander Jeffrey C. – Breese Elisabeth Butler (2015): *Narrating trauma: on the impact of collective suffering*. London. Routledge.
- Fishman, Robert M. (2017): *How Civil Society Matters in Democratization: Setting the Boundaries of Post-Transition Political Inclusion* in: *Comparative Politics* 49, p. 391–409.
- Fukuyama, Francis (1992): *The end of history and the last man*. New York: Free Press.
- Giesen, Bernhard (2009): *Ungleichzeitigkeit, Erfahrung und der Begriff der Generation* in: *Generationen. Erfahrung–Erzählung–Identität*: p. 191–215.
- Lascoumes, Pierre – Le Gales, Patrick (2007): *Understanding Public Policy through Its Instruments–From the Nature of Instruments to the Sociology of Public Policy Instrumentation* in: *Governance* 20, p. 1–21.
- Marada, Radim (2016): *Paměť, trauma, generace* in: *Socialní Studia/Social Studies* 4. Median (2017): volební model, říjen 2017.
- Okamurovo nové hnutí se považuje za radikální a chce ven z EU in: *Lidové noviny*. 16. 6. 2015.
- Pospěch, Pavel (2014): *Svoboda s nákupním vozíkem* in: *Hospodářské noviny*. 15. 9. 2014.
- Rapco, Michal (2017): *První den Zemana na jižní Moravě: rezervace pro aktivisty i milost pro Kajínka* in: *Brněnský deník*: 29. 5. 2017.
- Řeháková, Blanka (2003): *Vzorci přátelství v české společnosti/Friendship Patterns in Czech Society* in: *Sociologický časopis/Czech Sociological Review*, p. 509–528.
- Respekt (2017): *Zlatá Devadesátá. Speciální příloha týdeníku Respekt*. Praha. Economia.
- Tabery, Erik (2017): *Editorial* in: Respekt (2017): *Zlatá Devadesátá* ed. Praha: Economia.
- Wyn, Johanna– Woodman, Dan (2006): *Generation, Youth and Social Change in Australia* in: *Journal of Youth Studies* 9, p. 495–514.
- Zbavte se zelených aktivistů a přestaňte jim věřit. Řádili a řádí zde pořád, vysvětlil Zeman zdržení stavby dálnice D8* in: *Český Rozhlas*. 17. 12. 2016.

AUTOŘI A EDITOŘI Z ČESKÉ REPUBLIKY

Vít Dostál je ředitelem Výzkumného centra Asociace pro mezinárodní otázky (AMO). Odborně se zaměřuje na českou zahraniční a evropskou politiku a střední Evropu, zejména Polsko. Je dlouholetým editorem a spoluautorem výroční publikace AMO Agenda pro českou zahraniční politiku. Realizoval řadu projektů věnovaných české zahraniční politice a mezinárodní dění komentuje v českých a zahraničních médiích. V roce 2017 ukončil dizertační práci na téma „Paradiplomacie českých krajů“ doktorský program Evropských studií na Masarykově univerzitě v Brně. Absolvoval studijní a pracovní stáže ve Varšavě a Bruselu.

Anna P. Durnová je politickou socioložkou zabývající se rolí emocí, pravdy a expertizy v moderních demokraciích, přičemž se soustředí zejména na kontroverze v oblasti zdraví a vědy. Působí na Vídeňském Institute for Advanced Studies a jako Faculty Fellow na Yale University Center for Cultural Sociology. V minulosti byla hostující profesorkou na Masarykově univerzitě v Brně a výzkumníci na Universitě de Lyon. Absolvovala odborné stáže na univerzitách v Essexu, Paříži či Praze. Je editorkou odborného periodika Critical Policy Studies. Od roku 2017 je předsedkyní Rady Ústavu mezinárodních vztahů v Praze. Mimo svoji odbornou činnost externě přispívá do internetového deníku A2larm a Hospodářských novin. Žije a pracuje ve Vídni a z této pozice komentuje aktuální dění v Rakousku pro Českou televizi nebo Český rozhlas.

Irena Kalhousová je doktorandkou na London School of Economics and Political Science a ve své doktorandské práci se věnuje vztahům zemí střední Evropy vůči Izraeli. Specializuje se na současný Blízký východ, především pak na arabsko-izraelský konflikt. V Nadaci Forum 2000 je členkou programové rady. Vyučuje na London School of Economics a dříve působila na Anglo-American University a na Metropolitní univerzitě v Praze. Pracovala také jako analytička v Institutu pro národní bezpečnostní studia v Tel Avivu a jako hlavní analytička v Pražském institutu bezpečnostních studií. V minulosti působila v nadacích ADRA, Heinrich Böll Stiftung a v Asociaci pro mezinárodní otázky (AMO). V roce 2013 vykonávala funkci Masaryk Distinguished Chair Fellow na Interdisciplinary Center v izraelské Herzliji. Vystudovala politologii na Hebrejské univerzitě v Jeruzalémě a evropská studia na univerzitě v Cambridgi ve Velké Británii.

Vladimír Kučera je novinář. Do roku 1989 byl zaměstnán v Ústavu zdravotní výchovy v Praze. Od ledna 1990 pracoval v několika denících a spoluzakládal deník Prostor. Od roku 1997 je na volné noze coby komentátor. Píše blogy pro Aktuálně.cz. Je autorem scénářů k televizním dokumentům. V současnosti se jako spoluautor a moderátor zejména věnuje pořadu ČT24 Historie.cs, který získal řadu ocenění: FITES Trilobit – Cenu Václava Havla, Čestnou medaili Vojtěcha Náprstka AV ČR, „Ano, ano, ne“ – Cenu Josefa Luxe a dvakrát cenu televizní akademie Elsa. Za svou tvorbu obdržel novinářskou Cenu Ferdinanda Peroutky za rok 2016.

Gabriela Svárovská je absolventkou Fakulty sociálních věd UK, doktorát z antropologie získala na Fakultě humanitních studií na téže univerzitě. Pracovala v médiích, mj. v redakci zpravodajství České televize. V letech 1996–2003 byla tiskovou tajemnicí prezidenta republiky Václava Havla. V roce 2004 založila na Ministerstvu zahraničních věcí Program transformační spolupráce. V letech 2007–2010 byla ředitelkou Odboru lidských práv a transformační politiky MZV. Je autorkou koncepce české lidskoprávní politiky platné do r. 2014. Od roku 2014 je zástupkyní ředitele nadačního fondu Prague Civil Society Centre, který podporuje a rozvíjí občanský aktivismus v zemích bývalého Sovětského svazu.

Jakub Patočka je novinář, občanský aktivista a politik. Vystudoval sociologii na FF MU v Brně. V letech 1999 až 2008 byl šéfredaktorem Literárních novin. V roce 2009 založil internetový Deník Referendum, který od té doby vydává a řídí. Své komentáře publikoval také v Lidových novinách,

Mladé frontě DNES, Social Europe Journal či v britském deníku The Guardian. Kniha analýz a reportáží Žlutý baron o vztahu podnikání a politického působení Andreje Babiše, kterou napsal se svou kolegyní Zuzanou Vlasatou, se stala jednou z nejprodávanějších nebeletristických knih roku 2017 v České republice. V letech 2003 až 2005 byl členem širšího vedení Strany zelených, od roku 2013 je řadovým členem ČSSD. Je také členem rady bruselského think-tanku Corporate Europe Observatory.

Tomáš Weiss je docentem a vedoucím Katedry evropských studií na Fakultě sociálních věd Univerzity Karlovy. Studoval evropská studia v Praze a v Hamburku a ve svém výzkumu se zabývá českou a evropskou zahraniční a bezpečnostní politikou. Od roku 2017 je členem Vědecké rady MZV ČR. V minulosti působil jako výzkumný pracovník v Institutu pro evropskou politiku EUROPEUM a v Ústavu mezinárodních vztahů. Jeho poslední publikace Promoting National Priorities in EU Foreign Policy. The Czech Republic's Foreign Policy in the EU vyšla v roce 2017 v britském nakladatelství Routledge.

AUTORI A EDITORI ZO SLOVENSKEJ REPUBLIKY

Jozef Batora je politológ, profesor na Katedre politológie FiFUK v Bratislave. Vo svojom výskume sa zaoberá procesmi inštitucionálnych zmien, organizačnou teóriou, medzinárodnými vzťahmi, európskou integráciou, diplomaciou a bezpečnosťou. Je autorom mnohých článkov publikovaných aj v popredných politologických časopisoch (*Journal of European Public Policy*, *Journal of Common Market Studies*, *West European Politics*, *Cambridge Review of International Affairs*). Jeho najnovšou knihou je *Crises, EU Trajectories and the Question of Resilience* (v spolueditorstve s Johnom E. Fossumom, Routledge, 2018).

Martin Bútor je absolventom sociológie na Univerzite Komenského, habilitoval sa na Karlovej univerzite v Prahe. V novembri 1989 spoluzakladal hnutie Verejnosť proti násiliu, v rokoch 1990–1992 bol poradcom prezidenta ČSFR Václava Havla pre ľudské práva, v rokoch 1999–2003 slovenským veľvyslancom v USA. Je zakladateľom a čestným prezidentom Inštitútu pre verejné otázky a od roku 2014 poradcom prezidenta SR Andreja Kisku. Je autorom a editorom početných knižných i časopiseckých publikácií o budovaní demokracie, zahraničnej politike a občianskej spoločnosti.

Pavol Demeš je nezávislý odborník na zahraničnú politiku a občiansku spoločnosť, autor a fotograf. Je absolventom Karlovej univerzity a do Nežnej revolúcie pôsobil v biomedicínskom výskume na Univerzite Komenského v Bratislave. Po roku 1989 pracoval v štátnych službách na Ministerstve školstva SR, bol ministrom medzinárodných vzťahov SR (1991–1992) a poradcom prvého prezidenta SR Michala Kováča (1993–1997). Stál pri zrode SAIA – Servisného centra pre tretí sektor, stupavských konferencií MVO a bol hovorcem Grémia tretieho sektora. V rokoch 2000–2010 bol riaditeľom pre strednú a východnú Európu German Marshall Fund. Dnes pôsobí ako externý analytik GMF a člen správnej rady European Endowment for Democracy. Je nositeľom viacerých medzinárodných ocenení.

Zuzana Gabrižová je šéfredaktorka špecializovaného portálu o Európskej únii EURACTIV Slovensko, ktorý je súčasťou paneurópskej siete EURACTIV. Od roku 2007 sa venuje edičnej, publicistickej a analytickej činnosti v oblasti európskych a slovenských verejných politík. Pôsobí tiež ako predsedníčka občianskeho združenia EuroPolicy, ktoré sa zaoberá najmä organizovaním odborných podujatí s európskou tematikou. Podieľala sa na viacerých výskumných projektoch týkajúcich sa volieb do Európskeho parlamentu.

Zuzana Kepplová je redaktorkou publicistiky a komentátorkou denníka SME. Študovala rodové štúdié na CEU v Budapešti a kulturológiu na Stony Brook University (SUNY). Je autorkou troch prozaických kníh, v ktorých sa zaoberala otázkami novej slovenskej diaspory, skúsenosťami s migráciou a otvoreným svetom.

Grigorij Mesežnikov je politológ, prezident Inštitútu pre verejné otázky. Venuje sa otázkam vývoja straníckych systémov a straníckej politiky, širším súvislostiam spoločenskej transformácie na Slovensku a v strednej Európe, problematike nacionalizmu a extrémizmu. Je autorom viacerých analytických štúdií, spolueditorom a spoluautorom početných knižných publikácií vrátane všetkých *Súhrnných správ o Slovensku*.

Juraj Mesík vyštudoval lekársku fakultu, pred Nežnou revolúciou bol aktívny v ekologickom hnutí, po nej bol poslancom federálneho parlamentu, predsedom Strany zelených, riaditeľom Nadácie Ekopolis a členom vedenia viacerých domácich a zahraničných mimovládnych organizácií. V rokoch 2003–2009 pracoval ako špecialista Svetovej Banky vo Washingtone, kde okrem iného spoluzaložil Globálny fond pre komunitné nadácie. Po návrate z USA externe učil na vysokých školách. V súčasnosti pôsobí ako publicista a analytik globálnych trendov na voľnej nohe.

V roce 2018 si Češi i Slováci připomínají hned několik kulatých jubileí – kromě jiného i pětadvacet let od vzniku dvou samostatných republik. Autorky a autoři esejí v tomto sborníku se ohlížejí za uplynulým čtvrt stoletím a hodnotí vývoj obou zemí, přesněji řečeno jejich počínání i nepočínání na poli zahraniční politiky.

Jedná se o soubor osobitých ohlednutí a kritických ohlednutí, který vám umožní jak nahlédnout k sousedům, tak i podívat se na uplynulých dvacet pět let vlastního státu jinými očima.